

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EDHEMÎ'NİN DEH HİTÂB ADLI ESERİ
(İnceleme – Metin)

Muhammed Furkan ŞAHİN
2501190161

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ

İSTANBUL – 2021

ÖZ
EDHEMÎ'NİN DEH HİTÂB ADLI ESERİ
(İNCELEME – METİN)
MUHAMMED FURKAN ŞAHİN

Bu çalışmamızda Kanuni Sultan Süleyman dönemi şâirlerinden Edhemî'nin Deh Hitab adlı mesnevisini konu edindik. Bu mesnevinin Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Hüdai Efendi Koleksiyonu 1314 demirbaş numarasıyla kayıtlı tek nüshasını şekil ve içerik bakımından inceledik.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde bir nazım şekli olarak mesnevi türünü ele alıp şekil ve muhteva yönünden inceledik. Ardından çalışmamızın ilk bölümünde Edhemî'nin yaşadığı 16. yy. Osmanlı Sahası'nda mevcut siyasi ve edebi durumu aktardık. İkinci bölümde hayatı hakkında neredeyse hiçbir kaynakta bilgi bulunmayan Edhemî hakkında derinlemesine araştırma yaptık ve değerlendirmelerimizle birlikte elde ettiğimiz sonuçları aktardık. Üçüncü bölümde üzerinde çalışma yaptığımız nüsha ile ilgili bilgileri verdikten sonra Deh Hitab isimli mesneviyi inceledik. Dördüncü bölümde ise eserin metnine yer verip gerekli görülen yerlerde metin tamerini gerçekleştirdik.

Anahtar Kelimeler: Edhemî, Deh Hitâb, Mesnevi, Osmanlı Sahası Farsça Şiir Söyleyen Şairler, Kanunî Sultan Süleyman

ABSTRACT
EDHEMÎ'S DEH HITÂB
(TEXT – ANALYSIS)

MUHAMMED FURKAN ŞAHİN

In this study, we have discussed the masnavi named Deh Hitab of Edhemi, one of the poets of the period of Suleiman the Magnificent. We examined the only one copy of this masnavi registered with the inventory number 1314 in the Hudai Efendi Collection of the Hacı Selim Aga Manuscript Library in terms of form and content.

In the introductory part of our study, which consists of four chapter, we discussed the masnavi genre as a verse form and examined it in terms of form and content. Then, in the first chapter of our study, the 16th century, when Edhemî lived. We conveyed the current political and literary situation in the 16th century Ottoman Area. In the second chapter of our work, we conducted an in-depth research on Edhemî, who has no biography information about his life in the any source, and conveyed the results we obtained together with our evaluations. In the third chapter, after giving information about the manuscript that we are working on, we analyzed the masnavi of named Deh Hitab. In the fourth part, we included the text of the manuscript work and the repaired the text of manuscript where necessary.

Keywords: Edhemî, Deh Hitâb, Masnavi, Poets Singing Persian Poetry in the Ottoman Area, Suleiman The Magnificent

ÖNSÖZ

Bu çalışma Kanuni Sultan Süleyman dönemi şâirlerinden Edhemî'nin Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi Hüdaî Efendi Koleksiyonu 1314 numarada kayıtlı Deh Hitab adlı mesnevisini incelemek, kendisi hakkında pek bir bilgi olmayan Edhemî ile ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yapılmıştır. Eserin mevcut başka bir nüshası olmadığı için tenkitli metin örneği oluşturulmamıştır. Zaman içerisinde nüsha üzerinde oluşan tahribattan ötürü nüshada okunamayacak duruma gelen yerler metin tamiri metodu uygulanarak düzeltilmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde mesnevi nazım şeklinin kökenini, bu türde daha çok hangi türde eserler verildiğini aktardık. Bununla birlikte mesnevi türünü şekil ve muhteva yönünden inceledik.

Çalışmamızın ilk bölümünde Edhemî'nin tam olarak hangi yıllar aralığında yaşadığını bilmememiz hasebiyle, dönemi 16. yüzyıla tesadüf etmiş olan tüm padişahların devrindeki mevcut siyasi durumu aktardık ve dönemin genel edebi durumunu açıkladık.

İkinci bölümde hayatı ile ilgili neredeyse hiçbir kaynakta bilgi bulunmayan Edhemî hakkında dönem tezkireleri başta olmak üzere derinlemesine araştırma yaptık ve değerlendirmelerimizle birlikte elde ettiğimiz bulguları yine bu bölümde aktardık.

Üçüncü bölümde üzerinde çalışma yaptığımız nüsha ile ilgili bilgileri verdikten sonra Deh Hitab isimli mesneviyi inceledik. Eserin içerisinde geçen ayet, hadis ve darb-ı meseller, edebi sanatlar, yer ve kişi adlarını tespit edip bunları alt başlıklar halinde çalışmamızda sunduk.

Dördüncü bölümde ise eserin metnini aktarıp gerekli görülen yerlerde metin tamirini gerçekleştirdik.

Tez çalışmamız sırasında büyük bir özveride bulunup benimle birlikte tezimin her aşamasını dikkatle ve titizlikle takip eden çok değerli ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ başta olmak üzere; yazma nüsha hakkında beni bilgilendiren ve nüshaya ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Turgay ŞAFAK'a, lisans ve lisansüstü öğrenimim esnasında bilgi ve deneyimlerinden istifade ettiğim çok değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet ATALAY'a, Dr. Öğr. Üyesi Güller NUHOĞLU'na, Dr. Öğr. Üyesi Kadir TURGUT'a, Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEĞİRMENCİ'ye, her daim teknik desteğini gördüğüm Arş. Gör. Yaşar

Yeřim AMAÇ'a ve benimle birlikte bu süreçte her türlü sıkıntıyı göğüsleyen çok kıymetli aileme minnet ve řükranlarımı sunarak sonsuz teşekkür ederim.

MUHAMMED FURKAN řAHİN

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EDHEMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Siyasi Durum.....	9
1.2. Edebi Durum	12

İKİNCİ BÖLÜM

EDHEMÎ'NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

2.1. Edhemî'nin Hayatı	14
2.2. Edhemî'nin Üslubu	19
2.3. Edhemî'nin Etkilendiği Şairler.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEH HİTAB'IN İNCELENMESİ

3.1. Nüshanın Tanıtılması	26
3.1.1. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi; Hüdâyî Efendi Koleksiyonu 1314 No.'lu Nüsha	27
3.2. Dil Özellikleri	30
3.3. Eserde Geçen Atasözleri, Deyimler ve Kinayeler.....	35
3.4. Eserde Kullanılan Edebi Sanatlar	52
3.5. Eserde Geçen Özel Adlar.....	64
3.5.1. Kişi Adları	64
3.5.2. Yer Adları.....	76
3.5.3. Melek Adları.....	80
3.5.4. Eser Adları.....	81
3.6. Eserde Geçen Ayetlere ve Hadislere Telmih	82
3.6.1. Ayetler	82
3.6.2. Hadisler	88

3.7. Eserde Geçen Hikayelerin Özetleri.....	91
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEH HİTAB – METİN

ده خطاب (متن)

SONUÇ	209
KAYNAKÇA.....	211
EKLER.....	217

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
bs. / bsk.	: Baskı sayısı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum Tarihi
h.	: Hicri Tarih
Haz.	: Hazırlayan
hş.	: Hicri-Şemsi Tarih
Hz.	: Hazret
m.	: Miladî Tarih
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Metin be.	: Metindeki Beyit
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
y.y.	: Yayınevi yok / yayın yeri yok
t.y.	: Tarih yok
Yay.	: Yayınevi / yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

I. EDEBİ TÜR OLARAK MESNEVİ

Köken olarak mesna - مثنى - اثنى kelimesinden türeyen mesnevî kelimesi, ikişer ikişer ve ikili anlamlarına gelmekle birlikte edebiyat terimi olarak aynı vezinde her bir beyti kendi içerisinde kafiyeli nazım şeklinin adıdır.¹ Şimdiye dek edebiyat araştırmacılarının yapmış olduğu çalışmalar, kaside ve gazel gibi Mesnevi nazım şeklinin de Arap kültür ve geleneğinden ortaya çıktığını göstermektedir. Türediği mesna kelimesi köken itibarıyla Arapça olmakla birlikte bu türün ilk örnekleri Fars edebiyatında verilmiştir. Arap edebiyatında bu türe daha çok aruzun müzdevic ve recez bahriyle nazmedildiği için urcûze denilmiştir.² Aruzun kısa kalıplarıyla yazılan mesnevîlerde hezec, remel, hafif, serî ve mütekarib bahirleri kullanılmıştır.³ Fars edebiyatında gelişen mesnevî nazım şekli Türk edebiyatının Fars edebiyatıyla olan yakın temasından sonra ülkemiz edebiyatında da görülmüş ve pek çok kıymetli eserler meydana getirilmiştir. Mesnevî nazım şeklinde her beytin dizeleri kendi aralarında kafiyeli olması münasebetiyle diğer nazım şekillerine nazaran yazılması daha kolay bir tür olduğundan şairlerce uzun bir olay veya öykü anlatımında sıklıkla tercih edilmiştir. Mesneviye ait kafiye şeması ve bir örneği aşağıdaki gibidir.

a _____ a _____
b _____ b _____
c _____ c _____
d _____ d _____

Tablo 1 Mesnevî Türü Kafiye Şeması

¹ Sîrîûs Şemîsa, **Envâ-i Edebî**, Neşr-i Mitra, 4. bs., 1386 hş., s.293; Mustafa Çiçekler, “**Mesnevi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara 2004, s.320; Celaleddin Hümaî, **Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî**, Çaphane-i Setâre, 10. bs., Tahran ,1373 hş., s.156; Yekta Saraç **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgât ve Biçim, Ölçü, Kafiye**, TDK Yay., Ankara, 2019,. s.393; İskender Pala , **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, 4.bs., İstanbul 1998, s.273; Mehmed Fuad Köprülü, **Türk Edebyatı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, 2. bs., 1980, s.142; Tahir Olgun, **Edebiyat Lûgatı**, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s.99; Turan Karataş, **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Avcı Ofset, İstanbul, 2001, s.286; Muallim Naci, **İstılâhât-ı Edebiyye**, yy., 1307 h., s.185; Mansûr Restegâr Fesâyî, **Envâ-i Şî'r-i Farsî**, İntişarât-î Nevîd, 2.bs., Şiraz, 1380 hş., s.404; Mes'ud Etrafî, **Edebiyat-ı Dârî**, İntişarât-î El-Ezher, 1383 hş., s.156; Zahîruddîn Ahmed, **İranî Edeb**, Merkez-î Tahkikat-î İran ve Pakistan, İslamabad, 1375 hş., s.309.

² Çiçekler, “**Mesnevi**”, s.320

³ a.g.e., s.321

Firdevsi'nin Şâhnâme adlı eserinden birkaç beyit⁴:

کـزین برتر اندیشه بر نـگـذرد	بـه نام خداوند جان و خـرد
خداوند روزی ده و رهنمـای	خداوند نام و خداوند جـای
فرزنده ماه و ناهید و مـهر	خداوند کیوان و گردان سـپهر

"Bu kitaba kendisinden üstün hiçbir varlığın olmadığı; akli ve canı yaratan Allah'ın adıyla başlarım."

"En güzel isimlerin ve en güzel makamların sahibi O'dur. O rızık verendir, yol gösterendir."

"Göğü yaratan, Zühal'e, Zühre'ye, Güneş'e ve Ay'a ışık veren O' dur."

Nazım şekli olarak mesnevî; gazel, kaside vb. nazım şekilleri gibi tek bir kafiye düzenine ihtiyaç duymaması her bir beytin kendi içerisinde kafiye olması dolayısıyla anlatılan olayda konu bütünlüğünü sağlama ve anlatım açısından şairlere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Bu yüzden şairler uzun eserleri bu tarzda kaleme almışlardır. Mesnevîlerde herhangi bir beyit sınırlaması olmadığı için iki beyitten binlerce hatta on binlerce beyit uzunluğunda mesnevîler kaleme alınmıştır.⁵ Herhangi bir konu sınırlamasının olmadığı bu nazım şekli genel itibarıyla uzun tarihi hikayelerin, milli efsanelerin, Leyla ve Mecnun, Ferhad ile Şirin gibi âşıkane hikayelerin, ahlaki, irfani ve tasavvufi hikayelerin, savaşta yaşanan olayların veya bir şehrin güzelliklerinin anlatılmasında tercih edilmiştir. Muallim Nacî de mesnevi ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. *"Nazmın bu türlü en ziyâde hikâyât kabilinden olan âsârda yakışık alır."*⁶ Bu durumun en büyük sebeplerinden biri yukarıda da bahsi geçtiği üzere şairin gazel veya kaside de olduğu gibi uygun bir kafiye kelimesi veya harfi bulmak zahmetine girişmeden her beytin kendine has kafiyesinin olduğu bir nazım şekli olmasıdır. Hal böyle olunca şairler kafiye aramak veya bulmak konusunda pek az zahmet çekmekte ve bazen kafiye yerine redif kullanımıyla birlikte de ahengi yakalayabilmektedirler.

⁴ Firdevsî, **Şahname**, haz. Ferîdûn Cûneydî, Sazıman-î Çâp û İntişarât-ı Vezaret-i Ferheng û İrşâd-î İslâmî, Tahran, 1383 hş., s.13

⁵ Bkz. İranlı şair Firdevsî'nin eseri yaklaşık 60.000 beyit, Hamdullah Mustevfî-yi Kazvînî'nin baştan sona islam tarihini nazmettiği eser olan Zafernamesi yaklaşık olarak 75.000 beyitlik bir hacme sahiptir.

⁶ Naci, **İstılâhât-ı Edebiyye**, s. 185

Mesnevilerde konu devam etse dahi her beyit kendi içerisinde anlamını tamamlamaktadır. Beytin anlamını tamamlaması için sonrasında gelen beytin çözümüne ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durumda mesnevinin diğer nazım türlerine göre hikaye anlatımlarında tercih edilmelerinin sebeplerinden biridir. Başka bir ifadeyle her bir beyit tek başına bir cümledir ve anlamını tamamlaması için başka bir mısra veya beyte ihtiyaç duymaz.

Fars edebiyatında mesnevi türünün önde gelen şairleri arasında; Hakim Senâî, Nizâmî, Fırdevsî, Mevlânâ, Feridüddin-i Attâr, Sa'dî-yi Şirâzî ve Abdurrahman-ı Câmî bulunmaktadır.

A. Konularına Göre Mesneviler

Yazımızın başında belirttiğimiz üzere mesnevilerde herhangi bir konu sınırlaması bulunmamaktadır. Ancak belirli konular etrafında toplanan mesnevileri şu şekilde sınıflandırabiliriz.

1. Hamasi Mesneviler

Bu konuları işleyen mesneviler halkın cesaret ve kahramanlık duygularına hitap etmekle beraber toplumu cihad etmeye ve toplumdaki bireylerin kahramanlık duygularını açığa çıkarmasında etkin rol oynamaktadır.

Fırdevsi'nin Şahnâmesi, Gazavatnameler, İskendernameler, Hz Ali'nin savaşlarını anlatan Cenknâmeler bu konuda yazılmış mesnevilerin temsilcisi konumundadır.

2. Tarihi Mesneviler

Adından da anlaşılacağı üzere tarihi olayları anlatan mesnevilerdir. Olayları nesir ile değil nazım ile anlatmayı tercih eden şairler bu türde eserler vermiştir.

Ahmed-i Tebrizî'nin Moğol tarihine dair Şehinşâhnâmesi, Hamdullah Mustevfî-yi Kazvînî'nin İslam tarihini başlangıcından kendi devrine kadar anlattığı Zafernamesi ve Hadîdî'nin Tevârih-i Âl-i Osman'⁷ bu konuda yazılmış mesnevilere örnektir.

⁷ Bkz. Necdet Öztürk, **Hadîdî ve Tevârih-i Âl-i Osman**, M.Ü. Yay. İstanbul, 1991

3. Dini Mesneviler

İçeriklerinde dini temel alan mesneviler genel olarak Allah, Hz. Muhammed ve diğer peygamberler, Kur'an-ı Kerim, fıkıh, namaz, ayet ve hadis, hacc ve mi'rac hadisesi gibi doğrudan doğruya din ile bağlantılı mevzularda yazılmışlardır. Bu türde yazılmış mesneviler bazen Ahlakî – Tasavvufî mesnevilerle iç içe olabilmektedir.

Abdurrahman Camî'nin Hadîs-i Erbâ'nî, Ahmedî'nin Siyerü'n-Nebî'si, Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât adlı eseri bu kabilden mesnevilerdir.

4. Ahlakî ve Tasavvufî Mesneviler

Genel itibarıyla insanlara dini kıssalarla öğüt veren, eğitici yanları ağır, tasavvuftan bahseden mesnevilerdir.

Hakîm Senâî'nin Hadikâtü'l-Hakîka'sı, Feridüddîn Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ve Esrarnâme'si, Sâ'dî'nin Bûstan'ı, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrar'ı, Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Hilâlî Çağatayî'nin Şah û Gedâ adlı mesnevisi bu kabilden eserlerdir.

5. Aşıkâne Mesneviler

Adından da anlaşılacağı üzere aşk konusu üzerinde duran, çift kahramanlı olarak yazılmış hikayelerdir. Leyla û Mecnun, Hüsrev û Şirin, Yusuf û Züleyha bu aşk hikayelerinin genel olarak değişmez kahramanlarıdır. Konularının temelini Fars ve Arap Edebiyatı oluşturur. Bu tarz mesneviler diğer mesnevilere nazaran edebî yönü daha baskındır. Bu tür mesnevilerde şairler edebî yönlerini göstermek maksadıyla eseri oldukça sanatlı olarak yazma amacındadırlar. Şairlerden her biri alanında önde gelen şairlerin işlediği konularda yazarak o şairleri geçmek veyahut o şairlerin izinden gittiklerini göstermek maksadıyla bu eserleri telif ederler.⁸

Abdurrahman Câmî'nin Yusuf û Züleyha'sı ve Leyla û Mecnûn'u, Nizâmî'nin Hüsrev û Şirin'i, Hilâlî Çağatayî'nin Sıfatu'l-Aşıkîn ile Ayyukî'nin Varaka ve Gülşah'ı aşıkâne mesnevilere güzel bir örnek teşkil eder.

⁸Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s.394

6. Şehrengîzler

Bir şehri ve şehrin güzellikleri hakkında yazılmış mesnevilere Şehrengiz denilmektedir. Bu türde verilmiş eserler sadece şehri ve şehrin güzelliklerini anlatmakla kalmaz sanat veya meslek dallarında ünlenmiş kişileri ve sosyal durumlarını da anlatır.⁹ Tek başlarına özel bir konu olarak Divan edebiyatında kendisine yer bulmuş bir mesnevi türüdür. Şehrengîzlerin ortaya çıkış kaynağı edebiyat araştırmacıları tarafından farklı görüşlerle açıklanmıştır. Şehrengîzler ile ilgili Dihhudâ ve Edward G. Browne gibi bazı araştırmacılar türün kaynağının Fars edebiyatı olduğunu, buradan Türk edebiyatına geçtiğini ve Türk şairlerin bu geçişten sonra bu tarzda eserler verdiklerini ileri sürmüşlerdir ancak E. J. W. Gibb ve Agâh Sırrı Levend gazavâtnâme, sûrnâme ve târifnâmeler gibi şehrengîzlerinde Türk edebiyatında ortaya çıkan ve bu edebiyata hâs bir tür olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰

Saffî'nin Şehrengiz der Şehr-i İstanbul'u ile Aşık Çelebi'nin Şehrengiz-i Bursa'sı bu kabilden eserlere güzel birer örnektir.

7. Eğitici Mesneviler

Bu tür mesneviler genel anlamda bir konu hakkında bilgi veren eğitici eserlerdir. Tıp, astronomi, gizli ilimler, ansiklopedik ve sözlük alanında ortaya konmuş eserlerdir.

8. Eleştirel Mesneviler

İçerik olarak bir olayı veya durumu hikayeleştirerek eleştiren mesnevilerdir. Şeyhî'nin 126 beyitlik Harnâme adlı eseri bu eleştirel mesnevi türüne güzel bir örnektir.

9. Dehnameler

Dehnameler mesnevi edebiyatı içerisinde başlı başına ayrı bir tür olmasalar dahi belirli bir plana ve işleyişe sahip olmaları ve üzerinde çalıştığımız eserin de adının “Deh Hitab” olması münasebetiyle tezimizde ayrı bir alt başlık olarak ele aldık. Dehnameler hicri 8. asırda şairler arasında revaç bulmuştur. Bu manzumeler içerik olarak

⁸ Bayram Ali Kaya, “Şehrengiz”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul, 2010, s.461

¹⁰ a.g.e., s.461

kendine has üsluba sahiptir. Bu eserler içeriksel olarak metnin esasını teşkil eden noktada âşık ile maşuk arasında ilişkiye, birbirlerine olan sevgilerini ve durumlarını anlatan karşılıklı yazılmış fasıllardan meydana gelmektedir.¹¹

Eserimizin adının “Deh Hitab” olması nedeniyle, bir dehname örneği oluşturduğu düşüncesi aklımıza gelmiştir. Ancak yaptığımız içeriksel incelemenin ardından eserimizin sadece iki ayrı on fasıldan oluşan ahlakî-tasavvufî bir eser olduğu kanısına varılmıştır.

B. Mesnevi Nazım Şekli İç Düzeni

Mesnevilerin kendilerine has bir iç formu olup çeşitli bölümlerden meydana gelirler. Başlarda bu bölümlerin sınırları kesin olarak ayrılmamışsa da daha sonraları aşağıda bahsettiğimiz düzene uyulduğu söylenebilir.¹² Bu bölümleri giriş, olayların işlendiği kısım ve hatime bölümü olarak sınıflandırabiliriz.

1. Giriş Bölümü

Klasik edebiyatta her kitabın besmele ile başlaması geleneği mesnevilerde de görülmektedir.¹³ Bazen sadece mesneviye başlık olarak değil, mesnevinin ilk beytinin birinci mısrasını besmelenin oluşturduğu görülmektedir. Nizamî'nin Mahzenü'l-Esrar adlı eseri besmelenin bir beyit içerisinde mısra olarak kullanıldığı mesnevilere güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahzenü'l-Esrar'ın ilk beyti¹⁴:

هست کلید در گنج حکیم

بسم الله الرحمن الرحيم

“Bismillahirrahmanirrahim, Bilgelik hazinesinin kapısının anahtarıdır.”

¹¹ Mehmet Vanlıoğlu, **İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbabı**, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987, s.9

¹² Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi**, s.395

¹³ a.g.e., s.395

¹⁴ Nizamî Gencevî, **Mahzenü'l-Esrar**, haz. Behruz Servetiyân, İntişarât-ı Emîr Kebîr, Tahran, 1389 hş., s.35

Besmele ile başlayan mesneviyi sırasıyla tevhid, münacaât, naât, miraç, der medh-i çahâr yâr-i güzîn, der medh-i memduh, sebeb-i telif bölümleri izler.

a) Tevhid

Bu bölümde Allah'ın birliğini, yüceliğini konu alan şiirlerle birlikte sıfatlarından bahsedilir. Kaînatı tek bir Allah'ın yaratmasından, onun her şeye gücünün yeteceğinden söz edilir.

b) Münacaât

Allah'a yakarıшта bulunulduğu bölümdür.

c) Naât

Hz. Muhammed'in övüldüğü bölümdür. Burada Hz. Muhammed'in türlü vasıfları ve yaptıklarının methedildiği bölümün genel adıdır.

d) Mirac

Hz. Muhammed'in miraç hadisesinin anlatıldığı ve övüldüğü bölümdür. Bazı mesnevilerde bulunur.

e) Der medh-i çahâr yâr-i güzîn

Dört halifenin övüldüğü, yer yer Hz. Hasan ve Hüseyin'den de bahsedilen bölümdür.

f) Der medh-i Memduh

Eserin adına yazıldığı şahsa övgüler içeren şiirlerin bulunduğu bölümdür. Bu bölümde methedilen kişinin cömertliğinden, kahramanlığından ve faziletlerinden bahsedilir.

g) Sebeb-i Telif

Sebeb-i Telif, Sebeb-i Nazm-ı Ketab yada Sebeb-i Tahrîr başlıklarıyla ifade edilen ve mesnevinin neden kaleme alındığının anlatıldığı bölümün genel adıdır.

2. Konunun İşlendiği Bölüm

Asıl konunun işlendiği bölümdür. Âğaz-ı Sohen, Âğaz-ı ketâb, Âğaz-ı dastan ve Âğaz-ı kıssa gibi başlıklarla başlar ve asıl mesnevi konusu burada yer alır.¹⁵

Burada anlatılan olayların hususi adları olabileceği gibi, hitab, fasl, makale, hikaye gibi genel adları da olabilmektedir. Bu kısımlar temsiller veya alt hikayelerle ya desteklenir yada açıklaması yapılır.

3. Hatime Bölümü

Mesnevilerin sonunda Hatime veya hatime-i sohen başlığı altında bulunan bölümdür. Bu kısım bize şair ve mesnevi hakkında bilgi vermesi açısından önem arz eder. Burada şair mahlasından veya gerçek adından, nisbesinden, eseri ne zaman ve nerede yazdığı gibi çeşitli bilgilere yer verir.

Bazı mesnevilerde bu bölüme dahil olarak tevhid, münacat ve naat bölümleri tekrar edilebilmektedir. Ayrıca bu bölümde şair okuyucudan kendisi için dua ister. Besmele ile giriş yapılan mesneviye dua ile son nokta konulur.

¹⁵ a.g.e., s.395

BİRİNCİ BÖLÜM

EDHEMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Siyasi Durum

Osmanlı Devleti 16. Yüzyılda siyasi güç olarak tarihindeki en üst noktaya ulaşmıştır. Bu siyasi gücün yükselişi dil, edebiyat, kültür ve sanat alanlarındaki gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti dünyada hakim güç konumuna gelmiştir. Bu yüzyılda devletin başında sırasıyla; II. Beyazıd (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), Sultan III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) bulunmuş ve hiç şüphesiz Yavuz Sultan Selim ile birlikte yeniden ivme kazanan fetihler Kanunî'nin 46 yıl bir o kadar uzun ve bir o kadar istikrar ve adalet dolu yönetimiyle en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Bu dönem Osmanlı tarihinde “altın çağ” olarak kabul edilmektedir.¹⁶ Osmanlı Devleti, bu yüzyıla yukarıda da ifade ettiğimiz üzere II. Bayezid ile girmiştir. Bayezid sükûneti seven, memleketi mâmur, halkı refah içinde görmek isteyen bir padişahı.¹⁷ Siyasi anlamda takındığı bu ılımlı tavır, Osmanlı hakimiyetine karşı memnun olmayan grupların isyanı noktasında dayanak olmaktaydı. Bununla birlikte Bayezid'in barışçı ve çekingen siyaseti Safevîler'le ilişkilerde de Osmanlılar'ın aleyhine gelişti.¹⁸ Bu dönemde Şah İsmail'in Şiî siyaseti Anadolu'da etkisini gösterirken Osmanlı devletine karşı bölgede oluşan muhalefetin iç sorun olmaktan çıkmasına sebep oldu. Daha sancakbeyliği döneminde siyasi gücünü ve duruşunu ortaya koyan Şehzade Selim, devletin hakimiyet alanlarında baş gösteren bu huzursuzlukların babası II. Bayezid tarafından ortadan kaldırılamayacağını aşikar etmişti. İşte tam da bu dönemde yeniçerilerin desteğini alan Şehzade Selim 1512'de babasını tahtı bırakmaya zorladı.

I. Selim¹⁹ tahta geçtiği andan itibaren iktidarını sağlamlaştırmak için faaliyetlerde bulunmuş ve tahta ortak olabilecek kardeşleri Ahmed ve Korkut'un ortadan kaldırılması konusuna öncelik vermiştir.²⁰ Ardından Anadolu'da faaliyet

¹⁶ Gilles Veinstein, “Süleyman”, Brill The Encyclopaedia of Islam, C.9, Leiden 1997, s.832-833

¹⁷ Şerafettin Turan, “Bayezid II”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1992, s.236

¹⁸ a.g.e., s.236

¹⁹ Daha sonra Yavuz Sultan Selim olarak anılacaktır.

²⁰ Feridun Emecen, “Selim I”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul 2009, s.408

gösteren ve hızla yayılan, Safevi etkisini 1514 yılında Şah İsmail'e karşı kazandığı Çaldıran zaferiyle birlikte bertaraf etti.²¹ Yavuz Sultan Selim, 1516 Mercidâbık Zaferi ile Suriye ve Mısır'ı²², 1517 Ridâniye Zaferi ile de Memlûklerin elindeki Mısır ve kutsal topraklar üzerinde hakimiyet sağladı.²³ Ticaret yollarını ele geçirdi. Bununla birlikte Mekke ve Medine'nin idaresini ele alan Yavuz, devleti halifeliğinin merkezi haline getirdi. Vefatının ardından tahta Şehzade Süleyman²⁴ geçmiştir.

Edhemî yaşadığı dönem itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Tarihi'nin en büyük padişahlarından biri olan batılıların deyişiyle Muhteşem Süleyman / Magnificent²⁵ ve Büyük Türk / Grand Turc²⁶ lakaplarıyla anılan, bu topraklarda yaşayanların deyişiyle Kanunî²⁷ Sultan Süleyman devrine denk gelmektedir. Kanuni Sultan Süleyman kaynaklarda farklı bilgiler verilmekle birlikte en çok üstünde ittifak edilen tarih 1494 yılında doğduğudur.²⁸ Yavuz Sultan Selim'in oğludur. İlk eğitimini babasının sancak beyliği görevinde bulunduğu sıralarda Trabzon'da almıştır.²⁹ Babası Yavuz Selim'in 1512 yılında tahta geçmesinden kısa bir süre sonra İstanbul'a geldi. Böylece kendisine taht yolu açılmış oldu. Babasının cülusundan sonra amcalarıyla girdiği taht mücadelesini Der Saadet'te burayı korumak vazifesiyle yakından takip etti. Daha sonra Osmanlı tahtının tek varisi olarak 919 yılı Safer ayında (Nisan 1513) Manisa'ya sancakbeyi sıfatıyla gitti. Tahta geçeceği 1520 yılına kadar babasının sefere çıktığı zamanlarda İstanbul'u muhafaza etmek maksadıyla Edirne'ye geçse de yedi yıl boyunca Manisa'da sancakbeyi görevini sürdürdü.³⁰ Babası Yavuz'un vefatıyla birlikte ise tahta geçti.

Hiç şüphesiz Yavuz Sultan Selim ile birlikte yeniden ivme kazanan fetihler Kanunî'nin yönetimiyle en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Bu nedenle Kanunî dönemi

²¹ a.g.e., s.410

²² Feridun Emecen, "**Mercidâbık Muharebesi**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara 2004, s.174

²³ Feridun Emecen, "**Ridâniye Savaşı**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, İstanbul 2008, s.87

²⁴ Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman olarak anılacaktır.

²⁵ Gilles Veinstein, "**Süleyman**", Brill The Encyclopaedia of Islam, C.9, Leiden 1997, s.832-833; Talat Sait Halman, "**Şiir Sanatının İmparatoru: Bir Şair Olarak Muhteşem Süleyman**". Türkler Ansiklopedisi, C.11, Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.718; Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay. C.2, Ankara 2010, s. 790

²⁶ Feridun Emecen, "**Süleyman I**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul 2010, s.62; Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay. C.2, Ankara 2010, s. 790; Gilles Veinstein, "**Süleyman**", s.832

²⁷ Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, s. 790

²⁸ Feridun Emecen, "**Süleyman I**", s.62

²⁹ a.g.e., s.62

³⁰ a.g.e., s.62-63

Osmanlı'nın altın çağı olarak kabul edilmektedir.³¹ Yavuz'un doğudaki problemleri meseleleri çözüme kavuşturmasının ardından başa gelen Kanûnî devletin yönünü doğudan batıya çevirmiş, devleti dünya siyasetinde de aktif rol oynayacak şekilde idare etmiştir. Bu dönemde aralarında sorun bulunan Habsburglardan V. Karl ile Fransa Kralı I. François arasındaki mücadeleyi fırsat bilmiş devletin batı siyasetini bu yönde şekillendirmiştir.³² Bununla birlikte 1526 Mohaç Muharebesiyle Macaristan Türk hakimiyetine girmiş³³, 1538 Preveze Deniz Zaferi ile Osmanlı donanması, Akdeniz hakimiyetini sağlamıştır.³⁴

1566 yılında Kanûnî'nin vefatından sonra tahta Hürrem Haseki Sultan'dan olma II. Selim geçmiştir. Sekiz yıl süren saltanatı döneminde hiçbir sefere çıkmayan ilk Osmanlı padişahıdır.³⁵ II. Selim saltanat yıllarını daha çok İstanbul'da sarayda ve kışlarını ise Edirne'de geçirmiş, bu dönemde etrafında topladığı şairler, musikişinaslar gibi çeşitli edebiyat ve sanat ehli insanlar ile birlikte olmuştur³⁶. Bu dönemde işleri daha çok Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'ya bıraksa da zaman zaman bazı fetih hazırlıklarının plan aşamasında önemli rol almış, işleri kontrol etmiştir.³⁷

1574 yılında II. Selim'in vefatıyla birlikte III. Murad tahta geçmiş bu dönemde de işler bir süre daha eskisine benzer bir şekilde daha çok Sokullu Mehmed Paşa'nın idaresinde yürütülmüş daha sonra III. Murad, Sokullu Mehmed Paşa'ya muhalif olan grubun telkinleriyle idareyi eline alsa da sarayda bulunan kadınların etkisinde kaldığı ifade edilmektedir.³⁸ Buna ilave olarak dönemin Osmanlı kaynaklarında ve bilhassa ıslahat risâlelerinde III. Murad'ın bu tavrı eleştirilmiş, işin ehline verilmediği, tımar sisteminin bozulmasıyla halkın köylerini terkettiği, kapıkulu sayısının haddinden fazla artmasının hazine üzerine büyük bir yük getirdiği ve bunlara ulûfe verilirken dahi hazinenin zorlandığı ifade edilirken çöküşün bu dönemde başladığı ileri sürülmektedir.³⁹

³¹ Gilles Veinstein, "**Süleyman**", s.833

³² Feridun Emecen, "**Süleyman I**", s.63-66

³³ Feridun Emecen, "**Mohaç Muharebesi**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, İstanbul 2005, s.232

³⁴ İdris Bostan, "**Preveze Deniz Muharebesi**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, İstanbul 2007, s.345

³⁵ Feridun Emecen, "**Selim II**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul 2009, s.416

³⁶ a.g.e., s.416

³⁷ a.g.e., s.416-417

³⁸ Bekir Kütükoğlu, "**Murad III**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, İstanbul 2006, s.173

³⁹ a.g.e., s.175

Tarih 1595 yılını gösterdiğinde III. Murad'ın vefatının ardında tahta III. Mehmed geçmiştir. Kısa süren saltanat hayatı sırasında devlet içinde ve dışında birçok siyasi mesele ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Büyük dedesi Kanunî Sultan Süleyman'dan 29 yıl sonra sefere çıkan ilk Osmanlı padişahıdır.

Bu yüzyılın sonlarına doğru birçok Osmanlı müessesesinin yapısında başlayan bozulmaların 17. Yüzyılda devletin duraklama dönemine girmesine sebep olmuştur.

1.2. Edebi Durum

Kanuni Sultan Süleyman'ın yaklaşık yarım asır (46 yıl) hüküm sürdüğü 16. asırda, siyâsî bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş devresindeki parlak dönemlerden biridir. Siyasi alandaki bu başarıya paralel olarak, ilim, sanat, dil vb. edebi alanlarda da gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde fikrî hayat da devletin diğer alanlarda kazandığı başarı ivmesiyle birlikte ilerleyerek devam etmiştir. Osmanlı padişahlarının ülke içindeki kültür ve sanat hayatına yönelik olarak bu hayatı bilmeleri ve himaye etmeleri ve dahi kendilerinin de bizatihi sanatkar olmaları hasebiyle kültürel camia olumlu yönde etkilenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın sadece devletin siyasi kanadına değil aynı zamanda ilim, sanat ve edebiyata olan teveccühünün doğal bir sonucu olarak, Osmanlı sarayı ilim ve edebiyat merkezi olmuştur. Devletin varisleri olan Şehzadeler birbirinden kıymetli alimlerin terbiyesi altında özenle yetiştirilmekte ve bununla birlikte kuvvetli bir dil ve edebiyat kültürü elde etmekteydiler. Bu durumun en güzel örnekleri şüphesiz Kânûnî'nin şehzadelerinin de bu alanda kendilerini yetiştirmiş olmalarıdır. Şehzade Cihangir'in hattat ve "Şemsi" mahlasını kullanan bir şair olması⁴⁰; Şehzade Beyazıd'ın "Şahî" mahlasını kullanarak şiir söylemesi ve Farsça bir divana sahip olması⁴¹; Şehzade Mustafa'nın "Muhlisî" mahlasını kullanan bir şair ve aynı zamanda iyi bir hattat olması⁴²; "Selimî" ve "Talibî" mahlasını kullanan ve divan sahibi olmamakla birlikte şiirleri divan edebiyatının en güzel örnekleri arasında

⁴⁰ Mustafa İsen, "**Şehzade Cihangir**" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2020; <http://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/sehzade-cihangir> (Son erişim: 14.11.2020)

⁴¹ Şerafettin Turan, "**Şehzade Bayezid**", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1992, s.231

⁴² Bağdatlı Ahdî, **Gülşen-i Şuâ'râ**, haz. Süleyman Solmaz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2018, s.48

zikredilen II. Selim'in⁴³ ortaya koyduğu eserler, Osmanlı sarayının ne denli büyük bir kültür-sanat yönü olduğuna açık bir delildir.

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda siyasi ve askerî alanın yanısıra şiir, edebiyat ve sanat alanlarında da en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Türk Edebiyatı özelinde Molla Camî ile Nevaî'nin etkisi görülmektedir. Camî'nin bir çok eseri bu yüzyılda Türkçeye tercüme edilmiş ve hassaten Camî'nin mesnevileri Türk mesnevicilerine güzel birer örnek olmuştur.

Klasik Türk şiirinin usta isimlerinden ve dönemin “Sultânü's-şuarâsı”⁴⁴ olarak kabul edilen Bakî (ö. 1600)⁴⁵ ve yine bir o kadar önemli bir şahsiyet olan Fuzûlî (ö. 1556)⁴⁶ bu dönemde yetişmiştir. Bunlardan başka Türk edebiyatının en büyük isimlerinin ekseriyeti, ez cümle; Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö. 1582)⁴⁷, Nev'î (ö. 1599)⁴⁸, Zâtî (ö. 1546)⁴⁹, Lâmiî (ö. 1532)⁵⁰, Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600)⁵¹ gibi şairler, Kınalızade Ali Efendi (ö. 1572)⁵², İbni Kemal/Kemalpaşazade (ö. 1534)⁵³ ve Ebüssuûd Efendi (ö. 1574)⁵⁴ gibi pek kıymetli alimlerin de bu yüzyılda yaşamış olması bu devrin ne denli ihtişamlı olduğunun nişanesidir. Günümüzde dahi eserleri hala büyük bir görkem ile ayakta duran Türk mimarisinin âbide ismi Mimar Sinan da (ö. 1588)⁵⁵ bu dönemde yaşamıştır. Diğer bir deyişle 16. Yüzyıl Osmanlı Devleti için edebiyat ve sanat yönüyle tam manasıyla klâsik bir nitelik taşımaktadır.

⁴³ Feridun Emecen, “**Selim II**”, s.418

⁴⁴ Mehmet Çavuşoğlu, “**Bakî**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1991, s.537

⁴⁵ a.g.e., s.537

⁴⁶ Abdülkadir Karahan, “**Fuzulî**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul 1996, s.240

⁴⁷ Bayram Ali Kaya, “**Taşlıcalı Yahya**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, İstanbul 2011, s.156

⁴⁸ Nejat Sefercioğlu, “**Nev'î**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, İstanbul 2007, s.52

⁴⁹ Vildan Coşkun, “**Zâtî**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, İstanbul 2013, s.150

⁵⁰ Günay Kut, “**Lamiî Çelebi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003, s.96

⁵¹ Bekir Kütükoğlu, “**Âlî Mustafa Efendi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, Ankara 1989, s.414

⁵² Hasan Aksoy, “**Kınalızade Ali Efendi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara 2002, s.416

⁵³ Şerafettin Turan, “**Kemalpaşazade**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara 2002, s.238

⁵⁴ Ahmet Akgündüz, “**Ebüssuûd Efendi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1994, s.365

⁵⁵ Selçuk Mülâyim, “**Sinan**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, İstanbul 2009, s.224

İKİNCİ BÖLÜM

EDHEMÎ'NİN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

2.1. Edhemî'nin Hayatı

Kaynaklarda ve dönemin tezkirelerinde Edhemî ile ilgili herhangi kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Var olan bilgiler pek çok çelişki içermektedir.

Sicill-i Osmanî'nin 2. cildinde Edhem Dede şeklinde geçer ve 1453 yılında İstanbul'un fethinde kardeşiyle birlikte bulunduğu aktarılmıştır.⁵⁶ Lakin söz konusu eserde ismi geçen Edhem Dede'nin elimizde bulunan eserin müellifi olabileceği konusunda şüphelerimiz mevcuttur. Yazımızın devamında bu şüphenin nedenlerini aktaracağız.

Öte yandan Sadeddin Nüzhet Ergün'ün Türk Şairleri'nde ise Edhemî ile ilgili verilen bilgiler şu şekildedir. *"XVI. asır mutasavvıflarından olduğunu tahmin ettiğim Edhemî'nin bir gazeline bir mecmuada⁵⁷ tesadüf etmekteyiz. Hayatı hakkında hiçbir malumat elde edemediğim bu şairin Hurufilerden olduğu tahmin olunabilir."*⁵⁸

İnanzâde Mehmet Nail'in Tuhfe-i Nail'isinde ise Edhemî ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır. *"Mehazarda bu zata dair bir kayd ve malumat yoktur. Şazelî Tekkesi Kütüphanesinde bulunan Divanının H.885 / M. 1480 tarihinde yazılmış olmasından Fatih Sultan Mehmed-i Sanî ve Sultan Bayezid-i Sanî devri şairlerinden olduğu anlaşılmaktadır."* denilmekte ve Türkçe Divanından bir gazel örneği verilmektedir.⁵⁹ Bahsi geçen bu Divan Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Fırat Sevinç tarafından 2001 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Evvela teze ulaşp incelediğimizde Fırat Sevinç'in de müellifin hayatı ile ilgili şu ana dek bizim verdiğimiz bilgilerden başka bir bilgi vermediği görülmektedir.

Edhemî ile ilgili araştırmalarımız sırasında Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından hazırlanan ve dijital ortamda da erişime açık olan Türk Edebiyatı İsimler

⁵⁶ Süreyya Mehmed., **Sicill-i Osmanî**, haz. Nuri Akbayan ve Seyit Ali Karaman, C.2, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s.440; Bkz. Edhem Dede.

⁵⁷ Bkz. Sadettin Nüzhet Ergün'ün mevzûbahis etmiş olduğu mecmua 34 Ae Manzum 543 Demirbaş numarasıyla İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.

⁵⁸ Sadettin Nüzhet Ergün, **Türk Şairleri**, C.3, Suhulet Basımevi, İstanbul, 1936 s.1213, Bkz. Edhemî

⁵⁹ Harun Gündüz, **Mehmet Nail Tuman ve Tuhfe-i Naili'si (İnc. Met. İndeks 1-100)**, Balıkesir Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009, s.126

Sözlüğü'ne de başvurduk. Edhemî ile ilgili olarak hazırlanan maddeleri incelediğimizde yukarıda vermiş olduğumuz bilgiler dışında bir bilgiye rastlamadık.⁶⁰

Kütüphane kataloglarını taramaya devam ettiğimizde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde B. 152 Demirbaş numarasıyla kayıtlı Edhemî'ye ait İhya-î Dil adlı bir eserle daha karşılaşmaktayız. Ancak bu eserin telif tarihinin H.962 / M.1554-1555⁶¹ yılları olması işleri daha da karmaşık hale getirmektedir. Evvela Edhemî'ye ait olduğu belirtilen tüm bu eserlerin aynı müellif tarafından mı telif edildikleri veya aynı mahlaslı başka müellifler tarafından mı yazıldıkları hususunda tarafımızda şüpheler oluşmuştur. Lakin basit bir hesap ile Mehmed Süreyya'nın Sicill-î Osmanî'de bahsettiği Edhem Dede'nin bizim eserimizi yazan Edhemî ile aynı kişi olmadığı kanaati oluşmaktadır. Ancak bu düşünceye de ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu düşüncenin bizde vuku' bulma sebebine gelince 1453'te Fatih Sultan Mehmed ile İstanbul'un fethinde bulunmuş bir kişi Fetih sırasında 20 yaşında olduğu varsayılırsa 1524-1525 yılında 92-93 yaşlarında olması gerekir. İlaveten H.962/M.1554-1555 yıllarında telif edilen bir başka eseri de Edhem Dede olarak anılan zatın yazmış olduğu düşüncesi olduğu vakit yine yaş hesabından bu zatın Edhemî olamayacağını gözler önüne sermektedir. Aynı hesapla 1453'te 20 yaşında varsaydığımız bir zât 1554-1555 yıllarında 121-122 yaşında olması gerekir. Bir insanın o yaşlara ermesinin nadiren karşılaşılan bir durum olduğu hepimizin mâlumdur. Bu varsayımlardan yola çıkarak Edhem Dede'nin elimizde bulunan eserin müellifi Edhemî ile aynı kişi olamayacağı düşüncesi meydana gelmiştir.

Elimizde müellif hakkında bu kadar az bir bilgi varken, müellifi anlamak ve hakkında bilgi edinmek üzere elimizdeki esere yoğunlaşmak en doğru karar gibi gözükmektedir. Bu yüzden eseri ilk incelemeye başladığımızda 1^a sayfasında yer alan, ferağ kaydında yazan Mahmud b. Fazlullah b. Mahmud isimli müstensih ile ilgili araştırma yapıp onun hangi eserleri istinsah ettiğinden yola çıkarak eserin varsa başka nüshalarına ulaşmak ve varsa müellifimize ait başka bir esere rastlamak ümidiyle müstensih hakkında araştırma yaptıysakda müstensihin kendisi hakkında bir bilgi elde edemedik.

⁶⁰ Bkz. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi-mdiki> ; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi> ; <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi-mdbir> söz konusu üç madde için son erişim tarihi: 10.10.2020

⁶¹ Tarihler arası çevirmeler, Türk Tarih Kurumu'nun web sitesinde bulunan Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılarak hesaplanmıştır. Bkz. <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>

Bununla birlikte müellifimizin; yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun kayıtlarında Şazeli Tekkesi Kütüphanesi No: 77'de kayıtlı Edhemî isimli bir müellif adına kayıtlı Divan'ın sahibi olabileceği fikri oluşmuştur. Bu divan 1 münacaât, 1 naât, 2 kaside ve 1'i Farsça olmak üzere 90 Türkçe gazelden oluşmaktadır.

هرچه ریزد از سحاب کبریا در ورق ده چون گلش نشو نما
آنچه نازل گردد از لوح ازل نقش کن در مثنوی یا در غزل

Ancak bu hususta da mevcut bilgilerden çıkarımlarda bulunsak dahi elimizde somut bir bilgi olmadığından dolayı bu varsayımlara da ihtiyatla yaklaşmak gereklidir.

Şu ana dek incelemelerimiz esnasında ilk olarak müellifimizin Kanunî Sultan Süleyman devrinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Eserin 9^a numaralı varağında Kanunî'yi övdüğü hususi bir bölüm mevcuttur. Aşağıda verdiğimiz beyit, Kanunî'nin methini içeren bölümün matla' beytidir.

بعد حمد خالق و نعت رسول مدح شاه آمد سرآور فضول

Yine aynı şekilde Edhemî'nin bu eseri yazdığı tarih ile ilgili de 9^a varağının başında bir kayıt bulunmaktadır. İlgili beyitler şu şekildedir:

نهصد و سی و یک از هجرت گذشت کین گهر بر رشتهء فکرت گذشت
یا رب اندر کار توفیقم ببخش رشتهای از تار تحقیرم ببخش

Edhemî'nin burada ifade ettiği Hicri 931 tarihi Miladi 1524-1525 yıllarına denk gelmektedir ki bu da şairimizin kaynaklarda geçtiği üzere sadece Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid döneminde değil aynı zamanda 1512-1520 yılları arasında padişahlık yapmış olan Yavuz Sultan Selim ve 1520 yılında tahta geçen ve 46 yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ın

padişahlığının ilk yıllarında da hayatta olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Tüm bunlara ilave olarak Prof. Dr. Amil Çelebioğlu'nun hususi olarak Kanunî dönemini incelediği "Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı" adlı eserinde de dönemin tasavvufi - ahlakî mesnevi yazarları arasında Edhemî'nin de adı zikredilmektedir. Bu bilgiye ek olarak orada Edhemî'nin müellifi olduğu mesnevi olarak İhyâ-i Dil mesnevisi zikredilmektedir.⁶² Bu mesnevi yazılış tarihi itibarıyla elimizde bulunan Deh Hitab adlı mesneviden daha sonra yazılması dolayısıyla bu iki eserinde şu an üzerinde çalıştığımız eserin müellifi olan Edhemî ile aynı kişi olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan bir diğer yoğunlaştığımız husus Osmanlı Devleti'nde ki şairlere, tabiplere ve çeşitli kişilere yapılan ödemelerinin tutulduğu defterlerdir. Bu defterlere İnâamat, Ruznamçe ve Yevmiye defterleri gibi adlar verilmiştir. Bir şair hakkında daha fazla bilgi edinmek ve Osmanlı Sarayı'ndan ne derece ihsan gördüğünü anlamak bununla beraber edebiyat camiasındaki değerini ve konumunu tespit edebilmek için bu kayıtları incelediğimizde; İnâamat defterinde 909-933/1503-1527 yılları arasında Edhemî'ye ait şu kayıtlara rastlanır.

Fî şehri Cemâziye'l-âhir sene 913.

*Edhemî, şâ'ir ki mersiye âverd, 1000.*⁶³

fî 8 Şevvâl sene 914:

*Edhemî, şâ'ir: Kadîfe-i rişte-i Burusa, 1.*⁶⁴

fî 18 Zi'l-hicce-i sene 914:

*Edhemî, şâ'ir: Kadîfe-i rişte-i Burusa, 1.*⁶⁵

Fî Şehri Şevvâl Sene 915

*Edhemî, şâ'ir: Kadîfe-i rişte, 1.*⁶⁶

⁶² Amil Çelebioğlu, **Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, MEB Yay., İstanbul, 1994, sayfa 90-92

⁶³ İlhan Gök, **Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri**, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.673; Bkz. II. Bayezid'in Bülbül Hatun'dan olma oğlu Şehzade Mahmud'un Saruhan Valiliği sırasında ölümü üzerine olması muhtemeldir.

⁶⁴ a.g.e., s. 896

⁶⁵ a.g.e., s. 938

Nûkeriye ve Gayrihu Fî 20 Zi'l-hicce-i Sene 915

*Edhemî, şâ'ir: Kadîfe-i rişte, 1.*⁶⁷

fî 5 Şevvâl sene 916:

*Edhemî, şâ'ir: Kadîfe-i rişte, 1.*⁶⁸

fî 17 Zi'l-hicce-i sene 916:

*Edhemî, şâ'ir: Kadîfe-i rişte, 1.*⁶⁹

Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre 913 ile 916 yılları arasında Edhemî Osmanlı Sarayı'ndan 6'sı kumaş 1'i altın cinsinden para olmak üzere toplamda 7 defa in'am almıştır. Ancak bu yıllardan sonraki kayıtlarda Edhemî'nin adı geçmemektedir.

Elimizdeki tüm bu somut verilerden sonra bir diğer merak konusu ise müellifimizin asıl adının ne olduğudur. Bir mesnevi geleneği olarak her yazar eserinin sebeb-i telif bölümünde adını zikreder. Bu yazılı bir kural olmasa dahi mesnevi yazarları arasında genel olarak bu gelenek devam ettirilmiştir. Eserin 2236. ve 2237. beyitlerinde müellif adını, doğum yerini babasının adını kaydetmiştir.

هست مولودم ز تبریز ای عزیز آنکه فایق شد بهرجا از تمیز
نامم اسماعیل و هستم خاکِ راه والدم را نام ابراهیم شاه

Beyitlerden anlaşıldığı üzere Edhemî Tebrizli ve adı İsmail'dir. Babasının adı ise İbrahim Şah'tır. Elimizdeki bu bilgilerden Edhemî'nin künyesi İsmail bin İbrahim Şah Edhemî olmalıdır. Bu doğrultuda yaptığımız araştırmalar sonucunda Takî-ed-Din Evhadî'nin Arafât el-Âşıkîn ve Arasât el-Ârifin adlı eserine ulaştık. Burada İbrahim Şah Edhemî'nin yani müellifimizin babasına ait Emir Ali Şir Nevaî'nin Mecalisü'n-Nefaîs adlı eserinden aktarılmış birkaç cümlelik bilgi kırıntısına rastladık.

⁶⁶ a.g.e., s. 1048

⁶⁷ a.g.e., s. 1081

⁶⁸ a.g.e., s. 1202

⁶⁹ a.g.e., s. 1245

Mecalisü'n-Nefais kitabında müellifimizin babasının adı Edhemî İbrahim olarak Altıncı Meclis'te geçmektedir. Edhemî İbrahim “*Şah Türkmen'in mahlasıdır. Türkmen beyleri arasında önde gelen, hoş tabiatlı ve zarif kişi idi. Divanı da var.*”⁷⁰ Ulaştığımız bu bilgiyle birlikte Nevaî'nin ismini zikettiği şahsın, hem Edhemî'nin yaşadığı dönem itibarıyla hem de Timur Hükümdarlarından Sultan Hüseyin Baykara ve onun en büyük dostu Ali Şir Nevaî'den eserinde bahsetmesi dolayısıyla Mecalisü'n-Nefais'te geçen şahsın Edhemî'nin babası olduğundan şüphemiz kalmamıştır. Ancak Edhemî ile ilgili elle tutulur bir bilgi ne dönemin tezkirelerinde ne de daha sonra kaleme alınmış tezkirelerde bulunmaktadır.

2.2. Edhemî'nin Üslubu

16.yy Osmanlı sahası şairlerinden olan Edhemî, Deh Hitâb adlı eserinden anlaşıldığı üzere kendisinden önceki ahlak konulu eser yazan şairlerden ve onların eserlerinden etkilenmiştir. Müellifimiz pek tanınmamış olsa da yazmış olduğu beyitlerden ilmi kadri ve kudreti kolaylıkla anlaşılmaktadır. Edhemî, Molla Camî gibi ahlakî tarzda eser veren şairlerin eserlerinde geçen bir takım hikayelerden kendi eserinde bahsetmiştir. Hayatı hakkında bilgi veren herhangi bir kaynağa ulaşamadığımız için onun yaşamında ahlâk ve öğütün yerinin tam olarak bilemesek dahi eserinde anlattığı hikayelerden okuyucuya sürekli bir öğüt verme çabası içinde olduğu söylenebilir.

Edhemî; dili oldukça anlaşılır ve sade olarak kullanmasına rağmen yer yer kapalı ifadelerine rastlanmaktadır. Kendisi de bu durumu şöyle ifade eder:

اول هرچیز بسستم بر مجاز آخر آن را باز پروردم بهراز^{۷۱}

Evvelâ her bir şeyi mecaz üzere bağladım, sonra onların sır perdelerini araladım.

تا هرآن صوتی که بندم در مجاز سامعان را گوید از تحقیق راز^{۷۲}

Mecaza bağladığım her bir söz, kendi sırrını dinleyenlere söyler.

⁷⁰ Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n Nefâis**, Haz. Kemal Eraslan, A. Naci Tokmak. TDK yay., 2. Bsk., Ankara 2015 s. 506; Taki-î Evhadî, **Arafatü'l-Âşıkîn û Ârasatü'l-Ârifin**, C.1, Brill, 2019, s.448

⁷¹ Metin be. 173

⁷² Metin be. 186

Edhemî, düşüncelerini hikayeler yoluyla aktarmayı tercih etmiş ve anlattığı hikayelerde ayet, hadis ve darb-ı meseller ile düşüncelerini desteklemiş ve ifadesini güçlendirmiştir. Eserini tevhid konusunu temel alarak öncelikle hakşinaslığı okuyucusuna öğütlemiş daha sonra aşk, insaf, seha (cömertlik), ihlas, hilm, rıza, vefa, sabır ve tövbe konularını işleyerek eserini tamamlamıştır. Eserini teşkil eden tüm bu konularını öncelikle birkaç beyitlik bir makale ile tarif etmiş daha sonra anlattığı hikayelerle konuyu işlemiştir. Bu konularla ilgili olarak verdiği misallerde peygamberlerin hayatlarına telmihte bulunmuştur.

Öte yandan Edhemî'nin eserinde dikkate değer bir diğer husus ise eş anlamlılarıyla birlikte bazı zıt kelimeleri aynı sayıda tekrar etmiş olmasıdır. Zulüm – zalim , adalet ve adil kelimelerinin aynı sayıda tekrar olarak geçmesidir. Eserde zulüm / zalim kelimeleri çeşitli yerlerde geçmek üzere toplamda 27 defa tekrarlanırken, adalet/adil kelimeleri ise aynı şekilde eserin çeşitli beyitlerinde toplamda 27 defa tekrarlanmıştır. İlk bakışta bu bir tesadüf olarak değerlendirilebilir ancak Edhemî'nin bunu bilinçli olarak yaptığı kanaatindeyiz. Bu kanaatimizi destekleyen bir diğer bulgu ise cennet ve cehennem özelinde eş anlamlı kelimelerin toplamda kullanıldığı sayılarında eşit olmasıdır. Cennet / Behişt / Firdevs kelimeleri eserde çeşitli yerlerde geçmek üzere toplamda 19 defa tekrar edilmişken buna mukabil olarak Cehennem / Dûzeh / Cehîm / Sâkr kelimeleri de yine eserin çeşitli yerlerinde geçmek üzere toplamda 19 defa tekrarlanmıştır.

2.3. Edhemî'nin Etkilendiği Şairler

Mevlana:

دفتر اول مثنوی^{۷۳}

از جداییها حکایت می‌کند	بشنو این نی چون شکایت می‌کند
در نغیرم مرد و زن نالیده‌اند	کز نیستان تا مرا ببریده‌اند
تا بگویم شرح درد اشتیاق	سینه خواهم شرحه شرحه از فراق
باز جوید روزگار وصل خویش	هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
جفت بدحالان و خوش‌حالان شدم	من به هر جمعیتی نالان شدم
از درون من نجست اسرار من	هرکسی از ظن خود شد یار من

Edhemi:

گرچه لختی هم شکایت می‌کنم	2230 بعد ازین ختم حکایت می‌کنم
در دلش جز طنّت و اکراه نیست	از حدیثم همدمی آگاه نیست
روستایی دان و واعظ فی‌المثل	حال من با دوست‌داران دغل
دشمنند آن را که بن‌دازد فلک	دوستند آن را که بن‌وازد فلک
در خفا یا خُبث چندی می‌کنند	گر به‌ظاهر ریش‌خندی می‌کنند
اینچنین است ای جوان دور از وطن	2235 حال من با دوستانِ خویشتن

Şeyh Sa'dî:

Edhemî « تمثیل در باب زهاد » bölümünü Şeyh Sa'dî'den etkilenecek yazmıştır.

⁷³ Mevlana Celaleddin Rûmî, **Mesnevi-yî Mâ'nevi**, Haz. Muhammed Ramazanî, Çaphane-î Haver, 1319 hş., Tahran, s.21

گلستان سعدی
باب دوم
در اخلاقِ درویشان
حکایت ۷۴

مطابق این سخن پادشاهی را مهمی پیش آمد. گفت اگر این حالت به مراد من بر آید چندین درم دهم زاهدان را. چون حاجتش بر آمد و تشویش خاطرش برفت وفای نذرش به وجود شرط لازم آمد. یکی را از بندگان خاص کیسه درم داد تا صرف کند بر زاهدان. گویند غلامی عاقل هشیار بود. همه روز بگردید و شبانگه باز آمد و درم‌ها بوسه داد و پیش ملک بنهاد و گفت: زاهدان را چندان که گردیدم نیافتم!

گفت: این چه حکایت است؟! آنچه من دانم در این ملک چهارصد زاهد است.

گفت: ای خداوند جهان! آن که زاهد است نمی‌ستاند و آن که می‌ستاند زاهد نیست.

ملک بخندید و ندیمان را گفت: چندان که مرا در حق خداپرستان ارادت است و اقرار، مرا این شوخ دیده را عداوت است و انکار و حق به جانب اوست!

زاهد که درم گرفت و دینار زاهدتر از او یکی به دست آر

Edhemî:

آتمثیل در باب زهاد

گفت شاهی بود در دور زمان
تا دهد زهاد را آن نیک مرد
زاهدان را ده روان و باز کرد
همچو آتش رفت و باز آمد چو دود

نقل از شیخ‌ست کو در گلستان
2040 چار صد دینار آحمر نذر کرد
خادمی را داد کین دینار زرد
خادمی بسیار زیرک طبع بود

⁷⁴ Sa'dî Şirazî, **Gülîstan**, Haz. Muhammed Cevâd Meşkur, İntişarât-î Eqbâl, 1342 hş., s.80-81

2045	پایه تختِ شهنشه بوسه داد شاه گفت این زر به زهاد ای پسر گفت شاها زاهد اندر شهر نیست شاه گفتا آنچه من دارم خبر گفت شاها آنکه می‌گیرد درم زر ندادم بی تکلف ای امیر گفت زاهد از کجا و زر کجا لاجرم آوردم این زر نزد شاه 2050 شاه گفت ای شوخ چشم بی حیا
83 ^a	کیسه زر را روان پیشش نهاد می ندادی از چه آوردی دگر زر چه سان ریزم که سنگِ نهر نیست هست پانصد زاهد اینجا بیشتر نیست زاهد خاکِ راهت افسرم وانکه زاهد بود گفتم زر بگیر رو بما زحمت مده بهر خدا از شهان عفو از فرو دستان گناه می‌نگشتی تو به زهاد آشنا

Edhemî « حکایتِ عجمِ صادق و فوایدِ اخلاصِ او » bölümünde geçen hikayeyi Abdurrahman Camî'den etkilenerek yazmıştır.

Abdurrahman-ı Câmî:

هفت اورنگ « سبحة الابرار »

حکایت آن عجمی که کلمات عربی شنید دعا و استغفار پنداشت دست اخلاص به آمین

برداشت هر چند آن دعا نبود آثار مغفرت روی نمود⁷⁵

عربی چند به هم ذوق کنان یکی از نجد حکایت می کرد یکی از ناقه و محمل می گفت یکی از عشق به خوبان عرب	لب گشادند به نادر سخنان یکی از وجد شکایت می کرد یکی از وادی و ساحل می گفت یکی از سعی در اسباب طرب
--	--

⁷⁵ Abdurrahman Câmî, **Mesnevî-yî Heft Evreng**, Sazıman-î Çap ve İntişarat-î Vezaret-î Ferheng-î İran, c.1, 1978 hş. s.656-657

زد به سر منزل آن قوم قدم
 وز زبان عرب آگاه نبود
 سخن از حمد و ثنا می رانند
 بر در لطف عفو زاری‌هاست
 گریه و آه و فغان در پیوست
 با هم اسرار عیان می کردند
 گوهر اشک به مژگان می سفت
 دم همی خواند و ثنا می پنداشت
 بود در معنی اخلاص تمام
 داد خاصیت غفران و رضا
 جرم از عفو و گناهان مغفور
 بر مس قلب خود اکسیر گری

ناگهان مخلصی از ملک عجم
 به فنون ادبش راه نبود
 شد گمانش که دعا می خوانند
 طلب عفو گنهکاری‌هاست
 او هم آنجا به تواضع بنشست
 هر چه آن قوم بیان می کردند
 او به تقلید همان را می گفت
 حشو می گفت و دعا می پنداشت
 لیک چون بر لبش آن خاص کلام
 یافت درباره وی حکم دعا
 شد ازان دعوت از نخوت دور
 کرد از اخلاص ز تقصیر ببری

Edhemî:

احکایتِ عجمِ صادق و فوایدِ اخلاصِ او

آن سپهر راستان قطبِ انام
 دید بنشسته دو اعرابی بهم
 پس عجم پنداشت آن باشد دعا
 هرچه می گفتند می گفتی همان
 حشوها می گفتی از لفظِ عرب
 از زیان گفتن نبودش غیر سود
 حشوش از اخلاصِ او غفران گرفت
 گرچه خالی بود قولش از ثواب
 خاک از اخلاصِ تو گردد توتیا
 تا شود قلبت زر خاص ای پسر
 در ره دین چون زر خالص شوی

1205 دارد اندر سُبجه مُلا این کلام
 در عرب افتاد مردی از عجم
 فُحش می گفتند باهم گوییا
 دست‌ها برداشت رو بر آسمان
 از خدا حاجاتِ خود کردی طلب
 چونکه راسخ بر ره اخلاص بود
 حشو هر کس پایه عصیان گرفت
 1210 از یقین شد حاجتِ او مُستجاب
 از سر اخلاص اگر خوانی دعا
 قلب خالص کن از اخلاص ای پسر
 صدق اگر پیش آوری مخلص شوی

Hafız:

کلبه احزان شود روزی گلستان غم مخور

یوسف گم گشته بازآید به کنعان غم مخور

Edhemî:

یوسفِ گم گشته در چه یافتی

چون تو بر صبر و خرد ره یافتی

Feridüddin-i Attâr:

غرق آتش شد کسی کانجا رسید^{۷۶}

بعد ازین وادی عشق آید پدید

Edhemî:

مال چپوَد خواهد این ره ترک سر^{۷۷}

بعد ازین وادی عشق است ای پسر

گفت اندر بابِ انصاف ای فتا

زان جهت عطار قطبِ اولیا

⁷⁶ Metin be. 1018

⁷⁷ Metin be. 856

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEH HİTAB'IN İNCELENMESİ

3.1. Nüshanın Tanıtılması

Elimizde bulunan mevcut nüsha dışında eserin başka nüshalarına ulaşarak çalışmamızı tenkitli neşir haline getirmek ve elimizdeki mevcut nüshada var olan hataları ve/veya farklılıkları diğer nüshalarla karşılaştırıp eserin en sağlam, en doğru metnini oluşturmak maksadıyla Yazma Eserler Kurumu'nun kendi Yazma Eser Veritabanı başta olmak üzere Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK), İran Toplu Katalogları FENHA⁷⁸ ile DENA⁷⁹ taranmış ve literatürde Ahmed Ateş Kataloğu⁸⁰ ve Hüsamettin Aksu Kataloğu⁸¹ olarak bilinen kataloglar da incelenmiştir. İlave olarak kütüphane kayıt defterleri taranmış ancak eserin başka bir nüshasına rastlanmamıştır. İncelenen kütüphane kayıt defterlerinin varsa künye bilgileri⁸² dipnotta gösterilmiş, künye bilgilerine ulaşılamayan bu defterlerin ise sadece adları zikredilmiştir.⁸³ Elimizde mevcut nüshanın da esasen bir şahıs kütüphanesinden umum kütüphaneye aktarılmış olması, eserin başka nüshalarının da var olması durumunda şahıs kütüphanelerinde olabileceği fikrini bizde oluşturmuştur. Ancak bu fikrin sadece bir varsayım üzere olduğu unutulmamalıdır.

⁷⁸ **Fihristigan-î Noshehay-î Hattî-yî İran: Fenha**, haz. Mostafa Derayati, Sazıman-î Çap ve İntişarat-î İran, 1390 hş.

⁷⁹ **Fihristvare-yi Dest-Neviştay-i İran: Dena**, haz. Mostafa Derayati, Müessese-yî Ferhengî Pejuheş-î el-Cevad, 1389 hş.

⁸⁰ Ahmed Ateş, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler**, Milli Eğitim Basımevi, 1968, İstanbul.

⁸¹ H. Aksu; T. Sûbhani, **Fihrist-i Noshehay-i Hattî-yi Farsî-yi Daneşgah-i İstanbul**, Pejuheşgah-î Ulum-i İnsani ve Mûtealat-i Ferhengî, 1374 hş., Tahran.

⁸² **Defter-î Kitaphane-i Ayasofya**, Muhammed Bey Matbaası, 1304 h., Der Saadet (İstanbul); **Defter-î Kitaphane-i Çelebi Abdullah Efendi**, Alem Matbaası, 1311 h., İstanbul; **Defter-î Kitaphane-i el-Hâc Selim Ağa**, Artin Asaturyan "Şirket-î Mertebiye" Matbaası, 1310 h., İstanbul; **Defter-î Kitaphane-i Hekimoğlu Ali Paşa**, Alem Matbaası, 1311 h., İstanbul; **Defter-î Kitaphane-i Hüsrev Paşa**, Mahmud Bey Matbaası, t.y., İstanbul;

⁸³ Kaç yılında, nerede ve kim veya kimler tarafından basıldığı ve katalogandığı belli olmayan kütüphane kayıt defterlerinin sadece adları zikredilmiştir. **Defter-i Kitaphane-i Nuruosmaniye**, y.y., t.y.; **Defter-i Kitaphane-i Hasan Hüsnü Paşa**, y.y., t.y., **Defter-i Kitaphane-i Hamidiye Lala İsmail**, y.y., t.y.; v.d.

3.1.1. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi; Hüdâyî Efendi Koleksiyonu 1314 No.'lu Nüsha

Üzerinde çalıştığımız eser Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi; Hüdâyî Efendi Koleksiyonu 1314 demirbaş numarasıyla kayıtlı yazma nüshadır. Nüshamızın bulunduğu koleksiyon adından da anlaşılacağı üzere Celvetiyye Tarikatı'nın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kendi kütüphanesinde bulunan eserlerden oluşmaktadır.⁸⁴

Elimizde bulunan yazma nüsha, siyah cilt içerisinde 93 varaktan meydana gelmektedir. Nüsha harekeli nesih ile 13 satır, çift sütun olacak şekilde yazılmıştır. Eserin kaç yılında tamamlandığıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak eserin yazımına 931h. Yılında başladığını bilmekteyiz. Bu bilgiye eserin 9^a varağında geçen şu beyitlerden anlaşılmaktadır.

نهصد و سی و یک از هجرت گذشت	کین گهر بر رشته فکرت گذشت ⁸⁵
یا رب اندر کار توفیقم بخش	رشته‌ای از تار تحقیقم بخش ⁸⁶

"Hicretten sonra 931 sene geçmişti ki; böyle bir cevheri oluşturma fikri aklıma düştü.

Ya rab! Yapmış olduğum işte tevfikini bana bahşet; düğüm olmuş bu ipler arasında bana tahkik gücünü bahşet."

Eserin 1^a varağında ise vakfiye kaydı bulunmaktadır. Bu kayıttan anlaşıldığı üzere elimizde bulunan nüshayı vakfeden Mahmud b. Fazlullah b. Mahmud'tur.

الحد لله على نعمائه	والصلوات على سيد انبيائه
قد وقف هذا الكتاب	العبد الفقير الى الله الوهاب
محمود بن فضل الله بن محمود	
عاملهم الله بالفضل و الكرم و الجود	

⁸⁴Bkz. Kütüphane'de bulunan bütün eserler "Hüdâyî Efendi" adıyla 1924 yılında Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Bu koleksiyon 806'sı yazma, 1342'si matbu olmak üzere toplam 2148 eser ihtiva etmektedir.

⁸⁵Metin be. 184

⁸⁶Metin be. 185

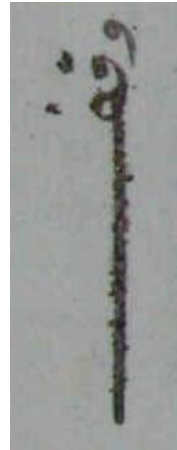
“Alemlerin rabbi, nimet veren Allah’a hamd, Peygamberine salat-ü selam olsun. Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın kulu ve hizmetkârı olan Mahmud b. Fazlullah b. Mahmud tarafından bu kitabın vakfı Allah’ın ihsan ettiği lûtfu, keremi ve cömertliği neticesinde tamamlandı.”

Yazmanın bazı varaklarında “Kitaphane-î Hazret-î Pîr Hüdayî” yazılı mühür bulunmaktadır.

Fotoğraf 1: Yazma Nüsha 1^b varağında bulunan mühür: Kitaphane-î Hazret-î Pîr Hüdayî "کتابخانه حضرت پیر هدایى"

Varak köşelerine beyitleri kapsayacak şekilde diklemesine “vakıf – وقف” hattı çekilmiştir.

Fotoğraf 2: Yazma Nüsha 72^a varağı; "vakıf - وقف"

Başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yer yer başlıklar siyah mürekkep ile yazılmışsa da daha sonra hattın üzerinden kırmızı mürekkep ile geçilerek düzeltilmiştir. Bazı başlıklarda ise mavi mürekkep kullanılmıştır. Nüsha üzerindeki düzeltmeler kırmızı renkle yapılmıştır.

Nüshada ilk on varağın yerleri karışık şekilde toplanmıştır. Kanaatimizce nüsha zamanının etkisiyle parçalara ayrılmış daha sonra yeniden bir araya getirilmiştir. Biz de bu durumu farkedince nüshadan elde edindiğimiz bilgiler ve reddadeler ışığında bu karışıklığı giderdik.

Nüşamızda varaklar numaralandırılmamıştır. Numaralandırma işlemi tarafımızca yapılmıştır. İlave olarak 83^b varağından sonra eserde varak eksilmesi yaşanmıştır. Ancak eserin üzerinde varakların numaraları belirtilmediği için varak eksildiğine dair kesin kanıya reddadelerden ve eserin muhtevassından ulaştık. 83^b varağından sonra kaç tane varağın eksildiğine dair kesin bir bilgi elimizde mevcut olmadığından dolayı ardından gelen varağı 84^a olarak devam ettirdik. Elimizde bulunan veriler her ne kadar eserimizden kaç varak eksildiğine dair kesin bir bilgi mahiyetinde olmasa da, “Sebeb-i Nazm-i İn Ketab” başlıklı bölümde bulunan ve aşağıda verdiğimiz beyitler eserimizin gerçekte 100 varaktan meydana geldiği fikrini akıllara getirmiştir.

⁸⁷ جزو جزو اندر صفات ذاتِ کل
⁸⁸ راه بنموده ترا تا پیشگاه

صد ورق بنهاده اندر پیشِ گل
هر ورق زان دفتر صنع اله

“Yüz varağın hepsini önce gülün önüne dizdim; Sıfat-ı Zat-ı Kül’ünden parça parça aktardım.

Her varak onun yapısı olan defterden; seni huzura erdirecek yolu göstereceğini diye aktarıldı. “

Nüşamızın kendisinden elde ettiğimiz bulgular neticesinde eserimizin 100 varaktan oluştuğu ve elimize sadece 93 varağının ulaştığı kanaatindeyiz.

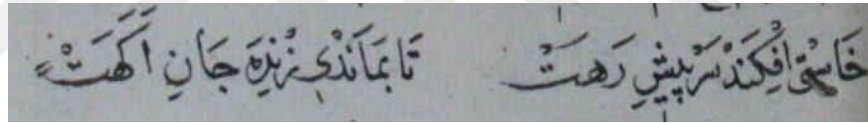
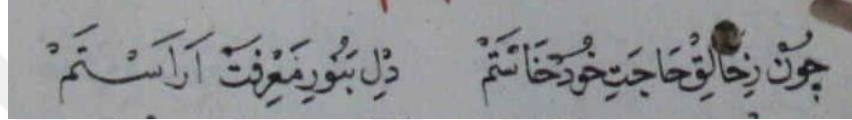
⁸⁷ Metin be. 93

⁸⁸ Metin be. 94

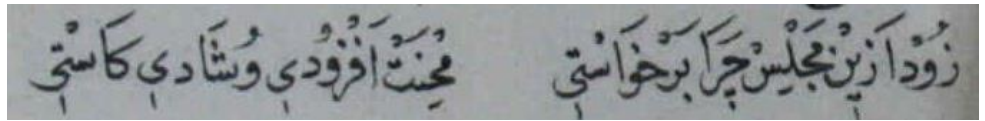
3.2. Dil Özellikleri

Elimizde bulunan nüsha incelendiğinde bazı kelimelerle birlikte isimlerin defaatle yanlış yazıldığı tespit edilmiştir.

1. Nüshada istemek, dilenmek, rica etmek⁸⁹ manasında olan « خواستن » fiili yerine kalkmak, ayağa kalmak⁹⁰ anlamına gelen « خاستن » fiili kullanılmıştır.

2. Yine aynı şekilde « خاستن » fiili yerine « خواستن » fiili kullanılmıştır.

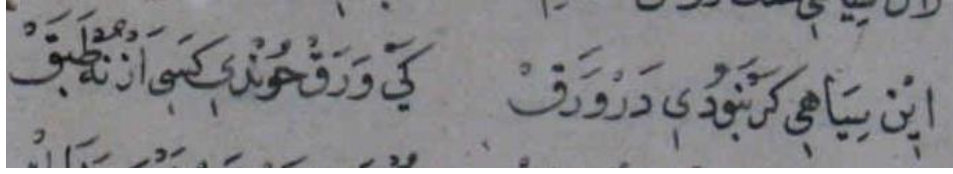

3. Okumak⁹¹ anlamına gelen « خواندن » fiili nüshanın çeşitli yerlerinde elifsiz yazılarak « خوندن » şeklinde yazılmıştır.

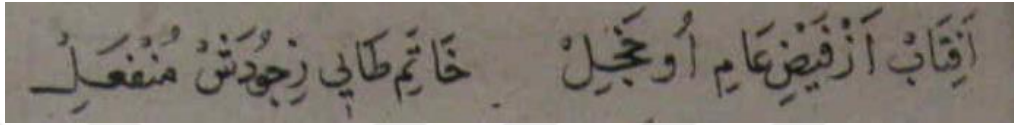
⁸⁹ Mehmet Kanar, Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları, 4.bsk., İstanbul, 2015, s.415

⁹⁰ a.g.e., s.396

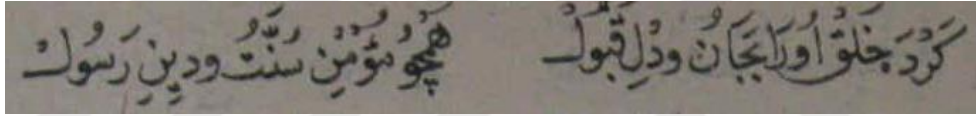
⁹¹ a.g.e., s.415

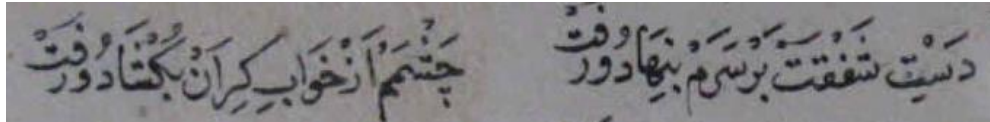
4. Cahiliye devrinde cömertliğiyle nam salmış olan Hatem et-Tâî'nin adı nüshada sürekli olarak "noktalı h" « خ » kullanılarak yanlış yazılmıştır. « ح » ile yazarak hazırladığımız metinde bu hatayı düzelttik.

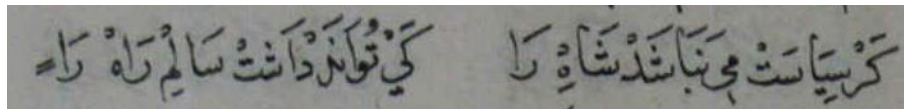
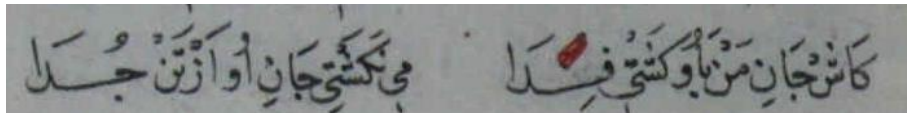
5. Yönelme edatı olan « به » nüshada geldiği kelimelere birleşik yazılmıştır. Metinde « به » edatları ayrı yazılmıştır.

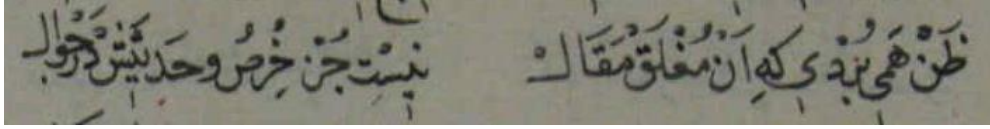
6. Nüshanın bir çok yerinde geçmiş zamanda kullanılan fiillerin başına « ب » eki getirilmiştir.

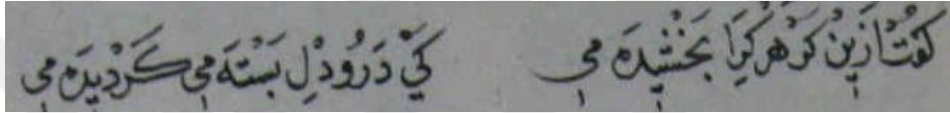
7. Bilinen kullanımın aksine olumsuz sürekli zaman çekimlerinde, olumsuzluk eki olan « ن » süreklilik ekinin başına değil, süreklilik ekinden sonra fiilin başına getirilmiştir. Örneğin « می نگشتی » yerine « نمی گشتی » şeklinde bir kullanım söz konusudur.

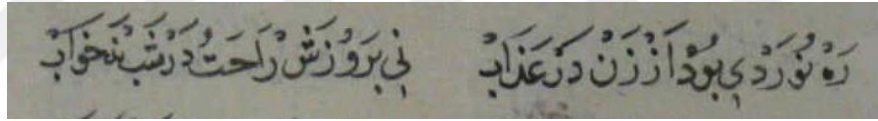
8. Süreklilik eki olarak sadece « می » değil aynı zamanda « همی » süreklilik eki de tercih edilmiştir.

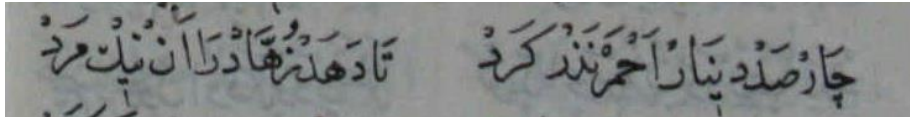
9. Nüshanın çeşitli yerlerinde süreklilik eki; fiil sonlarına getirilen « ی » ile sağlanmıştır.

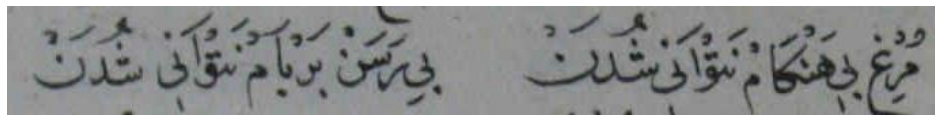
10. Olumsuzluk bildiren « نه » edatı nüshada bazı yerlerde « نی » şeklinde yazılmıştır.

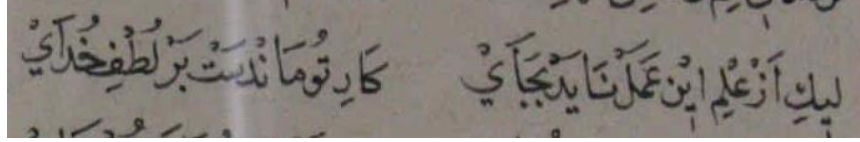
11. Bazı yerlerde « را » edatı « به » edatı yerine kullanılmıştır.

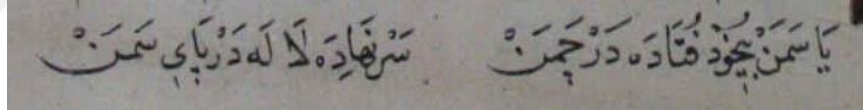
12. Bazı yerlerde yeterlilik kipi « توانستن » fiilinin çekiminden sonra fiil mastar halinde kullanılmıştır.

13. Bazı yerlerde « آمدن » fiiline olumsuzluk eki getirildikten sonra kaynaştırma harfi « ی » getirilmemiştir.

14. « افتادن » fiili bazı yerlerde « اوفتادن » bazı yerlerde ise « فتادن » şeklinde kullanılmıştır.

Sunulan metnin imlâ özelliklerine değinmeden önce nüshanın tamamının harekelendirilmiş olduğunu ifade etmemiz gerekir. Ancak yaptığımız araştırma ve incelemeler sonucunda bu harekelendirmenin nüshanın yazımından sonra gerçekleştiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Metnin harekelerine dikkat edilerek okunduğunda veznin bozulduğu tespit edilmiştir. Bu harekelendirmenin tamamının olmasa dahi bir kısmının yanlış yapıldığı kanaatindeyiz. Zira bu harekelendirme sırasında metnin veznine hiç dikkat edilmemiştir. Bu dikkatsizlik sonucunda ise yer yer ortaya vezin ile alakası olmayan bir harekelendirme ortaya çıkmıştır.

Sunulan Metnin İmlâ Özellikleri:

- 1- Nüshanın aksine hazırlamış olduğumuz metinde harekelendirme yöntemini sadece okumada tereddüt edilebilecek bazı kelimelerde kullandık.
- 2- Harfler ve kelimelerin yazılışları günümüz imlasına uygun olacak şekilde yazılmıştır.

- 3- Vezinden dolayı zaruri olarak ayrı yazılması gerektiği yerler dışında fiillere gelen olumsuzluk edatı « نه » fiile bitişik yazılmıştır.
- 4- Metnin bütününde izafetler kesre ile gösterilmiştir.
- 5- Hâ-yı gayr-î melfûz ile biten kelimelerin sonunda hemze « ء » ile gösterilen yâ-yı vahdetler (birlik yâ'ları) « اى » şeklinde gösterilmiştir.
- 6- Medsiz yazılan « ا » harfi gerekli olan yerlerde medli olarak « آ » yazılmıştır.
- 7- Hâ-yı gayr-î melfûz ile biten kelimelerin sonuna getirilen çokluk eki olan « ها » ayrı ancak yakın yazılmıştır.
- 8- Nüshada fiillere bitişik yazılan süreklilik edatı « مى » ayrı yazılmıştır.
- 9- Vezin zarureti dışında « است » ek fiili gerekli görülen yerlerde bitişik oldukları kelimelerden ayrı yazılmıştır.
- 10- Sunulan metinde « به » yönelme edatı bitişik yazıldıkları kelimelerden ayrı yazılmıştır.
- 11- Metinde geçen ayetler sure adlarıyla birlikte dipnotta verilmiştir.
- 12- Metinde geçen hadisler sahih ve mevzu' hadis ayrımı yapılmaksızın dipnotta gösterilmiştir.
- 13- Sıfatlara birleşik yazılan « تر » ve « ترین » üstünlük sıfatları ayrı yazılmıştır.
- 14- Kelimelere birleşik yazılan « را » edatı « مرا / ترا » kullanımları dışında geldikleri kelimelere ayrı olarak yazılmıştır.
- 15- Nüshada birleşik yazılan « بى » eki, sunulan metinde ayrı yazılmıştır.
- 16- Nüshada müellif veya müstensih tarafından yapılan yazım hataları giderilmiştir.
- 17- Nüshada müellif veya müstensih tarafından yapıldığı tespit edilen düzeltmeler tarafımızca incelenmiş ve neşrimize esas alınmıştır. Bu düzeltmeler dipnotta belirtilmiştir.
- 18- Nüshada yer almayan ve tarafımızca eklenen ibareler köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir.
- 19- Tarafımızdan vezni, kafiye, redifi veya anlamı bozduğu gerekçesiyle değiştirilen kelime veya ifadeler dipnotta gösterilmiştir.

20- Yanlış yazıldığı tespit edilen kelimelerin doğruları yazılmış bu durum dipnotta gösterilmiştir.

3.3. Eserde Geçen Atasözleri, Deyimler ve Kinayeler

Atasözleri, deyimler ve kinayeler geçmişten günümüze kadar toplumların sosyal yaşamlarının ayrılmaz birer parçası olduklarından ve her toplumun geçirmiş oldukları evrelerden etkilendiklerinden dolayı milli kültür açısından toplumlar için büyük önem arz eder. Atasözleri, deyimler ve kinayeler genel olarak bizlere bir olayı veya durumu ifade etmemizde kolaylık sağlayan kalıp ifadelerden meydana gelmektedir. Bu ifadeler birden bire oluşmuş ifadeler olmamakla birlikte uzun yıllar, tekrar tekrar kullanıla gelen ifadelerdir. Bu kalıp ifadeler üzerine düşünüldüğünde, onların alelade sözler olmadıkları içerisinde gizli mesajlar barındırdıkları ve genel olarak öğüt-yergi gibi anlamlar içerdikleri rahatlıkla anlaşılabılır. Sadece edebi metinler içerisinde değil aynı zamanda insanlar günlük yaşatılarında da bu kalıp ifadelerden sıklıkla faydalanmaktadırlar.

چشم بد دور - از چشم بد دور^{۹۲}

جان ایشان تا ابد مسرور باد چشم بد از وقت ایشان دور باد^{۹۳}

Onların canı ebediyete kadar sevinç içinde olsun! Kötü göz onların kaderinden uzak olsun.

ماه پیش عارضش بی نور بود چشم بد حاشا ز روبش دور بود^{۹۴}

Ay onun yüzünün önünde nursuz kaldı, Haşa ki, kötü göz yüzünden uzaktı.

^{۹۲} Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslâmî, Tehran, 1382 hş., s.278

^{۹۳} Metin be. 86

^{۹۴} Metin be. 920

مطربا مستیم ساقی حور بود چشم بد از مجلس ما دور بود^{۹۵}

Ey Mutrib biz sarhoşuz, bizim sakimiz huri idi, kötü göz bizim meclisimizden uzaktı.

دست / سر و پا گم کردن^{۹۶}

Herhangi bir hayretâmiz olay karşısında ne yapacağını bilememek, şaşırıp kalmak, dona kalmak anlamlarından kinaye oluşturmaktadır.

در جلال کبریا حیران شده پا و سر گم کرده سرگردان شده^{۹۷}

Celal-I Kibriya önünde sersemlemiş, eli ayağına dolaşmış halde gezinmişti.

Yılanın başı küçükken ezilir.^{۹۸}

مور بود اول نکشتم مار شد ز آنجهت کارم چنین دشوار شد^{۹۹}

İlk başta karıncaydı ezmedim yılan oldu, bu yüzden işim bu kadar zor oldu.

^{۹۵} Metin be. 1000

^{۹۶} Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bsk., C.2, 1391 hş., s.983

^{۹۷} Metin be. 112

^{۹۸} Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İnkılap Kitabevi, 7.bsk. 1993, s.475

^{۹۹} Metin be. 388

هرچه کاری همان بدروی^{۱۰۰}

هرچه کاری بدروی ، هر چه گویی بشنوی^{۱۰۱}

“Ne ekersen onu biçersin.”

“Ne ekersen onu biçer, ne söylersen onu işitirsin.”

دهر بهر کِشـتن و بگذاشتن ریعِ آن در آخرت برداشتـتن^{۱۰۲}

Dünya hayatı ekmek ve biçmek içindir, onun bereketini / karşılığını ahirette almak içindir.

سحر تا چه زاید شب آبستن است.^{۱۰۳}

“Gün doğmadan neler doğar.”

گرچه یکشب ماند روزت روشنست تا چه زاید روز شب آبستن است^{۱۰۴}

Her ne kadar bir gece kaldıysa senin günün aydındır, gün doğmadan neler doğar.

هیچ گل بی خار نیست^{۱۰۵}

“Dikensiz gül olmaz.”^{۱۰۶}

¹⁰⁰ İbrahim Şükürzade, **Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-i Ânha**, Sazıman-î Çap û İntişarat-ı Âstan-ı Kuds-i Razavî, Meşhed, 1372 hş., s.708

¹⁰¹ a.g.e., s.708

¹⁰² Metin be. 510

¹⁰³ Ali Ekber Dihhuda, **Emsâl ü Hikem**, C.2, Çaphne-î Sipehr 6. Bsk., Tahrân, 1363 hş., s.948

¹⁰⁴ Metin be. 708

¹⁰⁵ Muhammed Taki' Muktederi, **Zarbo'l-Meselha-yi Farsî der Afganistan**, Çaphane-î Daneşgah, Tahrân, 1338hş., s.234

¹⁰⁶ Yusuf Çotuksöken, **Atasözlerimiz**, Varlık Yayınları 1988, s.77

مُزِدِ خُود بِي کَار نَتوان يافتن هِيچ گِل بِي خَار نَتوان يافتن^{۱۰۷}

Çalışmadan karşılık bekleme alamazsın, hiçbir gülü dikensiz bulamazsın.

Göz görür, gönül ister, akıl gidince sabır zail olur.¹⁰⁸

ديده ديد و دل چو مایل شد ترا رفت عقل و صبر زایل شد ترا^{۱۰۹}

Göz gördü ve gönül seni arzuladı, akıl gidince senin sabrın zayıllı oldu.

سر به جیب خویشتن دزدین / فرو بردن

“Kendi halini düşünme, düşünceye dalmak.”

عیب خود بین و مبین از دگران^{۱۱۰}

“Başkalarının ayıbını görmemek.”

سر به جیب خویشتن بر یکزمان تانبینی هِيچ عیبِ دیگران^{۱۱۱}

Başkalarının ayıbını görmemek için, bir müddet başını ey.

خوی نیکو بهتر از شاهی و ملک بی کران^{۱۱۲}

خوی نیکو مایهٔ نیکویی است.^{۱۱۳}

¹⁰⁷ Metin be. 798

¹⁰⁸ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, s.293

¹⁰⁹ Metin be. 833

¹¹⁰ İbrahim Şükürzade, **Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-i Ânha**, s.436

¹¹¹ Metin be. 1041

¹¹² Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, s.352

نیکو خو بهتر از هزار بار نیکو رو

خوی نیکو تو را چو شیر کند خوی بد عالم از تو سیر می کند^{۱۱۴} [سنائی]

“Güzel huy güzel yüzden daha iyidir.”

“Yüzü güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk yılda doyulmaz.”¹¹⁵

نیست فتح‌الباب جز روی نکو بهتر از روی نکو خوی نکو

İyi yüzden güzel hiçbir fetih kapısı yoktur lakin güzel huy güzel yüzden daha iyidir.

از ماه [مه] تا ماهی، گاو ماهی^{۱۱۶} - از ماهی تا ماه^{۱۱۷}

Bu terkip “Yerden göğe kadar ve bütün âlemler” anlamında kinaye oluşturmaktadır.

ملک خورسندی چه شاهنشاهیست کاولین گامش ز مه تا ماهیست^{۱۱۸}

Rızayet mülkü ne hoş şahlıktır, onun ilk adımı yerden göğe kadardır.

« الصَّبْرُ مفتاحُ الفرج »

“Sabır huzurun anahtarıdır.”¹¹⁹

¹¹³ İbrahim Şükürzade, **Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-î Ânha**, s.345

¹¹⁴ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, s.352

¹¹⁵ Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.481

¹¹⁶ Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bsk., C.1, 1391 hş., s.138

¹¹⁷ a.g.e., s.138

¹¹⁸ Metin be. 1350

¹¹⁹ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, s.88; Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, İbrahim el-Gaysa, **El-Hadisu'l Zaife ve'l Mevzu'a**, Mektebetül Mearif ve Neşrül Tevarih, C.15, Riyad, s.224

بر بلا صبر تو می ریزد حرج زآنکه گفت الصبر مفتاح الفرج^{۱۲۰}

Bela senin sabrını zorladı, "Sabır huzurun anahtarıdır" Dedi.

Ok yaydan çıkınca bir daha geri dönmez.¹²¹

باز نتواند که آرد بی گمان چون بود بیرون شده تیر از کمان^{۱۲۲}

Şüphesiz ok yaydan çıktıktan sonra geri dönmez.

مثل خر در گل^{۱۲۳} - مثل خر در وحل ماندن - مثل خر توی گل واماندن

"Eşek gibi çamura saplanmak / batmak."

این همه بشنیده‌ای و خوانده‌ای همچو خر بهر چه در گل مانده‌ای^{۱۲۴}

Sen bu kadar duydun ve okuduğun halde neden eşek gibi çamura saplandın?

العدل اساس الملك و الظلم فساد الملك^{۱۲۵}

"Adalet mülkün temelidir, fesat ise mülkün bozulup yok olmasıdır."¹²⁶

¹²⁰ Metin be. 1406

¹²¹ Lütfi Kaleli, **Atasözleri, Deyimler, Değişler ve Öğütler Sözlüğü**, Berfin Yay., İstanbul 2015, s.116

¹²² Metin be. 1592

¹²³ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, s.673

¹²⁴ Metin be. 1729

¹²⁵ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, C.1, Sütün Yayınları, İzmir 2008, s.18

¹²⁶ a.g.e., s.18

سلطنت ز عدل آباد آمدست^{۱۲۷}

سلطنت را عدل بنیاد آمدست

Adalet mülkün temelidir, saltanat adaletle âbâd olmuştur.

کار را به کاردان باید بسپارد^{۱۲۸}

“İş ehline verilmelidir.”

[النساء - ۵۸] « إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا »

“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”¹²⁹

گرچه باشد آن به غایت ناگزیر^{۱۳۰}

کار بر نادان مفرمای امیر

Ey emir! Her ne kadar çaresiz kalsan dahi, işi bilmeyene verme.

گوسفند را به گرگ سپردن^{۱۳۱}

“Kuzuyu kurda teslim etmek / bırakmak.”

¹²⁷ Metin be. 1784

¹²⁸ Gulâmrıza Âzerlî, **Zarbo’l-Meselha-yi Meşhûr-î İran**, İntişarat-ı Erguvan, y.y., 1368 hş., s.288

¹²⁹ **Kur’an-ı Kerim Mealî**, Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 12. bsk., Ankara, 2011, s.98

¹³⁰ Metin be. 1799

¹³¹ Gulâmrıza Âzerlî, **Zarbo’l-Meselhay-î Meşhûr-î İran**, s.327

گرگ را در گوسفندان بر مده^{۱۳۲}

هم دیوان را به کشور سر مده

Devlet adamlarına ülkende çok yetki verme, kuzuyu kurda teslim etme.

«الوضوء سلاح المؤمن^{۱۳۳}»

“Abdest müminin silahıdır.”

چون وضو آمد سلاح المؤمن^{۱۳۴}

بی وضو آن به که ننشینی به زین

Abdest müminlerin silahı olduğu için abdestsiz eyere dahi oturma.

از بزرگان عفو بوده است از فرو دستان گناه^{۱۳۵}

“Büyükler küçüklerin ayıplarını / kusurlarını affeder, görmezden gelirler.”

از شاهان عفو از فرو دستان گناه^{۱۳۶}

لاجرم آوردم این زر نزد شاه

Çaresizlikle bu altını şahın huzuruna getirdim, Şahların işi aştı, düşkünlerin ise günah işlemek.

فرصت را غنیمت دانستن^{۱۳۷}

“Fırsatı ganimet bilmek.”¹³⁸

¹³² Metin be. 1800

¹³³ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, C.2, Sütün Yayınları, İzmir 2008, s.944

¹³⁴ Metin be. 1893

¹³⁵ İbrahim Şükürzade, **Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-i Ânha**, Sazıman-î Çap û İntişarat-ı Âstan-ı Kuds-i Razavî-ı Kuds-i Razavî, Meşhed, 1372 hş., s.60

¹³⁶ Metin be. 2050

¹³⁷ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, İntişarat-ı Surûş, 3. Bsk., C.3, 1391 hş., s.1902

¹³⁸ Asım Bezirci, **Deyimlerimizin Sözlüğü**, Genpaş Yayınları, 1990, s.153

فرصت غنیمت است نباید ز دست داد^{۱۳۹}

“Fırsat ganimettir, onu elden kaçırmamak gerekir.”

– فرصت غنیمت است^{۱۴۰}

“Fırsat ganimettir.”

– دم را غنیمت دانستن^{۱۴۱}

“Fırsatı ganimet bilmek.”

پس چرا فرصت غنیمت نشمیری در سپاس و شکر شاه و لشکری^{۱۴۲}

Hamd ve şükürde; şah ve ordusu gibisin. Öyleyse neden fırsatı ganimet saymıyorsun?

قطره قطره جمع می گردد وانگهی دریا شود^{۱۴۳}

“Damlaya damlaya göl olur.”

چشم از اشک ندامت واکنند قطره قطره چشمه را دریا کند^{۱۴۴}

Gözlerinden nedamet yaşları akıyordu, “damlaya damlaya göl olur.”

در خون نشستن

“Kederden neredeyse ölmek.”

¹³⁹ Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstılah**, s.559

¹⁴⁰ A. Naci Tokmak, **Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s 193

¹⁴¹ a.g.e., s 93

¹⁴² Metin be. 2133

¹⁴³ A. Naci Tokmak, **Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, s 64.

¹⁴⁴ Metin be. 2217

پادشاه از دردِ او در خون نشست رفت عقل هوش چون مجنون نشست^{۱۴۵}

Padişah onun kederinden dolayı bîtab düştü. Akli gitti mecnun gibi kaldı.

سپر انداختن^{۱۴۶}

“Aciz kalmak, teslim olmak.”

هر مرض را چاره‌ای در ساختیم مرگ چون آمد سپر انداختیم^{۱۴۷}

Her hastalığa karşı çare bulduk ama iş ölüme gelince hep teslim olduk.

پشت دست داغ کردن^{۱۴۸} – پشت دست خائیدن^{۱۴۹} – پشت دست گزیدن^{۱۵۰}

Bir işi yapmamak üzere tövbe etmek. Pişman olmak.

مو سُوْتَرْدَن داغ سوزاندن به دست نیست نزد هیچ گبر بت پرست^{۱۵۱}

Hiçbir putperest mecusî'nin mayasında tövbe etmek ve pişmanlık yoktur.

لَا کردن – لالایی کردن^{۱۵۲}

Uyutmak, ninni söylemek.

¹⁴⁵ Metin be. 428

¹⁴⁶ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bsk., C.2, 1391 hş., s.1341

¹⁴⁷ Metin be. 463

¹⁴⁸ Ali Ekber Dihhuda, **Emsâl ü Hikem**, C.1, Çaphne-î Sipehr 6. Bsk., Tahran, 1363 hş., s.508

¹⁴⁹ a.g.e., s.508

¹⁵⁰ a.g.e., s.508

¹⁵¹ Metin be. 2191

¹⁵² Ali Güzelyüz, Hasanzade Niri, **Farsça-Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Demavend Yayınları, İstanbul 2019, s.306

نیست درخور ذکرِ اعلیٰ کردنت^{۱۵۳}

زیبن فغانِ غاله لالا کردنت

Beyitte geçen « گهرچین » kelimesi esasen mücevherleri toplayan kişi anlamına gelse de burada “güzel, mana dolu fasih ve beliğ sözler” anlamına gelmekte ve bu manasıyla kinaye oluşturmaktadır.

سمع داده تا گهرچینی کنی^{۱۵۴}

چشم داده تا جهان بینی کنی

“Dünyayı görebilesin diye gözlerini, Fasih ve beliğ konuşmaları duyusun diye kulaklarını verdi. “

« انگشت بر دندان^{۱۵۵} – انگشت بر دهان^{۱۵۶} »

“Bir olay karşısında çok üzölmek, şaşırarak, hayret etmek.”

شه ز غم انگشت بر دندان گرفت^{۱۵۷}

رفت زندان بان به نزد شاه گفت

Muhafız Şah’ın huzuruna gitti ve meydana gelen hadiseyi ilettil. Şah bu hüzünden dolayı dişiyile parmağını ısırıldı.

« کاف و نون^{۱۵۸} »

Kur’an’da geçen ve Allah’ın “Ol! Der ve oluverir.” ayetine kinayedir.

داد تحت و فوق را سیرو سکون^{۱۵۹}

مالک الملکی کز امر کاف و نون

¹⁵³ Metin be. 2017

¹⁵⁴ Metin be. 1133

¹⁵⁵ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, İntişarat-ı Surûş, 3. Bsk., C.1, 1391 hş., s.174

¹⁵⁶ a.g.e., s.176

¹⁵⁷ Metin be. 1556

¹⁵⁸ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, C.3, s.2012

به فریادرس^{۱۶۰}

“Kurtuluş yolu bulmak, imdadına yetişme anlamında kinayedir.”

عاجز و بیچاره و بی دسترس مانده‌ام یکره به فریادام برس^{۱۶۱}

Aciz, çaresiz ve desteksiz kaldım, bir an olsun imdadıma yetiş.

آب حیات^{۱۶۲}

Ölümsüzlük anlamında kinaye oluşturmaktadır.

در سیاهی چون سکندر مانده مات ره نمایم شو سوی آب حیات^{۱۶۳}

Ben İskender gibi karanlıkta şaşırdım kaldım, âb-ı hayâta doğru rehberlik yap.

آب حیوان^{۱۶۴}

Âb-ı Hayat mefhumuna kinayedir.

¹⁵⁹ Metin be. 5

¹⁶⁰ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.3, s.1913

¹⁶¹ Metin be. 132

¹⁶² Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.1, s.12

¹⁶³ Metin be. 130

¹⁶⁴ a.g.e., s.13

بازی اندر دشتِ شه کردی طلب چون سکندر آب حیوان خشک لب^{۱۶۵}

Susamış bir şahin, Sultan-ı Sahra'dan İskender gibi âb-ı hayâtı talep etti.

پای طاووس بودن کسی^{۱۶۶}

Ayıplı, kusurlu ve kötü görünümlü olmak.

تو مبین در پای طاووس آن غبار در تنش بین خَله‌های زرنگار^{۱۶۷}

Sen o tavusun ayaklarındaki tozları görme, vücudundaki altın işlemeli kıyafetine bak.

لیلی‌وش^{۱۶۸}

Güzellik ve aşkıta Leyla gibi olmaya kinaye

گفت با تو چون کنم مفتون نه‌ای وز غمِ لیلی‌وشی مجنون نه‌ای^{۱۶۹}

Ben seni ne yapayım, âşık değilsin, Leyla gibilerin hüznü için Mecnun değilsin dedi.

دو آهو^{۱۷۰}

Sevgilinin güzel ve gönülçelen gözleri

چشمِ او سر دفترِ کویِ فتن نی غلطِ گفتم دو آهوی خُتن^{۱۷۱}

¹⁶⁵ Metin be. 1466

¹⁶⁶ Rahîm Afîfî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C.1, s.357

¹⁶⁷ Metin be. 1040

¹⁶⁸ Rahîm Afîfî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C.3, s.2285

¹⁶⁹ Metin be. 882

¹⁷⁰ Rahîm Afîfî, *Ferhengname-i Şi'rî*, C.2, s.1053

Fitneci köyünde onun gözü baştaydı. Hayır yanlış söyledim onun gözleri iki Hoten ceylanı misalidir.

چار رکن - چار ارکان^{۱۷۲}

İfadesiyle dünyanın oluşumunda ortaya çıkan dört elemente kinaye yapılmaktadır. Bunlar; ateş, su, toprak ve havadır.

شش جهات - چار جهت^{۱۷۳}

İfadesiyle “ön, arka, sağ, sol, üst ve alt” olmak üzere nesnelerin üç boyutlu olmaları ve dünyanın da bu üç boyut sistemi üzerine inşa edilmesine kinaye yapılmaktadır.

هم طلسم کاینات آمد پدید^{۱۷۴}

چار رکن شش جهات آمد پدید

Dört unsur ve altı yön oluştu, bir de kainatın tılsımı ortaya çıktı.

هفت انجم / ستاره / اختر

Gökteki yedi yıldız ve gezegen için yapılan kinayedir.

شش روز^{۱۷۵}

¹⁷¹ Metin be. 915

¹⁷² Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, C.1, s.594

¹⁷³ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şî'rî**, C.2, s.1571-1572

¹⁷⁴ Metin be. 237

Dünyanın altı günde yaratılışına yapılan kinayedir. Ayrıca Hûd Sûresi 7. Ayete işarettir.

« وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ أَنْتُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ »

“O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler¹⁷⁶”

هفت انجم را به شش روز ای عجب داد سیر ایمن ده و دو روز شب^{۱۷۷}

Yedi yıldız, altı günde, gece ve gündüz on iki burcu gezdi, ne acep!

چار یار^{۱۷۸}

Hız. Peygamber sonrası devletin başına geçen dört halifedir.

چار یاراناش که دین را سرورند اُمّتِ دینِ نبی را رهبرند^{۱۷۹}

Dört halife dinin serverleridir. Peygamberinin ümmetinin rehberleridir.

روز ازل^{۱۸۰}

Yaratılışın başlangıcına kinayedir.

¹⁷⁵ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.2, s.1573

¹⁷⁶ **Kur'an-ı Kerim Mealî**, s.239

¹⁷⁷ Metin be. 236

¹⁷⁸ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.1, s.606

¹⁷⁹ Metin be. 52

¹⁸⁰ Rahîm Afîfî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.2, s.1177

آنچه در روز ازل تقدیر شد آن رسد زیرا که بی تغییر شد^{۱۸۱}

Ezelde takdir edilenden başkası başımıza gelmiyor, Zira ezelde takdir olunan asla değişmiyor.

روز جزا^{۱۸۲}

İslam inancına göre insanların bu dünyada işledikleri günahların karşılığını bulacakları kıyamet gününe kinayedir.

دیگر اندر گرمی روز جزا در ظلال او نشینند اولیا^{۱۸۳}

Kıyamet gününün sıcaklığında evliyalar onun gölgesinde oturuyorlar.

روز شمار^{۱۸۴}

İnsanların öldükten sonra yeniden diriltileceği kıyamet gününe kinayedir.

روز قیامت^{۱۸۵}

İnsanların yeniden diriltileceği hesap gününe kinayedir.

ای شفیع اُمتان روز شمار چون شود روز قیامت آشکار^{۱۸۶}

¹⁸¹ Metin be. 2150

¹⁸² Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.2, s.1179

¹⁸³ Metin be. 2270

¹⁸⁴ Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.2, s.1181

¹⁸⁵ Rahîm Afifî, **Ferhengname-i Şi'rî**, C.2, s.1182

Kıyamet günü aşikar olduğu zaman, Hesap günü Ey ümmetlerine Şefaâtçi.

چار رکن شرع و دین

İfadesiyle İslâm dininin dört ana unsuru ifade edilmiştir. Bunlar; “İnanç, İbadet, Ahlak ve Muamelat”tır.

مصطفیٰ را همدم و همسایه اند چار رکن شرع و دین را پایه اند¹⁸⁷

Mustafa'yla (Hz. Muhammed) hem dost hem yoldaşlardı. Dinin dört ana unsurunun temelleriydi.

« هفت دریا »¹⁸⁸

İnsanlar önceden dünya üzerindeki denizleri yedi kısma ayırmışlardı.¹⁸⁹

بگذرم از هفت دریا همچو باد تا نبینم خاک این آتش نهاد¹⁹⁰

Bu ateşin ana yurdunu görmemek için yedi denizden bir rüzgar gibi geçerim.

¹⁸⁶ Metin be. 2274

¹⁸⁷ Metin be. 83

¹⁸⁸ Rahîm Afîf, **Ferhengname-i Şî'rî**, C.3, s.2631

¹⁸⁹ Bkz. «Yedi Denizler» هفت دریا ; Rahîm Afîf, **Ferhengname-i Şî'rî**, C.3, s.2631

¹⁹⁰ Metin be. 352

3.4. Eserde Kullanılan Edebi Sanatlar

1. Cinas

از عــــدم آورده آدم در وجــــود قُــــدســــیان را داده پیش او سُــــجُود^{۱۹۱}

“Yoktan Âdem’i vücuda getirdi, melekleri de O’na secde ettirdi.”

وی ز نامــــت در زمــــین و آســــمان آدمی در ذکــــر و ذاکــــر قدســــیان^{۱۹۲}

“Yeryüzünde insanoğlu, Gökyüzünde ise melekler senin adının zikredenidir.”

بود بابِ تو بسی از عدل دور ظالم و از ظلمِ او عالم نفور

“Senin kapında niceleri adaletten uzak kalmışlardır. Zalimden ve onun zulmünden âlem kaçar.”

2. İhâm

چون لسان الغیب داری در دهان بر نجاتِ حالِ من بگشا زبان

“Dilinde Lisanü’l-gâyb’a sahip olan Sen, Benim kurtuluşum için de ağzını aç.”

بهر طوفِ گلستان رفتم به باغ باغ را دیدم فروزان چون چراغ

“Gülistanı gezmek için bahçeye gittim. O bağı ışık gibi parlar halde gördüm.”

محزون اسرار ربّانی دلست گوهر احسانِ سلطانی دلست

¹⁹¹ Metin be. 30

¹⁹² Metin be. 245

Gönül, hem İlahi sırların yeri hem de sultanlığa layık ihsan cevherlerini saçma yeridir.

3. İktibas

رحمة للعالمين پیرایه اش برتر از افلاک و انجم پایه اش

“O’nun esasî yıldızlardan ve feleklerden daha üstün olması, O’nun süsü ise Âlemlere Rahmet olarak gönderilmesidir.”

Bu beyitte “**Âlemlere rahmet**” ifadesiyle Enbiya Suresi 107. Ayetten iktibas yapılmıştır.

« وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ »

(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. [Enbiya – 107]

فتح رهبر پيشرو روح القدس كمترين فتحش ردوس يا انگرؤس

“O’nun fetihlerinde rehberi Ruhû’l-Kudüs’tür. En kolay fethettiği yerler Rodos yahut İngürüs’tür (Macaristan). “

Bu beyitte “**Rehberi Ruhû’l-Kudüs**” ifadesiyle Bakara Sûresi 87. Ayetten iktibas yapılmıştır.

« وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ »

“Andolsun, Mûsâ’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik. Ondan sonra ard arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya mucizeler verdik. Onu **Ruhu’l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik**. Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey

getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?”

[Bakara – 87]

عشق مقنطیس عقلست از الست جز بلی گفتن ندارد عقل دست

“Aşkın miknatısı akıldır: “Ben değil miyim?” sorusuna, “Evet” demekten başka aklın elinde bir şey yoktur.”

Bu beyitte **“Ben değil miyim?”** ve **“Evet!”** ifadesiyle Â’raf Sûresi 172. Ayetten iktibas yapılmıştır.

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ»

“Hani Rabbın (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.” [Â’raf – 172]

4. Tenvîr

ای بیرون از عقل و ادراک آمده عقل ازان در ما عرفناک آمده

“Ey sıfatları akıl ve idrakten öte olan, Akıl bu sebepten sürekli **“Bilemedik!”** zikrini nidâ eder. “

Bu beyitte **“Bilemedik!”** ifadesiyle Hz. Peygamber’in hadisine işaret vardır.

«سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ»

“Ey noksan sıfatlardan münezzeh olan Rabbimiz, seni hakkıyla bilemedik,¹⁹³”

عیسیٰ مریم همی شد در ره‌ی یافتنه از کُنت کنزاً آگهی

“Meryem oğlu İsa yoldayken, Kunte Kenzen’i idrak etti.”

Beyitte geçen “**Kunte Kenzen**” ifadesi ile Hz. Peygamber’in hadisine işaret vardır.

« كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرَفَ »

“Ben gizli bir hazineydim; bilinmek istedim, bu yüzden alemleri yarattım.”¹⁹⁴

بی وضو آن به که نشینی به زین چون وضو آمد سلاح المؤمنین

“Abdestsiz eyer üzerine oturmaman ne güzeldir. Çünkü **Abdest müminlerin silahıdır.**”

Beyitte geçen “**Abdest müminlerin silahıdır**” ifadesi Hz. Peygamberin hadisine işarettir.

« الوضوء سلاح المؤمن »

“Abdest müminlerin silahıdır.”¹⁹⁵

¹⁹³ Abdullah b. Hicazi eş-Şerekavî, *Şerhu Virdi's-Settâr ve Şerhü'l-Esmaû'l-Hüsna*, Darûl Kûtûbil İlmîyye, 2008, Beyrut, s.52

¹⁹⁴ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, C. 3, Beka Yay. s.372

¹⁹⁵ İsmail el-Ankaravî, *Kitab-î Minhac el-Fukara*, 1840. y.y. s.86

5. İrsâl-i Mesel

گرچه یک شب ماند روزت روشنست تا چه زاید روز شب آبستن است

Her ne kadar gününün aydınlanmasına bir gece kalmış olsa dahi, gün doğmadan neler doğar bilemeyiz.

Beyitte geçen “Gün doğmadan neler doğar” ifadesi Darb-ı Mesel’dir.

« سحر تا چه زاید روز و شب آبستن است »¹⁹⁶

“Gün doğmadan neler doğar.”

چشم از اشکِ ندامت وا کند قطره قطره چشمه را دریا کند

Gözlerinden pişmanlık yaşları akmaya başladı. Damlaya damlaya göl olur.

« قطره قطره جمع می گردد وانگهی دریا شود »¹⁹⁷

Damlaya damlaya göl olur

سلطنت را عدل بنیاد آمدست سلطانت ز عدل آباد آمدست

Saltanat adalet ile yaşanılabilir olur, Zirâ “Adalet mülkün temelidir.”

« العدل أساس الملك »¹⁹⁸

¹⁹⁶ Ali Ekber Dihhuda, **Emsâl û Hikem**, C.2, Çaphane-î Sipehr 6. Bsk., Tahran, 1363 hş., s.948; Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş., s.466

¹⁹⁷ A. Naci Tokmak, **Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, Simurg Yay., İstanbul, 2001, s.64.; Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş., s.573

¹⁹⁸ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü I**, Sütun Yay., İzmir, 2008, s.18

6. Teşhis

ياسمين بيخود فُتاده در چمن سر نهاده لاله در پایِ سمن

Yasemin çimen üzerine bayıldı, Lale başını semen otunun ayaklarına koydu.

نرگس بی خواب سرمست و خراب چون شقایق اوفتاده در شراب

Gelincik çiçeği şaraba bulandığı için nergis uykusuz, yorgun ve yıpranmış.

سرو راکع گشته و گل در سجود آب هم رطبُ اللسان از ذکر بود

Servi rükû etmiş, gül secdeye kapanmıştı. Su ise zikirden dudakları ıslanmıştı.

7. İstiare

سير اين باغِ دو در چون اُسکودر در روا رو اهلِ اين باغ از دو در

*Bu bağıın yolu Üsküdar gibi iki kapılıdır. Bu bağıın sakinleri iki kapıdan da geçerler /
bir kapıdan girip diğerinden çıkarlar.*

گفت با شمسَت کنم عقدِ نکاح کز جمالِ او جهان دارد فلاح

Seni, onun cemalinden dolayı cihanın felaha ermiş olduğu güneşle evlendireceğim.

8. Kinaye

پادشاه از دردِ او در خون نشست رفت عقل هوش چون مجنون نشست

Padişah onun kederinden dolayı kana bulandı. Aklı gitti Mecnun gibi oturdu. / kaldı.

هر مرض را چاره‌ای در ساختیم مرگ چون آمد سپر انداختیم

Her hastalığa karşı çare bulduk ama iş ölüme gelince hep teslim olduk.

موسُتُردن داغ سوزاندن به دست نیست نزد هیچ گبر بت پرست

Hiçbir putperest mecusi'nin yanında kafamı tıraşlamaktan tövbe ettim deme.

چشم داده تا جهان‌بینی کنی سمع داده تا گهرچینی کنی

Dünyayı görebilesin diye gözlerini, fasih ve beliğ konuşmaları duyasın diye kulaklarını verdi

9. Leff ü Neşr

داده‌ای علم و ادب، فضل و هنر تاج و تخت و مال و ملک و سیم و زر

Verdiği ilim, edeb, fazilet ve hüner sayesinde; Tâç ve tahta; mal ve mülke; altınla gümüşe eriştik.

هم خلافت یافتیم و هم گهر هم کمال و علم و هم فضل و هنر

Hem saltanata kavuştuk hem de mücevher; hem ilimle kemale hem de faziletle hünere.

تابع انصاف شد علم و حیا هم سخاوت هم مروّت هم رضا

İlim ve haya insafa tabî oldu; Sehavet, mürüvvet ve rızada bunlara katıldı.

10. Mahzûfu'l-Elif

من ز نفسِ خویش می‌ترسم بسی دشمنِ من نیست جز نفسم کسی

Ben kendi nefsimden çok korkuyorum çünkü nefsimden başka hiç kimse benim düşmanım değildir.

11. Maklûb

لیک از علمِ این عمل ناید به‌جای کارِ تو ماندست بر لطفِ خدای

Lakin bu amelin ilmiyle övündüğün için yerine gelmez, senin işin Allah'ın lütfuna kalmıştır.

12. Mürâât-ı Nazîr

یاسمن بیخود فُتاده در چمن سر نهاده لاله در پایِ سمن

Yasemin çiçeği baygın bir halde düştü çimlere, Lale ise Yasemin çiçeğinin ayaklarına kapandı.

گفت با تو چون کنم مفتون نه‌ای وز غمِ لیلی‌وشی مجنون نه‌ای

Seni ne yapayım, âşık değilsin ve Leylanın gamından mecnun değilsin, dedi.

چون بود بیرون شده تیر از کمان

باز نتواند که آرد بی گمان

Şüphesiz ok yaydan çıktı mı onu geri döndürmek imkansızdır.

13. Muvazene

عالمی داده به هر ساعت به ما

جنتی داده به هر طاعت به ما

Her bir saatine karşılık bize âlemi verdi, O alemde yapacağımız her bir ibadete karşılık bize cenneti verdi.

بگذر از بی‌دق اگر شه بایست

بگذر از انجم اگر مه بایست

Eğer Ay gerekirse yıldızlardan vazgeç, Eğer şah gerekirse piyonları yem et.

سمع داده تا گهر چینی کنی

چشم داده تا جهان‌بینی کنی

Dünyayı görebilesin diye gözlerini, Fasih ve beliğ konuşmaları duyusun diye kulaklarını verdi.

14. Reddū'l-Acüz ale's-Sadr

گلشنِ زینِ سانِ مُطهر آ داده
تاج و تخت و مال و مُلک و سیم و زر

خلقتی زینِ گونه زیبا داده
داده‌ای علم و ادب، فضل و هنر

Bu türden bir yaratılışı güzel etmiş, böyle bir bahçeyi taze eylemiş.

Verdiği ilim, edeb, fazilet ve hüner sayesinde; Tâç ve tahta; mal ve mülke; altınla gümüşe eriştik.

ثبت کردم چون سر آمد ده مقال
زان جهت نامش نهادم ده خطاب

ده خطابی دیگر ای فرخنده فال
ده مقال، ده خطاب است این کتاب

Çok uğurlu bir “On Hitap” daha yazdım. (kaydettim) Zira başta “On Söz” daha yazmıştım.

Bu kitap Deh Mâkâl (On Makale/Söz) ve Deh Hitap’tan (On Hitap) oluşmaktadır. Bu sebepten adını Deh Hitap olarak koydum.

در میانِ ماهِ رویانِ شاه بود
خط کشیده بر سرِ اوجِ جمال

آن پسر را طلعتی چون ماه بود
بود طاقِ حاجبِ او چون هلال

O çocuğun yüzü tıpkı ay gibiydi, ay yüzlüler arasında onların şahı idi.

Onun hicabı(örtüsü) cemalinin en tepesinden hat çekilmiş hilal gibiydi.

15. Reddū's-Sadr ale'l-Acüz

شه ز غم انگشت بر دندان گرفت

رفت زندان بان به نزد شاه گفت

Zindan bekçisi şahın yanına gitti ve şahın üzüntüsünden parmaklarını kemirdiğini söyledi.

16. Telmih

خاتمِ دولت چو بد در مشیتِ او مه دو شق شد لابد از انگشتِ او

Devletin sonu onun yumruğuyla (eliyle) oldu. Ay onun parmağıyla çaresizce ikiye yarıldı.

دیده از عشقِ مجازی دور کن همچو موسی رُخ به سوی طور کن

Gözlerini yapay aşklardan uzak tut, Musa gibi yüzünü Tûr'a dön.

دید یوسف منظری در چاهِ غم لاله رویی خسته داغِ ستم

Keder ve sitemin acısının yorgun bıraktığı lale yüzlü Yusuf keder kuyusunda bir manzara ile karşılaştı.

17. Teşbih

آبِ آینه کرده بود زمین در صفا صافی تر از چرخِ برین

Gökkubbeden dahi daha temiz, saf ve dingin olan suyu yeryüzüne ayna kıldı.

جانِ من در مدحِ او چون بلبل است قطره‌ای از شبنم فیضش گل است

Benim canım onu methettiğinde bülbül gibi şakır, Bir çiy damlasının bereketinden (feyzinden) gül nasiplenir.

بگذرم از هفت دریا همچو باد تا نبینم خاکِ این آتش نهاد

*Bu ateşin koyulduğu toprağı görmemek için, yedi denizden esen rüzgar gibi bir
çırpıda geçerim.*

18. Tezat

اول هر چیز بسـتم بر مجـاز آخر آن باز پروردم بهـراز

Önce her şeyi bir mecaza bağladım, sonra onların sır perdelerini araladım.

نور و ظلمت را به هم پیوسته کرد بدر ماه از قرص خور بشکسته کرد

Aydınlığı ve karanlığı birbirine bağladı, dolunayı güneşin yüzünden ayırdı.

بود اندر مصر شاهی نامدار در یمینش فتح و نصرت بر یسار

Mısır'da meşhur bir sultan vardı, sağında fetihleri, solunda ise zaferleri (Allah'ın
yardımı) bulunurdu.

17. Tazmin

چون تو بر صبر و خرد ره یافتی یوسفِ گم گشته در چه یافتی

Sen, sabır ve akla yol bulunca, Kaybolmuş Yusuf'u kuyuda buldun.

3.5. Eserde Geçen Özel Adlar

3.5.1. Kişi Adları

1. Hz. Muhammed (Ahmed ve Mustafa isimleriyle de anılmıştır.)

آن محمد کز برای او جهان یافت خلعت با جمیع انس و جان^{۱۹۹}

“O Muhammed ki dünya onun için yaratıldı. Cinlerin ve insanların tamamı bu sayede hil’ate kavuştu.”

پس عمر مقبول درگاه خدا شمع اُمت گفتنه او را مصطفی^{۲۰۰}

“Mustafa (Hz. Peygamber) ona Ümmetin Yıldızı dedikten sonra Allah’ın dergahında Ömer pek makbul oldu.”

در حق همسایه گر بد می کنی پس خلاف دین احمد می کنی^{۲۰۱}

“Eğer komşu hakkını gözetmiyorsan, Ahmed’in (Hz. Peygamber) dinine ters gidiyorsun.”

2. Hz. Ebubekir

یار غارِ مصطفی را بد مگو در جهنّم گر ننداری آرزو

Eğer cehennemini arzulamıyorsan Mustafa’nın (Hz. Muhammed) Mağara dostu (Hz. Ebubekir) hakkında kötü sözler söyleme.

¹⁹⁹ Metin be. 38

²⁰⁰ Metin be. 55

²⁰¹ Metin be. 828

3. Hz. Ömer

پس عمر مقبول درگاه خدا شمعت امت گفته او را مصطفی^{۲۰۲}

*“Mustafa (Hz. Peygamber) ona Ümmetin Yıldızı dedikten sonra Allah’ın dergahında
Ömer pek makbul oldu.”*

4. Hz. Osman

ابن عفان آن مه اوج فلک آنکه می‌دارند شرم از وی ملک^{۲۰۳}

*“Gökyüzündeki en üstün ay olan İbn-i A’ffan’ın (Hz. Osman) hâyâsını melekler dahi
kıskanır. “*

وانکه ذوالنورین بود و رهنما غیبت او نیست بر مؤمن روا^{۲۰۴}

“O Zünnûreyn ve Halife sonra onun gıybeti hiçbir mü’min üzerine reva değildir.”

همچو عثمان با حیا و حلم باش همچو حیدر باب شهر علم باش^{۲۰۵}

*“Hz. Osman gibi edep ve hâyâda önder ol, Haydar (Hz. Alî) gibi ilim şehrinin kapısı
ol.”*

²⁰² Metin be. 55

²⁰³ Metin be. 56

²⁰⁴ Metin be. 70

²⁰⁵ Metin be. 1955

5. Hz. Ali

حیدرِ کرّارِ امیرِ رهنما شیرِ یزدانِ ابنِ عمِّ مصطفیٰ^{۲۰۶}

“Haydar-î Kerrar yol gösterici halife idi, Allah’ın aslanı Mustafa’nın (Hz. Peygamber) amcaoğlu idi.”

بود پیکانیِ علی را در نهان از سهامِ کافرانِ بدگمان^{۲۰۷}

Kötü küffardan bir ok Ali’nin bedeninde kalmıştı.

6. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

باز سبطینِ نبی بی شرک و شین مقتدایِ دین حسن آنگه حسین^{۲۰۸}

Şeksiz şüphesiz nebi’nin torunları, dinin önderi Hasan sonra Hüseyin’dir.

7. Hz. Âdem

از عدم آورده آدم در وجود قدسیان را داده پیش او سُجود^{۲۰۹}

Yoktan Adem’i yarattı, Melekleri ona secde ettirdi.

²⁰⁶ Metin be. 57

²⁰⁷ Metin be. 74

²⁰⁸ Metin be. 58

²⁰⁹ Metin be. 30

8. Hz. Nuh

بر رخش گشاده ابوابِ فتوح از جد و آبا شهشه تا به نوح^{۲۱۰}

*“Yüzünü fetihlere doğru yöneltti, ceddinden Hz. Nuh’a kadar böyle bir şehinşah
gelmedi.”*

9. Hz. İbrahim

آدم و عیسی و موسی و خلیل از تو جویان راهِ وصلت بر جلیل^{۲۱۱}

Adem, İsa, Musa ve Halil, celile kavuşma yolunu senden soruyorlar

با تکبر کن تکبر جان من تا چو ابراهیم باشی بُت شکن^{۲۱۲}

Ey benim canım, Gurur duy gurur ki İbrahim gibi putları yıkarsın.

10. Hz. Musa

دیده از عشق مجازی دور کن همچو موسی رُخ به سوی طور کن^{۲۱۳}

Mecazi aşktan uzak dur, Musa gibi yüzünü Tur’a dön

²¹⁰ Metin be. 192

²¹¹ Metin be. 1870

²¹² Metin be. 256

²¹³ Metin be. 874

11. Harun a.s.

گنج بر شدداد و قارون می‌دهد رنج بر موسی و هارون می‌دهد²¹⁴

“Malı, mülkü ve hazineyi Şeddad ile Karun’a veriyor, acı, elem ve kederi Hz. Musa ve Hz. Harun’a yüklüyor.”

12. Hz. İsa (Ruhullah şeklinde de geçmektedir.)

تا به شهری آمدند از راه دور شد در آن ظلمت روان عیسی چو نور²¹⁵

“Uzak bir yoldan şehre geldiklerinde, o zulüm dolu yerin karanlığında Hz. İsa’nın ruhu nur gibi ışık saçtı.”

13. Hz. Yusuf

چون تو بر صبر و خرد ره یافتی یوسفِ گم گشته در چه یافتی²¹⁶

“Sen sabrın ve aklın sayesinde yolunu bulunca, Kaybolan Yusuf’u kuyuda buldun”

14. Hz. Süleyman

چار رکنِ خانه را معمور کن چون سلیمان دیو را مزدور کن²¹⁷

“Evini dört kural üzere imar et, Hz. Süleyman gibi şeytanları (o yerde) çalıştır.”

²¹⁴ Metin be. 2183

²¹⁵ Metin be. 567

²¹⁶ Metin be. 714

²¹⁷ Metin be. 532

15. Hz. Yunus

عاشقی در موج دریا غرقه شد همچو یونس در خم آن حلقه شد²¹⁸

“Bir âşık denizin dalgaları arasında boğuldu, Hz. Yunus gibi o karmaşık toplumdan yüz çevirdi.”

16. Hz. Eyyûb

عمر نوح و صبر ایوب از کجاست این حدیث از چون تو شاهی بی رواست²¹⁹

“Nuh’un ömrü ve Eyyûb’un sabrı nerede?, Bu söz senin gibi bir padişah’tan nasıl çıkar?”

17. Kanunî Sultan Süleyman

صاحب خلق حسن لطف عمیم شاه غازی شه سلیمان سلیم²²⁰

“Güzel yaratılışlı ve cömert lütuflu olan; Gazi Sultan, Adil hükümdar Selîm oğlu Süleyman’dan başkası değildir.”

18. Pargalı İbrahim

نامش ابراهیم و یوسف طلعتی ابر احسانی و دریا همتی²²¹

Adı İbrahim, çehresi ise Yusuf gibiydi, ihsan bulutu ve himmet denizine sahipti.

Beyitte ismi geçen İbrahim adlı kişinin aslında Pargalı İbrahim olduğu; 204, 205 ve 206. beyitlerde geçen şu ifadelerden anlaşılmaktadır.

²¹⁸ Metin be. 1338

²¹⁹ Metin be. 1834

²²⁰ Metin be. 190

²²¹ Metin be. 207

نیست جز ارکانِ سلطان و سپاه^{۲۲۲}
نیست الا آن سپهسالارِ روم^{۲۲۳}
رحمتی نازل شده از آسمان^{۲۲۴}

ثابتِ سیّاره بر درگاهِ شاه
نیرِ اعظم میانِ آن نجوم
حامیِ دین بر سرِ اهلِ جهان

19. Sultan Hüseyin Baykara bin Timur

در زمانِ دولتِ سلطان حسین
در خراسان بود بی حدِ زیب و زین^{۲۲۵}

*Sultan Hüseyin Baykara zamanında Horasan sonsuz zenginliğin ve güzelliğin
olduğu bir yerd.*

20. Emir Ali Şir Nevaî

پس علی شیر نوایی اشتهار
بود سلطان را وزیر نامدار^{۲۲۶}

O meşhur Alî Şîr-î Nevâî, Sultanın en ünlü veziriydi.

21. Hatem et-Tâi

آفتاب از فیضِ عامِ او خجل
حاتم طایی ز جودش منفعل^{۲۲۷}

*Güneş Hatem Taî'nin yeryüzünde yayılmış olan feyzinden ve
cömertliğinden etkilenerek utanır*

²²² Metin be. 204

²²³ Metin be. 205

²²⁴ Metin be. 206

²²⁵ Metin be. 1877

²²⁶ Metin be. 1884

²²⁷ Metin be. 208

22. Fudayl b. İyaz

بد فضیل ابن عیاض اندر نخست پیشوای رهزنان آن مرد چُست^{۲۲۸}

“Fudayl b. İyaz kötülükte önderdi, yol kesen eşkıyalarının lideriydi.”

23. Behram-ı Gûr

چونکه گشت آن پادشاه پُر غرور پای بندِ صید چون بهرام گور^{۲۲۹}

“O padişah çok gururlandı, Behram-î Gûr gibi bir ayağını sürekli ava bağladı.”

24. Hızır a.s.

خضر کز بهر سکندر آب جست چون به آن سرچشمه شد خود خورد چُست^{۲۳۰}

Hz. Hızır ki İskender için su aradı, kendisi su kaynağını ulaştı çabucak önden içti

25. İskender

چون نباشد خضر در ظلمت مخواه چون سکندر آب حیوان با سپاه^{۲۳۱}

Eğer Hz. Hızır olmasa İskender gibi zulumatta Âb-ı hayât isteme hatta eğer bir ordu yanında olsa bile.

26. Nuşirevan

²²⁸ Metin be. 1638

²²⁹ Metin be. 668

²³⁰ Metin be. 897

²³¹ Metin be. 981

عدل و احسانش جهان را کرده شاد عدل کسری رفته عالم را زیاده^{۲۳۲}

*“O’nun adaleti ve cömertliğinden dolayı cihan mutlu oldu, Kısra’nın Adaletinden
alemdede daha yükseğe erdi.”*

کرد نوشروان چو عدل اندر جهان نام او باقیست تا آخر زمان^{۲۳۳}

*“Dünyaya adaletle hükmeden bir Nuşirevan vardı, O’nun adı ahir zamanda bile baki
kaldı. (bakidir.)”*

27. İbn-i Sina

گفت شاهها گر تو این صنعت کنی خط به مولانی دهد صد بو علی^{۲۳۴}

Ey şah! Eğer sen bu işi yaparsan, Yüzlerce İbni Sina Mevlana'ya yol gösterir.

28. Ca'fer-i Sâdık

جعفر صادق مگر در بد و حال بود اندر سیر آن صاحب کمال^{۲۳۵}

En başta Hz. Cafer-i Sadık yoksa, o kemal sahibi miydi?

29. Ebu Numan-ı Kûfi

کرد ابو نعمان کوفی اختیار حبس می کرد از قضا دایم فرار^{۲۳۶}

Ebu Numan-ı Kufî hapis olmayı seçti ve her daim kaza ve kaderden kaçtı.

²³² Metin be. 197

²³³ Metin be. 1787

²³⁴ Metin be. 641

²³⁵ Metin be. 1940

²³⁶ Metin be. 1964

30. Molla Câmi

دارد اندر سُبحه مُلا این کلام آن سپهر را ستان قطبِ انام^{۲۳۷}

“Gökyüzündeki bütün varlıkların kutbu olan Molla’nın (Molla Abdurrahman-ı Câmi) Subhe’sinde (Subhetü’l-Ebrar) var bu sözler, “

31. Şeyh Sa’dî Şîrâzî

نقل از شیخست کو در گلستان گفت شاهى بود در دور زمان^{۲۳۸}

“Şeyh’ten (Şeyh Sâ’dî Şîrâzî) nakledilmiştir bu sözler ki O Gülistan’da demişti “Zamanında bir şah vardı” diye.”

32. Feridüddin-i Attâr

ز آن جهت عطار قطبِ اولیا گفت اندر بابِ انصاف ای فتا^{۲۳۹}

“İnsaf kapısında Ey Genç! dediğinden dolayıdır ki Attâr (Feridüddin-i Attar) evliyaların kutbudur. “

33. Mevlânâ

این حکایت از کلام مولوی ثبت کردم تا شود حجت قوی^{۲۴۰}

“Bu hikayeyi hücceti kuvvetli olsun diye Mevlevi’nin sözlerinden kaydettim.”

34. Şeyh Ebu Saîd

گفت روزی بُوسعید آن رهنما کرد ارشاد مریدى یک دعا^{۲۴۱}

“Bir gün Ebu Sa’id bir dua okuyarak müridini doğru yola sevketti.”

²³⁷ Metin be. 1203

²³⁸ Metin be. 2039

²³⁹ Metin be. 1018

²⁴⁰ Metin be. 902

²⁴¹ Metin be. 1214

35. Nasîrüddin Tûsî

طوسی از پیران ، امام ، خاص و عوام

خواست استتقبال و تعظیم تمام

Tusî büyüklerden, imamlardan ve halktan tam bir ta'zim ve karşılama istedi.

36. Lokman Hekim

دُرّ ایمن دریای عَمّان آمده^{۲۴۲}

ای به حکمت همچو لقمان آمده

“Ey hikmetleri ve faziletleri Lokman gibi gelmiş olan kişi, bu incilerde Umman denizinden gelmişti.”

37. Seyyid Ahmed

Tebriz’de veba hastalığına karşı halkı iyileştiren bir hekimdir. Hikayesinden bahisle onun döneminde pekçok kimse veba hastalığına yakalanmış ve Fahrü'l-Mille lakaplı bu zât imdatlarına yetişmiştir. Kaynaklarda Tebriz’de yaşanan veba hastalığı ile ilgili olarak bu salgın hastalığın (veba) h.892 yılında başlayıp h.895 yılına kadar devam ettiği ifade edilmektedir. Bu veba hastalığından sonra yakın tarihlerde birkaç kez daha veba hastalığı görülmüş olsa da Tebriz’i etkileyen en etkili ve elimizde bulunan eserin tarihi ile uyuşan tek tarih budur. Diğer veba hastalıklarının hicri 908, 946 ve 951 ve devamı yıllarda ortaya çıkmış olması ve bu hastalıkların Tebriz’de ortaya çıkmamış olması h. 892 tarihinde başlayan Veba salgının eserimizde bahsi geçen veba salgını olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

بر سر هر خسته کو به نهاد گام^{۲۴۳}

هم حکیمی بود فخرالمّله نام

Fahrü'l-Mille adıyla bir hekim vardı. Her hastanın başına (onları iyi etmek maksadıyla) gelirdi.

²⁴² Metin be. 1981

²⁴³ Metin be. 1999

معتکف بر حالِ کویش ماه و سال^{۲۴۴}

نام سید احمد اربابِ کمال

“Adı Seyyid Ahmed ve kemâl erbabından idi. Her yılın bir ayında günahlardan arınmak üzere itikafa girerdi.”

38. Haccac bin Yusuf es-Sekafi

غرقه شد در آب آن ظالم مگر^{۲۴۵}

می‌گذشت از آب حجاج ای پسر

Ey oğul, Haccac sudan geçiyordu, yoksa o zalim suda mı boğuldu?

39. Şedid ve Şeddad

میوه‌ای زان باغ آن باغی نچید^{۲۴۶}

ساخت باغِ خلدِ شددادِ شدید

“Şedid ve Şeddad İrem Bağları’nı yaptı da ne oldu? Oradan ne bir meyve ne bir bahçe kalakaldı.”

40. Nemrut

مغزش آخر پشه‌ای بر باد داد^{۲۴۷}

بود نمرود از جهان بسیار شاد

“Nemrud dünya hayatında çok mutluydu da ne oldu? Sonunda beynine bir sivrisinek girdi hayatı berbâd oldu.”

²⁴⁴ Metin be. 2002

²⁴⁵ Metin be. 778

²⁴⁶ Metin be. 1727

²⁴⁷ Metin be. 1726

41. Karûn

گنجِ قارون در جهان گنج‌ناشت سنگ شد قارون و یک کز جا نداشت^{۲۴۸}

“Karun’un hazinesi gibi bir hazine dünyada bir daha olmadı. Sonunda Karun taş oldu, ne hazinesinden ne de ondan geriye hiçbir şey kalmadı.”

44. Cüneyd-i Bağdâdî

بود در بغداد شیخ نام‌دار گردش از هر در مریدان بی‌شمار^{۲۴۹}

“Bağdat’da meşhur bir şeyh (Cüneydi Bağdadi) vardı, etrafı sayısız müritleriyle doluydu.”

3.5.2. Yer Adları

1. Üngürüs / Engürüs / İnkoros

فتح رهبر پیش‌رو روح‌القدس کمترین فتحش ردوس یا اینگروس^{۲۵۰}

“O’nun fetihlerinde rehberi Ruhû’l-Kudüs’tür. En kolay fethettiği yerler Rodos yahut İngürüs’tür (Macaristan).”

2. Yemen

پادشاهی بود در ملکِ یمن نیک‌خواه او سراسرِ مرد و زن^{۲۵۱}

“Yemen ülkesinde bir padişah vardı, kadın ve erkek halkından herkes onun iyiliğini isterdi.”

²⁴⁸ Metin be. 1725

²⁴⁹ Metin be. 1221

²⁵⁰ Metin be. 193

²⁵¹ Metin be. 599

3. Çin

پادشاهی بود اندر ملک چین زیرِ فرمایش همه روی زمین^{۲۵۲}

“Çin ülkesinde bir padişah vardı, bütün dünya onun emri altındaydı.”

4. Rodos

فتح رهبر پیشرو روح القدس کمترین فتحش ردوس یا اینگروس^{۲۵۳}

“O’nun fetihlerinde rehberi Ruhû’l-Kudüs’tür. En kolay fethettiği yerler Rodos yahut İngürüs’tür (Macaristan).”

5. Mısır

بود اندر مصر شاهي نامدار در يمينش فتح و نصرت بر يسار^{۲۵۴}

“Mısır’da meşhur bir sultan vardı, sağında fetihleri, solunda ise zaferleri (Allah’ın yardımı) bulunurdu.”

6. Hindistan

طبع شه را هیچ یک نامد قبول کرد چل تن سوی هندستان رسول^{۲۵۵}

Hiçbiri Şah’ı razı edemedi ve Şah kabul etmedi o yüzden kırk elçi Hindistan’a gönderdi.

²⁵² Metin be. 1118

²⁵³ Metin be. 193

²⁵⁴ Metin be. 397

²⁵⁵ Metin be. 1817

7. Nişabur

زاهدی در شهرِ نیشابور بود کز همه فعلِ ذمیمه دور بود^{۲۵۶}

“Nişabur şehrinde bir zahid vardı, bütün kötü işlerden ve uğraşılardan uzak dururdu.”

8. Irak

اسب بستانم بزم سوی عراق از عراق ابریشم آرم در رواق^{۲۵۷}

“Ata binip Irak’a doğru gideyim, Irak’tan ipek kumaşlar getireyim.”

9. Bağdat

بود در بغداد شیخ نامدار گردش از هر در مریدان بی شمار^{۲۵۸}

“Bağdat’da meşhur bir şeyh vardı, etrafı sayısız müritleriyle doluydu.”

10. Hicaz

شیخ را عزم حجاز افتاده بود با مریدان رو به ره بنهاده بود^{۲۵۹}

Şeyh Hicaz’a gitmeye karar vermişti, Müritleriyle birlikte yola koyuldu.

11. Mekke

شیخ از آنجا چون به سوی مکه شد رویش از طوفِ حرم با سکه شد^{۲۶۰}

²⁵⁶ Metin be. 748

²⁵⁷ Metin be. 1070

²⁵⁸ Metin be. 1221

²⁵⁹ Metin be. 1223

²⁶⁰ Metin be. 1248

*Şeyh oradan Mekke'ye gitmek üzere yollara çıktı. Yüzü Harem-î
Şerif'i tavaftan altın sikke gibi oldu.*

12. Meşhed

طوفِ مشهد کرد و شب در خواب رفت دیگر اندر چشمه سارش آب رفت^{۲۶۱}

*“Meşhed'i dolaştı ve gece olunca uyumaya gitti. Sonra pınar başında
(elbiseleri kısaltı) “*

13. Hayber

چون در آن هفت خیبر بسته شد مرغ جانت از جهنم رسته شد^{۲۶۲}

Yedi Hayber kapıyı kapatınca senin ruhun cehennemden âzad olur.

14. Horasan

در زمانِ دولتِ سلطان حسین در خراسان بود بی حد زیب و زین^{۲۶۳}

*“Sultan Hüseyin Baykara zamanında Horasan sonsuz zenginliğin ve güzelliğin
olduğu bir yerdı.”*

15. Tebriz

گشت در تبریز طاعون آشکار خلق می مردند بی حد و شمار^{۲۶۴}

*“Tebriz'de veba hastalığı meydana gelince, halk sınırsız ve sayısız bir şekilde
ölüyorlardı. “*

²⁶¹ Metin be. 1261

²⁶² Metin be. 364

²⁶³ Metin be. 1877

²⁶⁴ Metin be. 1998

16. Mağrib Zemin

گفت من شاهم درین مغرب زمین
عالمی آوردهام زیرِ نگیں^{۲۶۵}

*“Ben bu Batı Ülkesinin şahıyım, mührümün altına bütün bir alemini
hüküm altına almışım,” dedi.*

17. Yunan

گفت برگو، گفت وقتی پیش ازین
نیک مردی بود در یونان زمین^{۲۶۶}

*“Söyle!” Dedi. O da bundan çok önceleri Yunan ülkesinde iyi bir adam
yaşardı” dedi.*

3.5.3. Melek Adları

1. Cebrail a.s.

فتح رهبرِ پیشرو روح القدس
کمتَرین فتحش ردوس یا اِنِگِرُوس^{۲۶۷}

*“O’nun fetihlerinde rehberi Ruhû’l-Kudûs’tür. En kolay fethettiği yerler Rodos yahut
İngürüs’tür (Macaristan). “*

در شبی کو اسبِ همت پیش راند
جبرائیل از سرعتِ او باز ماند^{۲۶۸}

*“Bir gece O (Hz. Muhammed) himmet atına binip yolculuk edince, Cebrâil O’nun
sûratine yetişemedi. “*

²⁶⁵ Metin be. 1435

²⁶⁶ Metin be. 1569

²⁶⁷ Metin be. 193

²⁶⁸ Metin be. 2264

2. Azrail a.s.

هر حکیمی کش چنین باشد علاج می‌رسد گر گیرد از عزریل باج^{۲۶۹}

Böyle tedavisi olan her hekim, Azrail'den haraç bile alsa hakkıdır.

3.5.4. Eser Adları

1. Mahzenü'l-Esrar

محزن اسرار ربّانی دلست گوهر احسان سلطانی دلست^{۲۷۰}

Gönül, hem İlâhi sırların yeri hem de sultanlığa layık ihsan cevherlerini saçma yeridir.

2. Gülistan

نقل از شیخ‌ست کو در گلستان گفت شاه‌ی بود در دور زمان^{۲۷۱}

Bu mesaj Şeyh'ten (Sa'di Şirâzî) nakledilmiştir. O eski dönemlerde bir Şâh'ın olduğundan söz etmişti.

²⁶⁹ Metin be. 2009

²⁷⁰ Metin be. 1004

²⁷¹ Metin be. 2038

3. Subhetü'l-Ebrar

دارد اندر سُبحه‌ی مُلا این کلام آن سپهرِ راستان قطبِ انام^{۲۷۲}

Bu sözler Molla'nın (Abdurrahman Camî) Subhe'sinde (Subhet'ül-ebrar) vardır. O doğruların yıldızı, nimet verilenlerin kutbudur.

3.6. Eserde Geçen Ayetlere ve Hadislere Telmih

3.6.1. Ayetler

رحمة للعالمین پیرایشه‌اش برتر از افلاک و انجم پایه‌اش^{۲۷۳}

[انبیا - ۱۰۷] « وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ »

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²⁷⁴

قُربِ او'آدنسی چو آمد به‌ره‌اش مُطربِ مجلس از آن شد زه‌ره‌اش^{۲۷۵}

[النجم - ۹] « فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى »

“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.”²⁷⁶

²⁷² Metin be. 1203

²⁷³ Metin be. 40

²⁷⁴ **Kur'an-ı Kerim Mealî**, Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 12. bs., Ankara, 2011, s.362

²⁷⁵ Metin be. 48

²⁷⁶ **Kur'an-ı Kerim Mealî**, s.586

[البقرة - ٨٧] « وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ »

“Andolsun, Mûsâ’ya Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik. Ondan sonra ard arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya mucizeler verdik. Onu Ruhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?²⁷⁸”

[هود - ٧] « وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتِ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ »

“O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstünde iken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu, apaçık bir büyüdür” derler.²⁸⁰”

²⁷⁷ Metin be. 193

²⁷⁸ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.18

²⁷⁹ Metin be. 236

²⁸⁰ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.239

دینِ ما دیدہ ز ہر دین برتری
از نگہینِ خاتمِ پیغمبری^{۲۸۱}

[الاحزاب - ۴۰] « مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا »

“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resûlü ve nebilerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁸²

نہی گلیمِ بوریہا و نہی حصیر
شاید ار نامش کنیم بیئسِ المصیر^{۲۸۳}

[الملك - ۶] « وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَيَبْسُ الْمَصِيرُ »

“Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası!”²⁸⁴

عشقِ مقننِ طیسِ عقلست از الست
جز بلی گفتن ندارد عقل دست^{۲۸۵}

[الاعراف - ۱۷۲] « وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ »

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.”²⁸⁶

²⁸¹ Metin be. 250

²⁸² Kur'an-ı Kerim Mealî, s.467

²⁸³ Metin be. 525

²⁸⁴ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.633

²⁸⁵ Metin be. 870

²⁸⁶ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.187

٢٨٧ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

گرچه این امریست ما را رهنما

[النجم - ٣٩] « وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى »

“İnsan için ancak çalıştığı vardır.”²⁸⁸

٢٨٩ جَامَ بِشَكْنٍ بِمَادَةٍ كَلْفًا

از سقاھم ربھم چو جام را

[انسان - ٢١] « عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا »

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.”²⁹⁰

٢٩١ كَاطِمِينَ الْغَيْظَ بَاشِي قَهْرًا

نوش انگاری تو نویش زهر را

[آل عمران - ١٣٤] « الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ »

“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”²⁹²

²⁸⁷ Metin be. 989

²⁸⁸ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.588

²⁸⁹ Metin be. 1165

²⁹⁰ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.660-661

²⁹¹ Metin be. 1278

²⁹² Kur'an-ı Kerim Mealî, s.76

از و اوفـوالعهـد اگـر داری خبـر ————— در وفای مهر نه چـون ذره سـر —————^{۲۹۳}

[الاسراء - ۳۴] « وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا »

“Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”²⁹⁴

بیـرق فسـق و فجـور انـداختن ————— سـنجق یـوم النـشـور را افـراختن^{۲۹۵}

[الفرقان - ۴۰] « وَلَقَدْ آتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمِطِرَتْ مَطَرُ السَّوْءِ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا »

“Andolsun, senin kavmin, belâ yağmuruna tutularak yok edilen kente uğramışlardır. Yoksa onu görmüyorlar mıydı (ki ibret almadılar)? Hayır! (Görüyorlardı fakat) tekrar dirilmeyi ummuyorlardı.”²⁹⁶

چـون تـو ظـلـلـ پاک یـزدان آمـدی ————— آیتـی از عـدل و احـسان آمـدی^{۲۹۷}

[النساء - ۵۸] « إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا »

“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”²⁹⁸

گـرنه امـر و نهـی را اجـرا کـند ————— خـلق را بـر نـاروا اغـوا کـند^{۲۹۹}

²⁹³ Metin be. 1380

²⁹⁴ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.305

²⁹⁵ Metin be. 1618

²⁹⁶ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.398

²⁹⁷ Metin be. 1781

²⁹⁸ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.98

²⁹⁹ Metin be. 1925

[آل عمران – ۱۰۴] « وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ »

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır³⁰⁰”

همم ببد آوازی کسه از صوت الحمیر ————— مرغ و مـاهی را در آرد در نفیــــــــــــــر^{۳۰۱}

[لقمان – ۱۹] « وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ »

“Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!³⁰²”

باشد آن یفـــــوم از دوســـــــــــــتان در نخواهد ســـــیر بـــــاغ و بوســـــــــــــتان^{۳۰۳}

[عبس – ۳۴] « يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ »

“Kişi o gün, kendi kardeşinden kaçır.³⁰⁴”

« اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و أولی الامر منكم »^{۳۰۵}

[النساء – ۵۹] « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا »

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hu susta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde,

³⁰⁰ Kur’an-ı Kerim Mealî, s.72

³⁰¹ Metin be. 2031

³⁰² Kur’an-ı Kerim Mealî, s.455

³⁰³ Metin be. 2275

³⁰⁴ Kur’an-ı Kerim Mealî, s.671

³⁰⁵ İlgili ayet başlıkta geçmektedir.

Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin.
Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.³⁰⁶”

احسنِ صورتِ عنایتِ ساختہ ہر مہمتی ما کفایتِ ساختہ

[مومن - ۶۴] « اَللّٰهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ »

“Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!³⁰⁷”

3.6.2. Hadisler

Eserin içerisinde tespit edilen hadisler aktarılmıştır. Hadisler arasında sahih veya mevzû' hadis ayırımına gidilmemiştir.

ای بیرون از عقل و ادراک آمده عقل ازان در ما عرفناک آمده³⁰⁸

« سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ »

“Ey noksan sıfatlardan münezze olan Rabbimiz, seni hakkıyla bilemedik,³⁰⁹”

پایه او برتر از افلاک بود زآن جهت تشریفش از لولاک بود³¹⁰

« لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ »

“Sen olmasaydın alemleri yaratmazdım.³¹¹”

³⁰⁶ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.97-98

³⁰⁷ Kur'an-ı Kerim Mealî, s.524

³⁰⁸ Metin be. 9

³⁰⁹ Abdullah b. Hîcazi eş-Şerekavî, Şerhu Virdi's-Settâr ve Şerhü'l-Esmaû'l-Hüsna, Darûl Kûtûbil İlmîyye, 2008, Beyrut, s.52

³¹⁰ Metin be. 47

عیسیٰ مریم همی شد در ره‌ی یافت‌ه از کُنست کنزاً آگه‌ی^{۳۱۲}

« کُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرَفَ »

“Ben gizli bir hazineydim; beni bilsinler diye alemleri yarattım.”³¹³

قُولِ مَوْتُوا أَنْ تَمُوتُوا رَا بَخْوَان مُرده گردد و زنده شو جاویدمان^{۳۱۴}

« مَوْتُوْا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوْا »

“Ölmeyi önce ölünüz.”³¹⁵

بر بلا صبر تو می‌ریزد حرج زآنکه گفت الصبر مفتاح الفرج^{۳۱۶}

« الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ »

“Sabır huzurun anahtarıdır.”³¹⁷

³¹¹ Şeyh İsmail Hakkı Bursevi; **Şerhu'l-Muhammedîye el-müsemmâ bi-Ferahu'r-rûh** C.2, Matbaa-i Fünûn-i Ulûm, 1870. s.148; Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, **İbrahim el-Gaysa, El-Hadisul' Zaife ve'l Mevzu'a**, Mektebetül Mearif ve Neşrül tevarih, C.14, Riyad, s.383

³¹² Metin be. 536

³¹³ İsmail b. Muhammed Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, C. 3, Beka Yay. s.372

³¹⁴ Metin be. 1170

³¹⁵ Muhammed b. Halil el-Favgicî el-Trablûsi Ebu el-Mehasîn, **Lû'lu'ul-Mersu û Mevzû**, s.95

³¹⁶ Metin be. 1406

³¹⁷ Ali Hasan Ali el-Halebî, Hamdi Muhammed Murad, İbrahim el-Gaysa, **El-Hadisul' Zaife ve'l Mevzu'a**, Mektebetül Mearif ve Neşrül tevarih, C.15, Riyad, s.224; Sadık Âzimî; Mehdi Muhakkik, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-İ İslamî, Tehran, 1382 hş., s.88

بی وضو آن په که نشینى به زین چون وضو آمد سلاح المؤمنین^{۳۱۸}

«الوضوء سلاح المؤمن»

“Abdest müminlerin silahıdır.”³¹⁹

عالمان بر گنج دانش حارثند انبیاء مرسلین را وارثند^{۳۲۰}

«العلماء ورثة الأنبياء»

“Alimler peygamberlerin varisleridir.”³²¹

همچو عثمان با حیا و حلم باش همچو حیدر باب شهر علم باش^{۳۲۲}

«أنا مدينة العلم و عليّ بابها فمن اراد العلم فليأت الباب» يا «أنا دار الحكمة و عليّ بابها»

“Ben ilim şehriyim, Ali’de onun kapısı, öyleyse ilmi isteyen kapıdan girsin.”³²³

وارد آمد از نبیّ المرسلین علم الأبدان گفت و آنکه علم دین^{۳۲۴}

«العلم علمان، علم الأبدان وعلم الأديان»

“İlim iki türdür, beden ilmi ve din ilmi.”³²⁵

³¹⁸ Metin be. 1893

³¹⁹ İsmail el-Ankaravî, **Kitab-î Minhac el-Fukara**, 1840. y.y. s.86

³²⁰ Metin be. 1922

³²¹ [Sahih-i Buhârî, Ebû Davûd, Tirmîzî, İbn Mâce, "İlim" 1]; Bârî ibnî Hacer el-Askalanî, **Fethu'l Bari**, C.1, s.192

³²² Metin be. 1956

³²³ İbnu'l Cevzi, **Mevzuât-î İbn Cevzi**, C.2, s.339

³²⁴ Metin be. 1982

³²⁵ Es-Sikatî, **Mevzuât-î Sikatî**, s.38; Sadık Âzimî; Mehdî Muhakkîk, **Ferheng-i Bist Hezar Hikmet, Emsâl û İstilah**, İntişarat-ı Ferheng-i İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş., s.88

« قل الحق ولو كان مرّاً »

Acı da olsa doğruyu söyleyin.³²⁷

3.7. Eserde Geçen Hikayelerin Özetleri

حکایت ماهی و گشودن دیده انتباهی به حقیقت اشیا کماهی

Bir balık ilim sahibi bir balıktan sordu, Ey hünermend neden ruhumuz bedenimizdedir de nur gözümüzdedir? O şöyle cevap verdi. Bizim yaşlı bir hocamız vardı. O şöyle söylerdi: Bizim hayatımız sudandır. O zaman gel birlikte Umman denizindeki bilge balinanın yanına gidelim ve ondan soralım. Onlar Umman denizindeki bilge balinanın yanına gidip ondan sordular. Ey büyük bilge, Biz hayatımızın suya bağlı olduğunu duyduk. O kaynağı bize göster. O balina cevap verdi. Ey aceleci, Sudan başka bir şey değil. Bu dünya sadece seraptan ibarettir. Bizim varlığımız bir su köpüğüdür. Ruh ve canımızın suyunu akıtmalıyız. Her daim kendinizi arayın. Siz denizde boğulmuşsunuz ama akarsuyu arıyorsunuz. Gözlerinizi açın, kendinizi bulun, her ne varsa sensin.

حکایت گریختن دیو از دست زنان است و قطع هفت بیابان که در خلقت انسان پنهان است

Bir adam vardı ki karısından dolayı çok azaplanırdı. Ne gündüzü vardı ne de gecesini. Bir gün karısını bir kuyuya götürdü. Ona şöyle söyledi. Ben öyle duydum ki bu kuyuda bir hazine gizliymiş. Ben kuyuya ineceğim sen ipi sıkı tut. Kadın dedi: Sen hazineleri benden saklamak istiyorsun. Ben aşağı ineyim sen ipi sıkı tut. Adam da aslında zaten bunu istiyordu. Hemen kadını kuyunun dibine indirdi sonra ipini kesti ve hızlıca oradan uzaklaştı. Birkaç gün sonra kadının kuyuda olup olmadığını

³²⁶ Metin be. 1710

³²⁷ Keşfûl-Hafa Hadis No: 1890,865, Müsned 5/159

görmek için kuyunun olduğu yere geri geldi. İpi o kuyunun dibine attı ve yukarı çekti. Ansızın bir cin yukarı geldi. Adamı görünce ellerinden öptü. Yaklaşık 300 yıldır ben bu kuynun dibinde yaşıyorum ama bu birkaç gündür bir kadın kuyuya geldi ve beni hayattan soğuttu. Sana beni bu kadının elinden kurtardığın için teşekkür ediyorum. Bunun karşılığında sana bir iyilik yapmak istiyorum. Padişahın güzeller güzeli bir kızı var. Ben onun aklını alacağım ve sana onu bu bitkiyle nasıl tedavi edeceğini söyleyeceğim. Sen padişahın kızını tedavi ettirince Padişah sana sonsuz servet verecek. Bir gün sonra cin gidip padişahın kızının aklını aldı. Şahın onun dışında bir evladı olmadığı için çok üzüldü ve kederlendi. Şöyle bir ferman çıkardı ki eğer bir kimse gelip benim kızımın hastalığına çare bulursa ben kızımı onunla evlendireceğim. Adam şahın yanına gitti ve kızını tedavi edebileceğini söyledi. Şah'da kızını iyileştirebilirse, adamı kızıyla evlendireceğini söyledi. Adam cinin ona öğrettiği bitkiyle bir ilaç hazırladı ve kıza yedirdi. Ansızın kız şifa buldu ve adam şahın damadı oldu. Ama cin Çin'e gitti ve Hotan Şahı'nın kızının aklına girdi. Hoten Şahı, padişahın damadının ününü duyunca batı şahına bir mektup yolladı ki o mektupta benim kızım da hasta oldu damadını bana gönder diyordu. Şah damadını Çin'e yolladı. Damat Çin'e gidince cinle karşılaştı. Cin adamı görünce şöyle dedi. Ey edepsiz adam ben Mağrib şahının kızını sana verdim ve seni mesud ettim şimdi Hoten şahının kızının yanına geldim sen onu benden almaya geldin. Adam şöyle söyledi : Ey Cin senin olaylardan haberin yok. Sen gittikten sonra o kadın kuyudan çıktı ve seni aradı ve seni bulmak için beni takip etti ve buraya kadar geldi. Şayet seni bulacak. Cin bunu duyunca Artık burası benim yerim değil buradan ayrılmalıyım ve yedi denizlerden geçmeliyim.

“Bu hikayenin esas olarak verme istediği mesaj, kadın tasviriyle insanın şeytani nefsinedir. Ve insan yedi denizden geçmeden şeytani nefisten kurtulamaz cennet ve cehennem dışında bir cennet ve cehennem daha vardır ki insanla daima beraberdir. Vehm ve hiyal ve beş duyu organı yedi cehennemdir ve eğer insan akli rehber edinirse cennet kapısını görecektir. Ey insan sen bu yediyi kapat ve sekizinciye beraberinde kıl her şeyi elde edinceye değin. “

حکایتِ حرص با اصم و شکایت از سگ نفس پُر ندم

Hırs bir adamı o kadar etkisi altına almış ki, duyma yetisini kaybetmiş ve hiçbir sözünü duymaz hale gelmiş. Dili ve kulağının birbiriyle ilişkisi kalmamıştı. Kendisi hangi sözün iyi hangi sözün kötü olduğunu anlayamaz hale gelmişti. Böylesi insan eğer sadece kendi sözlerini işitirse, bir sözün doğruluğunu teşhis edemez. “Herkes bu dünyada bir şeylerden korkar ben de kendi nefsimden korkarım. Ben nefsimden başka düşmana sahip değilim. Gece gündüz onunla savaşıyorum. Bir insan gece gündüz köpeğiyle oturup kalırsa ve hiç kimseyi görmezse güzel ve hoş yüzleri tanıyamaz, ben ve nefsim işte böyleyiz. Benim nefsim evvela bir karıncaydı, onu öldürmedim yılan oldu. Her ne kadar onu öldürmek istesem de artık başaramıyorum ve gitgide büyüyor. Allah’ım herkes senden korkarken ben kendi nefsimden korkuyorum. Ey insan hırsan uzak kal ve onunla savaş. Ve onunla savaş ölüm yoldadır.”

حکایتِ شاهزاده‌ی مصر عزّت است و تنبیه در آنکه متقاضی اجل بی مُدارا مهلت است

Mısır’da bir oğlu olan padişah vardı. Dünya üzerinde onun kadar güzel ve yakışıklı başka biri yoktu ama bir gün hastalandı ve öldü. Padişah oğlunun ölümünden dolayı aklını kaybetti ve padişahın karısı oğlunun yasını tuttu. Her kim sadece bir kez bile o şehzadeyi gördüyse onun üzüntüsünden ah çekti. Padişah, benim oğlum gençliğinin baharında öldü keşke Allah benim canımı alsaydı. Şah oğlu için bir gümüşten ve altından bir mezar yaptırdı. Ve herkes onun ziyaretine gidip övgüyle anıyordu. Ve bu gelenek yıllar yıllar sürdü. Ey insan, bil ki ölümün çaresi yoktur ve hatta şahların elinde bile değildir. Eğer sen akıllıysan ölümü kendinden uzak bilme ve sen sadece yemek ve uyumak için bu dünyaya gelmedin. Bu dünya ekim yeri ve ahiret biçim yeridir. Öyleyse ahiret için azık biriktir.

حکایتِ حجاج در بیان آنکه سلسلهٔ دنیا به طلب منوط است و به سبب مضبوط

Haccac bir sudan geçiyordu, suya düştü ve bir adam onu o sudan çıkardı. Haccac sudan çıkınca şöyle emir verdi ki o adamın idam edilmesini emretti. Adam şöyle dedi ben seni ölümden kurtardım sen neden benim öldürülmemi emrediyorsun? Haccac şöyle dedi: Ben zalimim, sen benim ölmemi engelleyerek halkın benden kurtulmamasını sağladın. Adam şöyle dedi: Ben senin ölmene izin vermedim kurtardım. Senin baban adil değil çok zalimdi. Halk ona lanet ederci. O öldü ve sen onun yerine başa geldin. Sen babandan bile daha zalimsin ve ben şöyle düşündüm ki eğer sen ölürsen, senin oğlun senden daha da zalim olacak ve bizim işimiz daha güçleşecek.

حکایت عاشق حقیقی و بیم زوال روزِ وصال و بیان شوقِ مهجوران به امیدِ شبِ اتصال

Bütün gününü sevgilisini düşünerek geçiren bir âşık vardı ve herkes onları tanır, bilirdi ama bu âşık, aşktan dolayı zayıf düşmüş ve hasta olmuştu. Bir arif ona şöyle sormuştu; sen sevgiliye kavuşma gününü mü düşünüyorsun? Öyleyse niye yanıyorsun? Âşık; ben sana ne diyebilirim ki çünkü sen âşık değilsin ve Leyla'nın gamından Mecnun değilsin! Kavuşma korkusu ayrılma korkusundan daha fazladır. Çünkü birisi sevgilisinden uzaktaysa, ona kavuşma ümidiyle sürekli mutludur ama birisi sevgiliyle birlikte ise her daim onu kaybetme korkusuyla yaşamaktadır. Âşık, aşkıdan uzakta sadece kanatları yanar ama ona kavuştuğunda bütün bendeni yanar. Sen kelebeğe bak eğer küçük bir ışığa kanaat etseydi. Bütün bedeni o ışıktan yanmazdı.

حکایتِ فیلسوفِ رومی و نفیِ عشقِ مجازی و اثباتِ عشقِ حقیقی

Rum diyarında bir hekim filozof vardı ki çok iyi ve güzel bir öğrencisi vardı. Öğrencisi sürekli üstadının sözünü dinlerdi. Bu filozof onu kendi oğullarından daha çok severdi. Üstadın çok güzel bir cariyesi vardı. Öğrencisi ise o cariyeye âşıktı ve gecesini gündüzünü onu düşünerek geçirirdi. Üstad her ne kadar öğrencisine nasihat ettiyse de faydası olmadı. Bu nedenle cariyeye bir müşhil verdi ve iki elinden kan aldı. Kanı leğene döktü ve yatağın altına sakladı. Cariye günden güne sararıp soldu ve güçsüz düştü. Daha sonra üstad çocuğu çağırdı ve eğer hâlâ bu cariyeye âşıksan ben onu sana veriyorum dedi. Oğlan cariyeye başbaşa kalınca ve onu yakından görünce, onun hasta, solgun yüzüyle karşılaştı. Oğlanın beti benzi attı ve şöyle söyledi: Eğer bu oysa benim onunla bir işim yok. Üstad bunu duyunca kan dolu leğeni yatağın altından çıkardı ve ona balgamını attırdı. Leğeni çocuğa gösterdi ve çocuğa şöyle söyledi: Senin âşık olduğun şey bu balgam ve kandan başka bir şey değildi. Ben bu kanı ve balgamı o kızıdan alınca senin aşkın da bitti. Sen de bir kişinin görünüşüne değil aslına âşık ol.

حکایتِ پسر قلندر با پدر

Bir kalender ile oğlu yolda oturmuşlardı. O esnada oradan bir cenaze götürülmekteydi. Çocuk; baba bu giden tahterevan nedir diye babasına sordu. Babası; ey oğlum ruhun içinden ayrıldığı bir bedendir diye cevap verdi. Çocuk onu nereye götürüyorlar diye sordu. Baba ise oğluna: Onu öyle bir yere götürüyorlar ki orada ne bir yiyecek ne de bir giyecek, ne bir kilim ne de bir halı vardır diye cevapladı. Kısaca Bi'sel masir'e götürüyorlar dedi. Çocuk: Baba öyle bir şey söyle ki onu bizim eve götürsünler çünkü bizim evimizde havadan başka bir şey yok dedi. Baba: Ey oğul, eğer akıbetinin iyi olmasını istiyorsan cisimlerini ve görünüşünü değil gönül haneni âbâd eyle. Eğer bu işi layıkıyla yaparsan dostuna (Allah'a) ulaşırsın. Allah'a ulaşan herkesin söyledikleri ve davranışı birdir.

حكايتِ عيسا عليه السّلام و اظهارِ قدرتِ عليمِ علّام

Bir gün Hz. İsa bir yoldan geçerken bir bağa rastladı. Bahçıvandandır bir salkım üzüm istedi. Bahçıvan; ben bu üzümleri şarap yapıyorum neden sana vereyim dedi. Hz. İsa üzüldü ve Allah'a durumu arzuhal etti ve onun bu arzuhaliyle Allah üzümü dile getirdi. O üzüm bahçıvana serzenişte bulundu ve lanet etti. Hz. İsa o bağdan uzaklaştı yolda eşekleri çamura saplanmış iki adam gördü. Hz. İsa onlara yardım edip eşeklerini çamurdan kurtarmak istedi. Eşegi kurtarmak maksadıyla kuyruğunu tutup çekti ama eşeğin kuyruğu koptu. Hz. İsa bunun üzerine kopan kuyruğu yerine koydu ve kopan kuyruk eskisi gibi eşeğin uzvu haline geldi. Bunu gören adamlar Hz. İsa'ya şüphesiz sen bir sihirbazsın dediler. Onlar Hz. İsa'nın peşine düştüler ve tekrar o bağa geldiler. Bu iki adam eşeğin kopan kuyruğu hadisesini bu bahçıvana anlattılar. Bahçıvan da üzümün dile gelmesi hadisesini bu iki adama anlatınca onlar Hz. İsa'nın sihirbaz olduğuna karar verdiler. Onun yoluna yoldaş olup şehre kadar ona eşlik ettiler. Hz. İsa o şehirde bir kumaş boyacısına geldi. Boyacı kendi işiyle meşguldü. Boyacının dükkanında bir çok kumaş vardı. Hz. İsa bütün bu kumaşları tek bir renk fıçısına batırdı ve bütün kumaşlar tek bir renk oldu. Müşteriler bu elbiseleri almaya gelince elbiselerin tek bir renge boyandıklarını görünce kızdılar. Bütün müşteriler ben filan rengi istiyordum, ben şu rengi istiyordum diye serzenişte bulundular. Hz. İsa elini boya fıçısına daldırdı ve herkes elbisesini hangi renkte istiyorsa o renkte verdi. Bütün müşteriler bu olay karşısında şaşkınlığını gizleyemedi. "Ey insan bil ki bu dünyada Allah'ın emriyle birçok acayip işler olmaktadır ve Allah neyi isterse o olur."

حکایت در عجایب دیدن پادشاه یمن و مکر خادم پر فتن و رسیدن غدار به سزای

خویشتن

Dünya üzerinde eli ve gönlü açık, sevecenliği, iyi huyluluğu ve güzel ahlakıyla meşhur bir padişah vardı. Bir gün nüktedan ve akıl bir adam onu görmeye geldi. Bu adam padişahı o kadar güzel bir karşılama gördü ki uzun bir müddet padişahın yanında kaldı. O adam bir gün padişahı Kabeyi görmeye gitmek için izin istedi ama şah bu izni kabul etmedi. Adam şöyle söyledi: Ben babamdan bir ilim öğrendim eğer istersen sana onu öğreteyim çünkü üzerimde büyük hakkın var dedi. Sana bir isim öğreteceğim eğer onu okursan kendi beninden ayrılacak ve ölü birinin bedenine bürünebileceksin ve eğer yine aynı ismi okursan o ölü bedenden ayrılacak ve tekrardan kendi bedenine döneceksin dedi. Şah bu teklifi kabul etti ve hazinedara birkaç tane ölü tavuğu tabağa konup getirilmesini emretti. Hazinedar tavukları Şah'a getirdi. Şah herkesi odadan çıkartıp bütün kapıları kapattı ama hazinedar kapının arkasına saklanıp Şah'ı gizlice dinlemeye koyuldu. Adam Şah'a ismi öğretti daha sonra tatbik için kendisi o ismi söyledi ve tavuğun bedenine büründü ve daha sonra yine kendi bedenine büründü. Şah bu işe çok şaşırdı. Hazinedar ise kapının arkasında bu işe şahit oldu. Daha sonra Şah birkaç defa bu bedenler arası geçişi tatbik etti. Şah bu hünere sahip olduğu için çok mutlu oldu. Bunun üzerine o adama pek çok altın ve gümüş verdi ve adam vakit kaybetmeden Hicaz ve Kabe'ye gitmek üzere yola koyuldu. Ancak Şah bu adamın gidişine çok üzüldü ve hazinedarına bana eşlik et sahraya doğru gidelim dedi. Hazinedarla birlikte kimseye haber vermeden sahraya doğru yola çıktılar. Yolda ölü bir ceylan gördüler. Hazinedar ne kadar da güzel bir ceylanmış dedi. Şah bunu işitince eğer istersen onu senin için canlandırabilirim dedi ve virdi söyledi ceylanın bedenine geçti. Şah'ın bedeni yere düşünce hazinedar da kapının arkasından gizlice işitip öğrendiği virdi okuyup Şah'ın bedenine girdi. Bunu yapmasının sebebi hazinedar Şah'ın karısına aşıktı. Şah (hazinedar) hemen ceylanı (şahı) aldığı gibi saray geri döndü ve Şah'ın karısıyla birlikte olmak istedi. Ancak Şah'ın karısı onun davranışlarında Şah olmadığını anladı ve kabul etmedi ve bu duruma bir çözüm bulmak ve zaman kazanmak amacıyla Şah'ın bedeninde bulunan hazinedara; Ey Şah, kırk gün boyunca benimle konuşmayacağınıza ve ilişki halinde olmayacağınıza dair yemin etmişsiniz. Şimdi nasıl olur da yemininizi bozmak istiyorsunuz? Dedi. Hazinedar bu sözleri üzerine kırk gün boyunca Şah'ın karısına dokunmamaya ve konuşmamaya karar verdi. Bu

süre zarfında Şah'ın karısı bu soruna bir çözüm aradı ama çare bulamadı. Şah'da bu süre zarfında ceylan bedeninde olduğu için sahrada çaresizce gidip geliyordu. Bir an bir grup papağanın ölü bir papağanın etrafında toplanıp ağlaştıklarını gördü. Şah hemen o viridi okudu ve papağanın bedenine geçiş yaptı. Hemen kanatlarını çırpı ve kendini bir avcının tuzağına düşürdü. Avcı bu papağanı görünce çok hoşuna gitti ve onu evine götürdü. Şah (Papağan) birkaç gün boyunca hane halkını çeşitli hikayeler anlatarak güldürdü ve mutlu etti. Bir müddet böyle geçtikten sonra bir gün Şah (papağan) avcıya; beni pazara götür ama sakın ucuza satma çok ama çok pahalıya sat çünkü benim kıymetim çoktur, hatta yüz bin dinardan aşağıya asla verme dedi. Avcı papağanın dediğini yaptı ve pazara götürdü. Pazarda onu ve fiyatını gören herkes bu papağanı konuşmaya başladı. Tabi tüm bu konuşmalar Şah'ın karısının kulağına geldi. Şah'ın karısı bir umut belki bu papağan benim derdime derman olabilir düşüncesiyle pazara papağanı almaya gitti. Papağanı görünce almak istediğini söyledi ve avcı Şah'ın karısına yüz bin dinardan istediğini söyleyince Şah'ın karısı üç yüz bin dinar da olsa vereceğim diyip papağanı satın aldı ve saraya döndü. Sarayda papağana; ey yeşil elbiseli, gaipten âgâh olan papağan benim derdimin dermanı nedir? Ben bu adama kırk gün mühlet verdim ve bugün bu mühletin son günü dedi. Papağan bir müddet Şah'ın eşine nasihat ettikten sonra tüm olup biteni anlattı. Şah'ın karısı tüm bu olup biteni dinledikten sonra ne yapması gerektiğini sorunca papağan ona güzel bir sofraya hazırlatmasını ve o sofraya bir de ölü bir köpek getirtmesini söyledi. Kadın hazinedarın da viridi öğrendiğini bildiği için köpek cesedi saraya getirilince hazinedara viridi okuyup bu tılsımın nasıl gerçekleştirdiğini görmek istediğini söyledi. Hazinedar viridi okuduğu gibi Şah'ın bedeninden ayrılıp köpeğin bedenine geçti tam da bu anda papağan vücudu içerisinde bulunan Şah'da viridi okuyarak kendi bedenine geri dönmüş oldu. Böylece o hain hazinedar köpek bedeninde kalmıştı. Şah hemen hazinedarın kafasının yere vurula vurula bir yılanın öldürülmesi gibi öldürülmesini emretti.

حکایت در انصاف دادن و ابوابِ سعادت بر روی جان گشادن

Çirkin bir adam vardı ve ne kadar çirkin olduğunu bilmiyordu. Bir gün berbere gitti. Saç ve sakallarının hepsini tıraş etti. Berber eline aynayı verince kendisini aynada gördü ve berbere sen bu kadar seyahate gittin şimdiye kadar benim kadar çirkin birisini gördün mü? Dedi. Filan padişah zamanında ben bir askeri gördüm onun saçlarını keserken o da senin gibi çirkindi. Bana, ben o kadar çirkinim ki bütün akrabalarım benden uzaklaşıyor derdi. Ancak o kendi ayıbını biliyordu artık çirkin değildi. Kendi ayıplarını, kusurlarını bilen kimse; âlim kişidir. Ey insan! Sen diğerlerinin kusurlarına bakma, yılanın zehri de vardır, mührü de vardır. Eğer iyilik ve kötülük olmasaydı biz iyiyi kötünden ayıramazdık.

حکایت دلّاک پنبه‌کار و گشودنِ نظرِ اعتبار

Berberliği iyi olmayan bir berber vardı ve her kimin kafasını tıraş ediyorsa onun kafasını yaralıyordu. O berber üstünde pembeden bir kaftan giymişti. Her kafayı yaraladığında o kaftan biraz pembe parça koparıyordu ve yara üzerine yapıştırıyordu. Bir gün birisinin kafasını tıraş ederken, kafasını çok fazla yaraladı ve berber o kadar pembe kaftanında o yaraların üzerine koydu ki sanki onun başına kar yağmıştı. Müşteri dışarı çıkmak isteyince berbere bir altın dinar verdi. Berber, Ey hâce! Ben bir dinardan daha fazla kaftanımdan kafana koydum. Bu para az. Ben senin saçlarının yerine sana pembe verdim. Ey insan eğer kafadaki saç pembe olursa, o kadar geçen zaman ve yaşadığın tecrübeler saçını beyazlatmadı, değirmende beyazladı

حکایتِ وفاتِ حاتمِ طایی و برادرِ او که مشبّه به او بود در صورتِ اَمّا نه معنی

Hatem-i Tai'nin ölümünden sonra Hatem'e benzeyen kardeşi onun yerine geçmişti ve Hatem'in ölümünü halktan sakladılar. Hatem'in altı kapılı bir bahçesi vardı. Her kim hangi kapıdan gelirse gelsin bir kese altın ve mücevher alırdı. Hatem'in ölümünden sonra bir dilenci üç kere geldi ve Hatem'in kardeşinden üç kere altın ve mücevher aldı. Dördüncü gelişinde Hatem'in kardeşi dilenciye neden sen kaçtır geliyorsun ve altın alıyorsun? Dedi. Dilenci ahu fîğan etti ki ben biliyordum

Hatem'in öldüğünü ve sen bunu gizliyorsun. Hatem kerim ve bağışlayıcıydı senin gibi değildi. Ey insan! Kerim Allah'ın bir sıfatıdır. Kerim olmaya çalış ki eğer kerim biri sarhoş secdeye kapansa bir şeyhin ibadet edip de kendini beğenmiş ve kerim olmasından iyidir.

حکایت در بیان آنکه ایثارِ ثمن به دستِ خویشتن مستحسن است

Bir gün Hz. Ali bir gulamına seslendi ama kimse ona cevap vermedi. İkinci defa seslendi yine kimse cevap vermeyince Hz. Ali odasından çıktı ve gulamını bir köşede üzgün bir şekilde otururken gördü. Ona, ben seni kaç kere çağırdım niye cevap vermiyorsun? diye sordu. Gulam ilk seferinde gafletten sana cevap vermedim ikinci seferinde de senin korkundan geledim dedi. Hz. Ali onun korkusunu görünce sevecenlikle ona sen benden korkma bundan sonra seni azad ettim. Ali'nin hilmi ve sabrı işte tam da böyleydi.

حکایتِ عاشق و تسلیمِ اختیار به ارادتِ دلدار

Bir âşık denizde boğuluyordu. Diğer âşık ona ben seni ya bu denizden çıkartacağım ya da sen bu denizde boğulacaksın fakat âşık ölümden korkmaz. O cevap verdi; bu soruyu benden sorma bunu git sevgilimden sor. O ne isterse onu yap. Çünkü ben onun rızası olmaksızın hiçbir şey istemiyorum. Ben yaşamayı onun için istiyorum eğer o istemiyorsa bir anda öleceğim. Ey insan, Eğer razı olmak istiyorsan onun gibi ol. Her kim kendi kısmetinden razı olursa mutlu olur.

حكايتِ حاتم سخاوتِ موسوم با قيصرِ روم

Arap ülkesinde cömertliği ve affediciliği ile meşhur bir Hatem vardı. Hatta o kadar bağışlayıcı ve affediciydi ki şöhreti Rum Kayseri'ne kadar ulaşmıştı. O vakte kadar kendini dünya üzerindeki en cömert en bağışlayıcı insan olarak bilen Rum Kayseri, Arap ülkesindeki bu Hatem'in şöhretini duyunca içten içe çok üzülmüştü. Kayser-i Rum Hatem'e bir mektup yazdı. O mektupta eğer anlatıldığı kadar cömertsen ben senden yüz tane kırmızı tüylü yüz tane de beyaz tüylü deve istiyorum dedi. Hatem hemen kırmızı ve beyaz saçlı yüzer deve hazırlatıp Kayser-i Rum'a gönderdi. Develer Kayser-i Rum'a ulaşınca Kayser hemen nedimlerine emir verip kırmızı tüylü her devenin sırtına alabildiğince kırmızı altın sikke, beyaz tüylü her bir devenin sırtına da alabildiğince gümüş sikke yüklenip Hatem'e gönderilmesini istedi. Böylece Hatem'e ben senden daha cömertim mesajı vermek istiyordu. Develer Hatem'e ulaştığında devlerin altın ve gümüş ile yüklendiğini gören Hatem hemen deve sahiplerini çağırıp kendi develerini yükleriyle beraber almalarını ve üzerindeki yükleri kendileri için harcamalarını emretti. Kayser Hatem'in bu davranışını duyunca işte şimdi Hatem'in ne kadar cömert ve bağışlayıcı olduğu hepimizce malum oldu dedi.

حكايتِ عجمِ صادق و فوايدِ اخلاصِ او

Bir gün Acem halkından biri Arap diyarına gitmişti. Orada iki Arabı birbirleriyle konuşurken gördü. Aslında her iki Arap da birbirine kötü sözler söylüyor ve küfrediyorlardı. Ama Acem o iki arabın birbirlerine dua ettiklerini düşündü. Ellerini semaya kaldırıp onlar birbirlerine ne söylüyorsa aynen tekrar etti ve Allah'tan niyazda bulundu. Her ne kadar o iki Arap birbirlerine küfrediyorlardıysa o Acemin iman ve ihlas ile o çirkin sözlerle birlikte ettiği duası anında kabul oldu. Eğer ihlas ile dua edersen duan mutlaka kabul olacaktır.

حكايتِ شيخِ ابو سعيد با مرید

Bir gün Ebu Said bir müridine dua öğretmişti. Daha sonra bu müridine eğer sana öğrettiğim duayı tam bir İhlas ile toprağa okursan toprak altın olur, eğer bir kayaya okursan o kaya mücevherata dönüşür dedi. Ebu Said'in müridi Bu duayı denemek için bir kapıya bir duvara okudu ve duvar bir anda yerle bir oldu. Bu olaya ise Ebu Said'in başka bir müridi şahit oldu. Bu hikayeden çıkarılacak ders hangi işi yapıyor olursanız olun o işte siddik ederseniz duvarı bile yerinden sökersiniz.

حكايتِ شيخِ بغداد و ثمره اخلاص و اعتقاد

Bağdat'ta müritleri çok olan bir şeyh varmış. Bir gün bu şeyh müritleri ile birlikte Kabe'ye gitmek için yola koyulmuşlar. Kabe'ye doğru giderlerken yolda bir domuzun öldüğünü ve yola bırakıldığını görmüşler. Şeyh o yolda bir çok ateş ve duman görmüş ve müritlerine demiş ki yolumuzu değiştirmeliyiz çünkü burası bu domuzdan dolayı bize necistir. Şeyhin ilim sahibi bir müridi varmış. Bu mürid Şeyh'e bir konuda tam manasıyla inanmak mı yoksa perhizde olmak mı daha iyidir diye sormuş. Şeyh ben büyük bir âlimden her konuda siddik iyi olduğunu işittim diye cevap vermiş. Daha sonra Kabeye gitmek için tekrardan yola koyulacakları sırada bu ilim sahibi müridi onlarla beraber gitmemiş. Orada yeni bir domuz bulmuş. Kafasını kesip bir çukura atmış ve üzerine bir kubbe inşa etmiş. Daha sonra etrafa burada bir evliya gömüldü her kim burayı tavaf ederse kör ise gözleri açılır, işleri rast gitmiyorsa işleri yoluna gider demeye başlamış. Bu sözler kulaktan kulağa yayılmış. Bu sırada Şeyh de Hac farızasını yerine getirmiş bir vaziyette Kabe'den dönüyormuş ancak sürekli kötü rüyalar görüyormuş. Kendi müridinin açmış olduğu bu türbenin faziletlerini işitmiş ve oraya doğru gitmiş. Bu ziyaretgaha varınca orada bir müddet konaklamış ve orada konakladığı süre boyunca hiç kötü rüya görmemiş. bir gün sonra müridi Şeyh'inin yanına gelmiş, elini öpmüş ve şöyle demiş: Siddik her zaman perhizden daha iyidir ve devamında eğer sen siddik olursan Hz. Peygamberin mağara dostu olursun.

حکایتِ پسرانِ پادشاهِ چین و افتادنِ ایشان به مغرب زمین و سرگذشتِ ایشان

Dört çocuğu olan ve bir çok dünya malına sahip bir padişah varmış. Bu padişah en küçük oğlunu kendi tahtına geçirmiş. Bundan dolayı diğer üç oğlu ülkeyi terk etmişler. Ülkeden ayrıldıktan bir müddet sonra karınları acıkan bu üç kardeş bir yemek sofrası hazırlamış. Bu esnada atlı bir adam gelmiş ve onlardan biraz su istemiş. Bu üç kardeş kendilerinden su isteyen bu yabancıya kendileri için hazırladıkları şerbetten ve kebaptan ikram etmişler. Bu yabancı kendisine ikram edilenleri yedikten sonra üç kardeşe dönüp kimlerden olduklarını ve böyle ülke dışında ne işleri olduğunu sormuş. Kardeşler adamın bu sorularını içtenlikle yanıtlamışlar. Üç kardeşin cevaplarını duyan yabancı, ben Mağrib Ülkesinin padişahıyım demiş ve bu üç kardeşi alıp kendi ülkesine götürmüş. Büyük kardeşi kendisine vezir, küçük kardeşi kendi sohbet meclisine almış. Bir gün padişah uyurken çok büyük bir yılan padişahın yanında belirmiş. Bunu gören küçük kardeş hemen hançerini çıkarmış ve bir hamlede yılanı alt etmiş. Bu esnada uyanan padişah küçük kardeşin başında hançerle olduğunu görünce çok üzülmüş ve ben bunlara ne yaptım da bana düşmanlık etmek istediler diye düşünmeye başlamış. Daha sonra üç kardeşi de huzuruna çağırmış ve büyük olan kardeşe eğer sen bana bağlı ve vefalıysan bu küçük kardeşini öldürmelisin demiş. Büyük kardeş elbette ben senin için bunu yaparım ama öncelikle sana bir hikaye anlatayım demiş.

حکایت کردن بر سبیل تمثیل بر مهین پادشاه چین با ملک مغرب زمین

Büyük kardeş padişaha, ey padişah, Rum diyarında bir padişah varmış bu padişah yazın kavurucu sıcığında avlanmaya çıkmış. Av sırasında çok susamış ve dağın tepesinden bir suyun aktığını görmüş. Hemen oraya gitmiş suyu kadehine doldurmuş tam içecekken yanında av için getirmiş olduğu şahin bir çırpıda uçarak kadehi devirmiş. Padişah bir daha kadehi doldurmuş. Tam kadehten içecekken şahin bir daha padişahın üzerine hamle yapıp elindeki kadehi devirmiş. Padişah bu duruma çok kızan padişah şahinin kafasını tuttuğu gibi koparmış. Bir daha kadehi doldurmuş ve tam içecekken gaipen o suyu içme diye bir ses işitmiş. Etrafına bakmış ama kimseyi görememiş. Suyu içmek için bir daha hamle yapınca Hızır a.s. gibi bir adam onun yanında belirmiş ve bu dağın tepesinde bir ejderha var onun zehri bu suya bulaşmış eğer sen bu suyu içersen kesin kez öleceksin bu yüzden bu suyu içme demiş. Padişah bu sözleri işitince kafasını kopardığı şahin için çok

üzülmüş. Büyük kardeş bu hikayeyi anlatınca Rum padişahı onun sözünü kesmiş ve ortanca kardeşe dönüp sizin bu büyük kardeşiniz çok saçma sapan şeylerden söz ediyor. Eğer sen bana sadıksan küçük kardeşini öldür diye söylemiş. Ortanca kardeş sen ferman veren ben ise uygulayanım ama yine de sana anlatacağım şu hikayeyi dinle demiş. Padişah tamam sen de hikayeni anlat ama büyük kardeşin gibi boş sözler söyleme demiş.

حکایت گفتن شاهزاده اوسط با پادشاه ره کرده غلط

Ortanca kardeş başlamış anlatmaya, Irak ülkesinde bir Şah varmış. O Şah çok iyi ve adil bir padişahmış. Yeşil renkli bir papağana da sahipmiş. Bu papağan Şah'ın en yakın dostuymuş. Bir gün bu papağan sarayın bahçesinde birkaç tane papağanı birbirleriyle sohbet ederken görmüş. Kendi anne ve babasının halini sormak onlardan bir parça haber almak maksadıyla ailesinin durumunu oradaki papağanlara sorunca onlarda ailen senin yokluğundan dolayı sürekli gözleri yaşlı ve üzgün demişler. Bunun üzerine papağan bu durumu Şah'a anlatmış. Şah papağana Hindistan'a ailesinin yanına gitmesi için kırk gün izin vermiş. Papağan vakit kaybetmeden Hindistan'a ailesinin yanına gitmiş orada ailesi ve akrabalarıyla kırk günü geçirmiş. Döneceği gün annesi ben Şah'a götürmen için sana bir hediye vermek istiyorum. Şah kaç yaşındadır hali ahvali nasıldır diye sormuş. Papağan Şah yaşlıdır demiş. Papağanın annesi o zaman bu tohumu al ve ekim zamanı geldiğinde toprağa ek. Biçim zamanı gelince her kim bu tohumun meyvelerinden yerse gençleşir demiş. Papağan bu hediyeyi alıp Şah'ın yanına geri dönmüş. Olanları anlatmış hediyeyi takdim etmiş. Şah hemen bahçivana haber vermiş bu tohumun ekilmesi için. Gel zaman git zaman ekilen bu tohumlar meyve vermiş. Bu meyveleri bahçivan toplamış ancak bir meyve diğerlerinden daha büyükmüş. Bahçivan olacaklardan habersiz onu da alıp meyve sepetinin en başına eklemiş. Meğer o meyveyi bir yılan ısırması ve zehrini o meyveye akıtmış. Meyveler Şah'ın huzuruna getirilince Şah hemen o en büyük ve en güzel gözüken meyveyi almış, tam o meyveyi tam ısıracakken Şah'ın veziri onu durdurup bu meyveyi önce başka birisine yedirelim eğer o gençleşirse öyle yersiniz demiş. Şah bu fikri yerinde bulmuş ve hemen yaşlı birini Şah'ın huzuruna getirmişler. Yaşlı adam o meyveyi ısırdığı gibi oracıkta ölmüş. Şah bu olay karşısında çok üzülmüş ve ben bu papağanı kendi dostum bildim bana vefası beni öldürmek mi olacaktı demiş ve hemen oracıkta papağanın kafasının koparılmasını ve meyvelerin zindandakilere götürülüp onlara

verilmesini böylelikle acısız bir şekilde hemen ölmelerini emretmiş. Bahçıvan meyveleri zindandakilere götürmüş ve onlara vermiş. Bu meyvelerden yiyen her kim ise bir anda gençleşivermiş ve bütün hastalıklarından kurtulmuş. Bu olayı duyan Şah işin aslını anlamış ve en yakın arkadaşına haksızlık ettiği için hüznü iki kat artmış. Ortanca kardeş bu hikayeyi anlatınca Şah kızmış ve cellada küçük kardeşin kafasının hemen koparılmasını emretmiş. Tam o anda küçük kardeş; padişahım benim de size anlatacaklarım var demiş ve başlamış anlatmaya.

تمثيل گفتن شهزاده کوچکين

Küçük kardeş başlamış anlatmaya. Günlerden bir gün Yunan ülkesinde bir adam varmış. Bu adamın bir de çocuğu varmış ama çocuğun annesi çok küçükken ölmüş. Bu adamla birlikte yaşayan bir de hazinedar varmış. Bu hazinedarın hikayesi de aynı bu küçük çocuk gibiymiş ve bu adam da hazinedarını büyük evladı gibi görürmüş. Bir gün bu hazinedar bu küçük çocuğa süt almak için çarşıya doğru yola çıkmış. Bu esnada koca bir yılan da evin köşesinde belirmiş. Evin içerisinde bir de maymun yaşıyormuş. Maymun bu devasa yılanı görünce başlamış onunla mücadele etmeye. En sonunda yılanı öldürmüştü. Evin sahibi eve geldiğinde maymun onu karşılamaya gitmiş. Maymunun ellerini kanlı görünce ne olduğunu sormuş. Maymun olanları anlatmış ancak adam küçük oğlunu öldürdüğünü düşündüğü için maymuna inanmamış ve oracıkta maymunu öldürmüştü. Daha sonra hemen oğlunun odasına gitmiş ve oğlunun beşikte mışıl mışıl uyduğunu hemen yanı başında da bir yılanın ölmüş olduğunu görünce maymunu öldürdüğü için pişman olmuş. Küçük kardeş bu hikayeyi anlattıktan sonra Şah'a dönüp şöyle demiş. Ey şah beni öldürmenden değil ama beni öldürdükten sonra böyle pişman olmandan korkuyorum demiş ve eğer bana inanmıyorsan tahtının altındaki sandığa bakmasını söylemiş. Şah tahtının altındaki sandığı çıkartıp bakınca orada bir ejderhanın ölüsünü görmüş ve işin aslını öğrenince bu kardeşlere böyle bir muamelede bulunduğu için çok üzölmüş. Hepsine mallar, mülkler ve hazineler vermiş. Bundan böyle Şah sabırlı olmayı kendine rehber edinmiş ve dünya üzerindeki bütün padişahlar arasında sabırla tanınır olmuş.

حکایتِ فضیل بن عیاض و از جمله اولیای کبار شدن او از توبه

Fudayl b. İyaz adında bir eşkıya vardı. Bu eşkıya insanların, kervanların yolunu keserler mallarına ve canlarına el koyardı. Fudayl b. İyaz'ın eşkıyalardan oluşan grubuyla birlikte bir gün bir kervanın önünü kestiler. Fudayl bir köşede çadır kurmuş onları izliyordu. O kervandan birisi kaçıp Fudayl b. İyaz'ın çadırına girdi, elini öptü ve elindeki altın kesesini ona verip bu benim sana emanetimdir. Yolumuz haramiler tarafında kesildi bu altın keseyi ben sana gelinceye kadar emanet bil dedi ve kervanın yanına geri döndü. Kervandaki her şey haramiler tarafında çalınmıştı. Daha sonra tekrar Fudayl'ın olduğu çadıra doğru gitti ama gördüğü manzara karşısında çok şaşırdı. Çünkü biraz evvel altın kesesini emanet ettiği adam aslında o haramilerin başıydı. Yanına gidip gitmemek konusunda çekindi. Onu gören Fudayl adamı yanına çağırdı ve emanetini geri almasını söyledi. Adama emanetini geri verince diğer haramiler Fudayl'a itiraz etti. Ancak Fudayl hiçbir zaman ona emanet edilen bir şeye ihanet etmeyeceğini bunun Allah'ın bir emri olduğunu söyledi. Gel zaman git zaman Fudayl ve haramileri bir kervanın daha yolunu kestiler. Bu kervanın içinde bir adam Kur'an okuyordu. Burada duyduğu, "İman edenlerin Allah'ı zikretme ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürperme zamanı hâlâ gelmedi mi?" meâlindeki âyetten çok etkilendi ve, "Evet yâ rabbi, o an geldi" diyerek oradan ayrıldı. Yaptıklarına tövbe edip kendini tamamen ibadete verdi. O güne kadar milletten çaldıklarını kendine bir borç bildi ve peyderpey onları sahiplerine geri verdi. Bu andan sonra tövbe ile ilgili anlatılan tüm hikayelerin esas kahramanı Fudayl b. İyaz ve onun tövbesi oldu.

حکایتِ دزدِ پیاز و ترغیب به طاعت بی نیاز

Günlerden bir gün adamın biri hırsızlık yapmak için tarlaya girdi. O tarlada ekili soğanları çalmaya başladı. Bu sırada tarlanın sahibi onu görünce ona ey dilenci ne yapıyorsun tarlamda diye seslendi. Hırsız tarlanın sahibine beni buraya rüzgar getirdi dedi. Tarla sahibi öyleyse bu soğanları kim yerinden söktü diye sordu. Hırsız rüzgardan dolayı yerimde duramıyordum rüzgarın beni alıp götürmemesi için onlara tutundum dedi. Tarla sahibi öyleyse bunları kim çuvala doldurdu deyince, hırsız Allah için bana bir şey sorma bunu cevaplayacak takatim kalmadı dedi.

Ey insanoğlu dünya ehlini işi işte budur. Dinin emrettiklerini asla yerine getirmes. Kalk çalış bu dünya hayatı böyledir. Karun'un o kadar hazinesi vardı da akıbeti toprak olmaktan öteye geçmedi. Nemrud dünyanın tek sahibiydi de ne oldu? Sonunda bir küçük topal sineğe mağlup oldu. Şedid ve Şeddad dünyada eşi benzeri görülmemiş İrem Bağları'nı yaptı da ne oldu? O bahçeden bir tane meyve bile koparıp yiyemediler. Firavun'un o kadar malı mülkü vardı da ne oldu? Sonunda bir tutam toprak parçasına bile sahip olamadı. Ey insanoğlu gücünün yettiğinde çalış tembellik yapma.

تمثيل در عدالتِ سلاطين و ثمره دعا و اثر نفرين

İran Şah'ı bir gün devlet ricalini huzuruna çağırıp onlara "Ben Hindistan'da bir Şah'ın olduğunu ve ömrünün çok uzun olduğunu duydum" demiş. Bunları söyledikten sonra bu işin sırrının öğrenilmesi için Hindistan'a Şah'ın yanına elçilerini göndermiş. Elçiler Hint Şah'ının yanına varınca nereden geldiklerini Şah'a arz etmişler ve sorularını sormuşlar. Şah bahçede duran çınar ağacını işaret edip, bu ağaç kendiliğinden kökünden sökülene kadar ben size bu işin sırrını söylemem demiş. Elçiler çaresiz bir şekilde ağacın etrafına gitmişler. Bakmışlar bu ağaç öyle kendiliğinden sökülecek bir ağaç değil. Başlamışlar ağacın kökünden sökülmesi için dua etmeye. Gel zaman git zaman ettikleri dua kabul olmuş ağaç birden bire kökünden sökülünce hemen Şah'ın huzuruna gitmişler. Şah onlara işte işin sırrı budur demiş. Siz ettiğiniz beddua ile yıllardır ekili olan bu ağacı kökünden söktünüz. Bizim uzun yaşamamızın ve memleketimizin bu denli iyi olmasının sebebi milletimizin bize payidar kalmamız için dua etmesidir. Öyleyse gidin halkınızın duasını alacağınız işler yapın demiş. Elçiler hemen Acem Şah'ının yanına gitmişler ve durumu arz etmişler. Şah bunları işittikten sonra iyi işler yapmayı kendine adet edinmiş.

حکایتِ میر علی شیر المشهور به نوایی که وزیر اعظم سلطان حسین بن تیمور که گفته

می شود، بود در بابِ عوارض

Sultan Hüseyin Baykara kırk yedi yıl boyunca ülkesinde adaleti tesis etti. Ancak yaşlılık illeti her insan gibi ona da uğrayınca etrafındakiler oğullarının devletin hazinelerini pervasızca harcadıklarını hatta devletin hazinesinde neredeyse hiçbir şey kalmadığını söyleyip onu kandırmaya ve yaşlılığından istifade etmeye çalıştılar. Sultan Hüseyin bunun üzerine halktan vergi alınmasını emretti. Sultan Hüseyin'in Ali Şir Nevaî adlı meşhur bir veziri vardı. Ali Şir Nevaî Sultan Hüseyin Baykara'nın bu kararını duyunca halk vergiler altında ezilmesin ve Sultan Hüseyin'e karşı kötü düşünmesinler diye bütün halkın vergisini tek başına kendi cebinden karşıladı. Bu olayı gerçekleştirdikten sonra ise şöyle söyledi. "Eğer sen Şah ile dostsan ve onu seviyorsan, onun için harcayacağın para hiçbir şey değildir. Onun uğrunda canını bile verirsin."

حکایت در حق نمک نگاه داشتن

Bir hırsız, hırsızlık yapmak için bir zenginin evine girdi. O evde bir çok değerli eşya ile karşılaştı ve bunlardan bir kısmını beraberinde getirdiği çuvalına doldurdu. Tam evden çıkacaktı ki toz gibi beyaz bir şeyin yere dökülmüş olduğunu fark etti. O maddenin ne olduğu ile ilgili merak kapıldı. Parmağının ucuyla onu alıp diline değdirdiği gibi o madde eriyip boğazından geçti. Hırsız o maddenin tuz olduğunu fark edince, ben bu evin tuzunu yedim artı bana bu evin mallarını çalmak caiz değil dedi. Ne kadar mal ve parayı çuvalına doldurduysa hepsini geri bıraktı ve eli boş bir şekilde evden ayrıldı.

Bu adam bir hırsızdı. Tuzunu yediği adama hırsızlık etmedi. Öyleyse sen İnsanoğlu, Allah'ın dünyasında onun verdiği nimetleri yiyip nasıl nankörlük yapıyorsun?

حکایتِ جعفرِ صادق با کودکِ حاذق

Cafer-i Sâdık yağmurlu bir günde yoldan geçiyormuş. Yağmur yağdığı için her yer çamurluymuş. Yolda yağmurun altında oynayan bir çocuk görmüş ve ona dikkat et, düşersen üzerin kirlenir demiş. Çocuk, Cafer-i Sâdık'a dönüp sen bana değil kendi haline yan, eğer ben düşersem annem beni eve götürür yıkar ama sen düşersen halk arasında rezil rüsva olursun demiş. Cafer-i Sâdık bu sözleri işitince bu sözlerin bir çocuğun ağzından çıkamayacak kadar hikmetli olduğunu anlamış ve bu fikir üzerine tefekküre dalmış. İşin sonunda anlamış ki bir çocuk düşse sorun değil ancak büyük birisi yani tefekkür sahibi, halk arasında kıymete haiz birisi bir hataya düşerse işte o zaman o hata onun üzerinde bir çamur gibi iz bırakır

حکایتِ قاضی با تُرک پر حیل و تحفه دستِیِ غسل

Bir Türk sicil almak istiyordu. Bunun için bir kadının yanına gitti ve ona hediye olarak bir kase bal götürdü. Kadı Türk'ün sicil işlerini halletti. Sicilini alan Türk kadının yanından ayrıldı. Türk gidince kadı bal kasesini açıp yemek istedi. Biraz baldan yiyince taşla denk geldi. O an anladı ki bu Türk kasesinin dibini taşla doldurmuş üzerine de az bir şey bal dökmüştü. Ertesi gün Türk'ü yolda yürürken gördü ve ona seslendi. Ey Türk, senin sicil işinde bir hata olmuş, gel onu düzeltelim demiş. Türk Kadı'nın ne düşündüğünü anlayınca şöyle demiş: Ey kadı benim sicilimde bir hata yok eğer bir hata varsa o da sendedir.

حکایتِ پیرِ ربابی و عنایتِ الهی در بارهٔ او

İşi rubab çalmak olan yaşlı bir adam vardı. Durumu kötü olan bu adam bir gün açlığa takat getiremeyip bir mescide gitmişti. Mescitte Allah için rübabını çalmış ve "Ey yüce Allah'ım ben senin kulunum, bana rızkımı yolla" diyerek ağlayıp dua etmiş ve o hal üzere mescitte uyuyakalmıştı. O esnada bir adam bir takva ehlinden olan bir zatı muhteremin huzuruna gelmiş ve ona yüz dinar vermişti. Bu şeyh bu yüz dinarı hemen hizmetçisine verip git filan yerde filan adamı uyurken bulacaksın bu yüz dinarı ona ver dedi.

Her kim tam bir ihlas ve yanık bir gönül ile Allah'tan bir şey isterse Allah istediğini vermek için mutlaka kuluna bir sebep yaratır.

حکایت در آنکه فعل ربانی از علت دور است و بیننده علت از ملت دور

Bahçıvan bir gün kendi bahçesinden toplamış olduğu narları Şah'ın huzuruna götürdü. Şah o bahçıvana bir kese altın verdi. O bahçıvanın komşusunun karısı bu olayı işitince kocasına dönüp sen de kalk bir sepet narı Şah'a götür belki Şah bize komşumuza verdiği gibi bir kese altın verir ve bütün sorunlarımızı çözüveririz demiş. Adam karısına dönüp hayır incir nardan daha iyidir, bir sepet incir götürüyüm demiş. Adam Şah'ın huzuruna gelmiş ve incirlerini takdim etmiş. Şah incirlerden birkaç tane yemiş ama daha sonra bütün incirleri adamın kafasında parçalamış. Adam canını zor kurtarıp oradan kaçmış ve evinin yolunu tutmuş. Karısına şöyle demiş Allah'a şükür nar yerine incir götürdüm. Eğer nar götürmüş olsaydım Şah hepsini kafama atacak ve beni öldürecekti.

حکایت واعظ با روستایی

İnsanların olduğu mecliste bir vaiz vaaz veriyormuş. O vaaz esnasında mecliste bulunanlardan biri sürekli ağlıyormuş. Vaiz mecliste bulunanlar şu adama söyleyin vaazımızı dinlesin ve gönlü aydınlansın demiş. Adam vaize ben senin ne söylediğini hiç anlamıyorum. Benim bir keçim vardı dün öldü. Sen minberde vaaz verirken sakallarının sallandığını görünce keçim aklıma geliyor ve ondan başka hiçbir şeyi düşünemiyorum demiş.

İnsanoğlu bu dünyada hep böyledir. Din adına hiçbir şeyi bilmezler. Fakat dünya malı için gözyaşı dökerler. Sadece dünya malının peşindeler, Allah'a ulaşmanın arzusunda değiller.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DEH HİTAB – METİN

ده خطاب (متن)

فهرست

کتاب ده خطاب علی طریق الخیر و نهج الصواب فی توحید باری تعالی جل و علا

به نستعین بسم الله الرحمن الرحیم و

فی نعت سید المرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات

فی منقبت چهار یار کبار علیه الرحمه والغفران

در منع تعصب و ترک تقلید گوید

در بیان بیرون کشیدن پیکان تیر از وجود صاحب علم و رضا علی المرتضا کرم الله وجهه

خطاب مستطاب در سبب نظم این کتاب

فی روایت سرور رهبر خضر پیغمبر علیه السلام

مناجات و عرض حاجات

اتمام کلام

فهرست ابواب کتاب و اعداد منازل ثواب

در مدح خسروغازی گیتی ستان امیرالمؤمنین سلطان سلیمان بن سلطان سلیم بن بایزید خان علیه

الرحمه والغفران

مقاله اول در توحید و بیان هویدا شدن لیل و نهار به امر جلیل جبّار

حکایت ماهی و گشودن دیده انتباهی به حقیقت اشیا کماهی
 حکایت گریختن دیو از دست زنان است و قطع هفت بیابان که در خلقت انسان پنهان است
 حکایت خرص با اصم و شکایت از سگ نفس پُر ندَم
 حکایت شاهزاده مصر عزّت است و تنبیه در آنکه متقاضی اجل بی مُدارا مهلت است
 حکایت پسر قلندر با پدر
 حکایت عیسا علیه السّلام و اظهار قدرتِ علیمِ علّام
 حکایت در عجایب دیدن پادشاهِ یمن و مکر خادمِ برفتن و رسیدنِ غدار به سزای خویشتن
 تمثیل در آنک اصل نیک خطا نمی کند و اصل بد وفا
 حکایت حجاج در بیان آنکه سلسله دنیا به طلب منوط است و به سبب مضبوط
 موعظه
 مقاله ثانی در عشق
 که صیقلِ قلوبِ طالبان الهی است و وسیله وصول سالکان طریق نا متناهی
 حکایت عاشق حقیقی و بیم زوال روز وصال و بیان شوق مهجوران بهامید شب اتصال
 حکایت فیلسوفِ رومی و نفی عشق مجازی و اثبات عشق حقیقی
 گفتار در آنکه موجود اعتبار به غیر از ذات حضرت باری نیست
 مقاله ثالث در انصاف
 که پیرایه اصحاب دین است و سرمایه اربابِ صدق و یقین
 حکایت در انصاف دادن و ابواب سعادت بر روی جان گشادن
 تمثیل در اندیش نیک بستن و به نعیمِ جنت پیوستن
 تمثیل در طولِ امل
 حکایت دلاک پنبه کار و گشودنِ نظر اعتبار
 مقاله رابع در فضیلتِ کرم و ترغیب بر ایثار دینار و درم
 حکایت وفات حاتمِ طایی و برادر او که مشبه به او بود در صورت امانه معنی
 حکایت در بیان آنکه ایثار ثمن به دست خویشتن مستحسن است

ایثارِ زر موجبِ نجات است و امساکِ ذخیرهٔ سیئات

حکایتِ حاتمِ سخاوتِ موسوم با قیصرِ روم

مقالهٔ خامس در حُسنِ اخلاص و ثمرهٔ یقین و دلیلِ آن از اکابرِ دین

حکایتِ عجمِ صادق و فوایدِ اخلاصِ او

حکایتِ شیخِ ابو سعید با مرید

حکایتِ شیخِ بغداد و ثمرهٔ اخلاص و اعتقاد

مقالهٔ سادس در حلم که شعارِ اربابِ فتوت است و شیوهٔ اهلِ مروت

حکایتِ شیرِ یزدان با غلامِ نادان

محاربه کردن در خیبر با کافر و مسلمان شدنِ کافر

مقالهٔ سابع در رضا

که گلِ دستهٔ رنگینِ گلستانِ دین است و میوهٔ شیرینِ بوستانِ یقین

حکایتِ عاشق و تسلیمِ اختیار به ارادتِ دلدار

مقالهٔ ثامن در وفا

که ثمرهٔ شجرهٔ محبت و دادست و زیورِ جمالِ مودت و اتحاد

حکایت در وفا

مقالهٔ تاسع در صبر که دیباچهٔ اقبالِ سرمديست و سرمایهٔ سعادتِ ابدی

حکایتِ پسرانِ پادشاهِ چین و افتادنِ ایشان به مغربِ زمین و سرگذشتِ ایشان

حکایتِ کردن بر سبیلِ تمثیل بر مهینِ پادشاهِ چین با ملکِ مغربِ زمین

حکایتِ گفتنِ شاهزادهٔ اوسط با پادشاهِ ره کرده غلط

تمثیلِ گفتنِ شهزادهٔ کوچکین

مقالهٔ عاشر در توبه که از رنگ و بوی فانی رستن است و به آرزوی جاودانی پیوستن

حکایتِ فضیل بن عیاض و از جمله اولیای کبار شدن او از توبه

تمثیل

خاتمهٔ ده مقال

حکایتِ دزدِ پیاز و ترغیب به طاعت بی نیاز
 در حصر منازل سنین و قامتِ خمیده و منع از افعالی ذمیمه و اقامتِ اخلاقِ حمیده
 آغاز ده خطاب که دلیلِ وضاحت به جانبِ خیر و صواب
 خطابِ اول در نصیحتِ ملوک و سلاطین و بیانِ سلوکِ خسروانِ معدلتِ آیین
 تمثیل در عدالتِ سلاطین و ثمرهٔ دعا و اثرِ نغزین
 خطابِ ثانی در نصیحتِ ارکانِ دولت و محافظتِ ملک و ملت
 حکایتِ میر علی شیر المشهور به نوایی که وزیرِ اعظم سلطان حسین بن تیمور که گفته می شود، بود
 در بابِ عوارض
 خطابِ ثالث با لشکریان و منعِ ایشان از ستمکاری و عصیان
 حکایت در حقِ نمک نگاه داشتن
 خطابِ رابع با علمای دینِ رضوان الله تعالی علیهم اجمعین
 حکایتِ جعفرِ صادق با کودکِ حاذق
 خطابِ خامس با قضات و تاکید به اجرای شریعتِ سید کاینات علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات
 حکایتِ قاضی با تُرکِ پر حیل و تحفهٔ دستیِ غسل
 خطابِ سادس با حکیمِ الهی و رجوع به طاعت فرمانِ نامتناهی
 تمثیل در انکِ حکمتِ نا آزموده خامست و علمِ بی عملِ نافر جام
 خطابِ سابع با زهاد و التماسِ سترِ قبايح و اخفای فساد
 تمثیل در بابِ زهاد
 خطابِ ثامن منجمین و با مقلبانِ قلوبِ مکین
 خطابِ تاسع با سازنده ها که اربابِ عیش و طربند و دافعِ طیش و تعب
 حکایتِ پیرِ ربابی و عنایتِ الهی در بارهٔ او
 خطابِ عاشر با دعا یاد سکنهٔ بلادِ المسلمین و ترغیب به او امر و نواهی « أَطِيعُوا اللَّهَ وَ اطِيعُوا الرَّسُولَ وَ
 أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ »
 حکایت در آنکه فعلِ ربانی از علت دور است و بینندهٔ علت از ملت دور
 خطابِ خارجِ الفصول با قلندران خارجِ الاصول

حکایتِ واعظ با روستایی

در فوایدِ زاری و بُکا

گفتار در خاتمتِ کتاب و شکایت از ابنای روزگار

زبانِ معذرت جهت خطای گفتار گشودن و التماس نظرِ قبول نمودن

خاتمتِ سخن به نگین نعتِ محمدی آراستن و از آن حضرت عنایت شفاعت سرمدی خواستن

نگین مقصود در خاتم مراد گشودن و از مطالعه کنندگان طلبِ دعا نمودن

ادهمی

ده خطاب

کتاب ده خطاب علی طریق الخیر و نهج الصواب فی توحید باری تعالی جل و علا

به نستعین بسم الله^{۳۲۸} الرحمن الرحیم و

[رمل مسدس محذوف: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن]

1 ^b	شد به نام پاک حَیْ لَا یَنَام
یارب از فضل عظیم ذو الجلال
ابتدایش را امید انتهاست
کرد عالم را پدیدار از عدم
داد تحت و فوق را سیر [و] سکون
پی به کنه او نبرده در جهان
عقل و وهم و فکر سرگردان شده
کی رسد آنجا ضمیر پاک عقل
عقل از آن در ما عرفناک ^{۳۳۰} آمده
طفل اجد خوان راحت عقل پیر	1	ابتدای این خرد پرور کلام
هم دهد ایزد به ختمش انتقال
نامه ام نامی چو از نام خداست
آن خداوندی که از فیض قدم
5 مالک الملکی کز امر کاف [و] نون ^{۳۲۹}
آن خرد بخشی که عقل خورده دان
ای خرد در کار تو حیران شده
وی صفات برتر از ادراک عقل
ای برون از عقل و ادراک آمده
10 وی خرد در راه تو طفل بشیر
عقل گل در راه تو سر گشته ای
کس نمی داند که این راه دراز ^{۳۳۱}
مقصد آمد شد ایمان تویی
عقل در راه تو سرپا گم کند
15 عقل معلول است و دل دیوانه هم
ای طیب جمله دل های سقیم
منبع سرچشمه حیوان تویی
آنکه او مطلع ندارد جز تو کیست
2 ^a	دل نجو ناب جگر آغشته ای
چون دواند شیب و چون آرد فراز
ای ز جان خوشتر سراسر جان تویی
گر نه توفیق تو اش مردم کند
و آنچه غیر از تو همه افسانه هم
از تو پیوسته به هم عظم رمیم
مبدع دیو و دد و انسان تویی
و آنکه او مقطع ندارد جز تو کیست		

^{۳۲۸} در نسخه لفظ الله ندارد.

^{۳۲۹} اشاره به آیه قرآن کریم سوره بقره - ۱۱۷ «بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» و اشاره به

آیه قرآن کریم سوره یس - ۸۲ «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

^{۳۳۰} اشاره به حدیث حضرت پیغامبر «سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفُ»

^{۳۳۱} در نسخه - دلاز

20	ای به یک گُن ^{۳۳۲} کرده کونین آشکار آسمانی بی ستون افراشته چرخ را تَه طوق بسته بر کمر مِهرو مَهرا زیبِ گردون ساخته آبرا آیینِه کرده بود زمین آسمان را کرده ز انجم چون نگار داده سیر این دَه دو خانقاه ^{۳۳۳}	تحت و فوق و سعد و نحسین آشکار هم زمین با سکون بنگاشته کوه را افراخته بر چرخ سر لعل را از سنگ بیرون ساخته در صفا صافی تر از چرخ برین هم زمین را بسته زیور از بهار
25	کرده روز از بهر روزی آشکار روح را آرام داده در بـــــــدن عمر را در خاک باد انداخته قُدسیان را داده بالایی بهما از عــــدم آورده آدم در وجــــود آدمی را داده با فضل و کمال احسنِ صورت ^{۳۳۵} عنایت ساخته جَنّتی داده بهر طاعت بهما دوزخی کز عبرتش مُؤمن شویم پشتِ ما خم کرده از بارِ گناه	سال و مه بر ره روانِ مهر و ماه بهر راحت کرده شب را پرده دار نطق را آورده هر دم در سخن آبرا ره داده نــــار افراخته لیک داده علم و دانایی بهما قُدسیان را داده پیش او سُجود ^{۳۳۴} هم خلافت هم بزرگی هم جمال هر مُهمّی ما کفایت ساخته عالمی داده بهر ساعت بهما هم ز دوزخ تا ابد آئین شویم باز کرده لطفِ خود را عذرخواه خلقتی بخشیده تن را بس شریف
30	جوهری بخشیده جان را بس لطیف تاج عزّت هشته بر فرق سرش	خلعتِ دینِ محمد زیورش
35		

2^b

3^a

فی نعت سیدالمرسلین و خاتم النبیین علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات

آن محمد کز برای او جهان یافت خلعت با جمیع انس و جان

^{۳۳۲} اشاره به آیه قرآن کریم سوره بقره - ۱۱۷ «بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» و اشاره به آیه قرآن کریم سوره یس - ۸۲ «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»

^{۳۳۳} Ifadesiyle hem güneş hem de ay takvimlerinde bulunan bir yılın on iki ayda tamamlanmasına işaret edilmiştir. «دَه دو خانقاه»^{۳۳۳}

^{۳۳۴} اشاره به آیه قرآن کریم سوره بقره - ۳۴ «وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

^{۳۳۵} اشاره به آیه قرآن کریم سوره مومن - ۴ «أَلَلَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمُ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ذٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُم فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ»

هم طیبِ حاذق اندر کُلِّ حال برتر از افلاک و انجم پایه‌اش هم ز تشریف لَعْمُرُکْ ^{۳۳۷} تاجِ او قُدسیان را از تحیر پَر بسوخت تا ابد زان عاقبت محمود شد ختم شد بر نامِ او پیغمبری مه دو شق شد لابد از انگشتِ او ^{۳۳۸} نخلِ بالایش چرا بی سایه بود زان جهت تشریفش از لولاک بود ^{۳۳۹} مُطربِ مجلس از آن شد زهره‌اش حلقهٔ مه بر در احسانِ اوست ^{3b} داد از آن پس اهلِ عالم را صلا قطره‌ای از شبنم فیضش کُل است	هم حبیب پادشاهِ لایزال رحمتِ للعالمین ^{۳۳۶} پیرایه‌اش نُه فلک یک پایه از معراجِ او در شبی کو شمع دولت برفروخت چون جلیسِ حجلهٔ معبود شد بود در دستش لَوای سروری خاتمِ دولت چو بد در مشتی او گرچه عرش و فرش را سرمایه بود پایهٔ او برتر از افلاک بود قُربِ او ادنی ^{۳۴۰} چو آمد بهره‌اش مهر قُرسی از نوالِ خوانِ اوست پنج نوبت زد به‌بامِ کبریا جانِ من در مدحِ او چون بلبل است
---	---

فی منقبت چهار یارِ کبارِ علیهم‌السلام [الرحمه والغفران

چار یارانش که دین را سرورند ره نمایانند در راهِ یقین اولین صدیقِ اکبر قُطبِ حق پس عُمر مقبولِ درگاهِ خدا ابنِ عفان آن مه اوجِ فلک حیدرِ کرّار امیرِ رهنما باز سبطینِ نبی بی شرک و شین صد تحیات و درود و صد سلام	أمتِ دینِ نبی را رهبرند هم وزیرانِ نبی المُرسلین در همه چیز از همه برده سَبَق شمعِ اُمت گفته او را مصطفی آنکه می‌دارند شرم از وی ملک شیرِ یزدان ابنِ عمِّ مصطفی مقتدایِ دین حسنِ آنکه حسین بر نبی و آل و اصحابش مُدام
--	--

^{۳۳۶} اشاره به آیه قرآن کریم سوره انبیا - ۱۰۷ « وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ »

^{۳۳۷} اشاره به آیه قرآن کریم سوره حجر - ۷۲ « لَعْمُرُکَ إِنَّهُمْ لَفی سَكْرَتِهِمْ یَغْمَهُونَ »

³³⁸ Beyitte Hz. Peygamber'in Şakkü'l-Kamer (Ay Yarma) hadisesine telmih vardır.

^{۳۳۹} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر « لَوْلَاکَ لَوْلَاکَ لَمَّا خَلَقْتَ الْأَفْلَکَ »

^{۳۴۰} اشاره به آیه قرآن کریم سوره النجم - ۹ « فَکَانَ قَابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنَى »

در منع تعصب و ترک تقلید گوید

- 60 ای تعصب را به خود کرده شعار
ای تعصب بندِ راهت آمده
از تعصب پرده پیشِ کار تو
رهنمایانی که در دین آمدند
در تعصب گر نبودی ننگ و عار
آن که حق وصفش نماید در کلام
65 در ابوبکرِ غمر میلی چو نیست
یارِ غارِ مصطفی را بد مگو
آن که او فرزند در تعذیر کُشت
او نمرد از زهر اگرچه زهر خورد
وانکه ذوالنورین بود و رهنما
70 از تعصب کاهش دین باشدت
پیرو دین باش و در سنت نگر
گر بنیوشی حدیث از من دمی
- 4^a از شعارِ زشتِ خود شرمی بدار
ثقلتِ بارِ گناهت آمده
در قیامت مانعِ دیدار تو
از تو به در عقل و تمکین آمدند
جمله کردندِ تعصب اختیار
چون خلافِ حق کند کس ای غلام
از تعصب هر طرف میلِ تو چیست
در جهنّم گر ندادی آرزو
بر درفشِ او وزن از جهل مشّت
گر تو میری گویمت از قهر مُرد
غیبتِ او نیست بر مُؤمن روا
ترکِ شرع و ترکِ آیین باشدت
تا نگردی هیمه قعرِ سقر
4^b زخمِ خود را می نیابی مرهمی

در بیان بیرون کشیدن پیکان تیر از وجود صاحب علم و رضا علی المرتضا کرم الله وجهه

- 75 بود پیکانی علی را در نهان
در بیرون آوردنِ آن مرتضی
گفت چون من دست بندم در نماز
مرتضی چون گشت مشغولِ صلات
بر تنش راندند تیغ بی دریغ
آن یکی محراب را در خون گرفت
او چنان مستغرق اندر کار بود
80 از سهامِ کافرانِ بدگمان
ظاهرا طاقت نکردی بر جفا
از من آن پیکان بیرون آرید باز
یک جهت فارغ از ارکان و جهات
در کشیدند از تنش پیکان چو تیغ
کز گلش خاری چنان بیرون گرفت
کش نه پروایِ گل و نی خار بود

چون که زینسان^{۳۴۱} باشد ایشان را شعار
 میل ایشان جز به سویی دوست نیست
 مصطفا را همدم و همسایه اند
 آسمان شرع از ایشان روشن است
 85 سربه سر مقبول در گاه حقند
 جان ایشان تا ابد مسرور باد

میل کی باشد در ایشان شرم دار
 این سخن مغز است جای پوست نیست
 چار رکن شرع و دین را پایه اند
 هم زمین فرع از ایشان گلشن است
 5^a در جلال فیض حق مستغرقند
 چشم بد از وقت ایشان دور باد

خطاب مستطاب در سبب نظم این کتاب

نوبهارانی که گردون از سحاب
 روی در نشو نما کرده نبات
 آب رحمت گشته ریزان از سما
 90 بهر طوف گلستان رفتم به باغ
 غنچه خندان گشته بر اطراف جوی
 لاله ژولیده مو مجنون صفت
 صد ورق بنهاده اندر پیش گل
 هر ورق زان دفتر صنع اله
 95 سنبل مشکین ز یک یک موی خویش
 یاسمن بیخود فتاده در چمن
 نرگس بی خواب سرمست و خراب
 گلستان پیرایه بسته چون نگار
 سرو راکع گشته و گل در سجود
 100 داده هر برگ گل از روی یقین
 هر چه در ضمن گل و گلزار بود
 کبک در کُھسار و بلبل در چمن
 چون در آن گلزار روحانی شدم
 مجلس انس و مقام خاص بود
 105 غنچه را مجمر فروزان گشته بود
 مست گشتم آنچنان از بوی گل

سبزه را می داد آبی چون گلاب
 گشته روشن سبزه چون آب حیات
 بوی جان می آمد از باد صبا
 باغ را دیدم فروزان چون چراغ
 با هزاران نغمه بلبل بزله گوی
 مست گشته از شراب معرفت
 جزو جزو اندر صفات ذات کل
 راه بنموده ترا تا پیشگاه
 صد هزاران دل کشیده سوی خویش
 سر نهاده لاله در پای سمن
 5^b چون شقایق اوفتاده در شراب
 گرد گل چیده ز بیم غیر خار
 آب هم رطب اللسان از ذکر بود
 بر تو شرح اولین و آخرین
 سر به سر اوصاف روی یار بود
 جمله در توحید بگشاده دهن
 بر کمال دولت ارزانی شدم
 زهره مطرب نه فلک رقص بود
 شمع نرگس نیز سوزان گشته بود
 کانچنان مستی نبیند روی گل

- میل بالا داشت از پستی دلم
 دل چو پروانه به گردِ شمع زار
 ثقبه ثقبه همچو نایم سینه بود
 چهره را از دیده آبی می‌زدم 110
 مانده حیران در صفاتِ ذوالجلال
 در جلالِ کبریا حیران شده
 گه در انجم دیده و گه در فلک
 گه چو بلبل با گلستان در مقال
 خواندمی^{۳۴۲} که با دلِ ناکام من 115
 کین چه لطف‌است و چه احسان ای کریم
 خلقتی زین گونه زیبا داده‌ای
 داده علم و ادب، فضل و هنر
 هم جهانی چون بهشتِ دلنواز
 روح و عقل و عشق و دلشان داده‌ای 120
 هرچه می‌باید ز نعمت‌های پاک
 مهوشان مهرجو چون ماه و خور
 کس چسان سازد ادایی شکر آن
 باری‌القصه به خود در گفت‌وگوی
 گرچه بودم غرقه خونابِ من 125
 چون به بیداری به آن تابم نبود
 چیست خواب از خویشتن فانی شدن
- های‌هوایی داشت از مستی دلم
 بال و پر می‌سوخت هر دم بی‌قرار
 کاندو دردِ دلِ دیرینه بود
 دیده را هم راهِ خوابی می‌زدم 6^a
 دل ز حال افتاده و نطق از مقال
 پا و سر گم کرده سرگردان شده
 گه ز آدم گفتم و گاه از ملک
 گه چو گل مست و خراب افتاده لال
 آیت از سورة انعام من
 از تو بر مشتی تنِ نامستقیم
 گلشنِ زین‌سان مَطَرًا داده‌ای
 تاج و تخت و مال و مُلک و سیم و زر
 هم بهشتِ جاودان با عز و ناز
 دیده‌شان بر دیده خود بگشاده‌ای
 کرده‌ای ارزانی این مشتی خاک
 گلرخانِ ماهرو با طوقِ زر 6^b
 گر زبان باشد هزارش در دهان
 غرقه دریا ولیکن آب‌جوی
 لیک دل‌دام به فکرِ خوابِ من
 چون شدم بی‌خود ز خود خوابم نبود
 حلّ مشکل‌ها به آسانی شدن

فی روایت سرور رهبر خضر پیغمبر علیه السلام

- دیدم اندر خواب پیری سبزه پوش
 حلّه فخر رسالت در برش
 گشته راکب بر سمند برق سیر 130
 گفتم ای تو آفتابِ خاوری
- غرقه انوارِ عزّت چون سُروش
 افسرِ نورِ هدایت بر سرش
 مانده در سرعت ز سیرش وحش و طیر
 کرده اندر بحر و در برِ یاوری

^{۳۴۲} در نسخه - خوندمی

- عاجز و بیچاره و بی دسترس
در سیاهی چون سکندر مانده مات
در به در گردانم ای شه چون گدا
ریختم در راه او چندان سرشک 135
گفت ای گریان زار دیده تر
هرچه ریزد از سحاب کبریا
آنچه نازل گردد از لوح ازل
ذاکر توحید یزدان باش تو
چون رسد بر سر ز توحید افسرت 140
چون بشارت یافتم ز آن رهنمای
دست شفقت بر سرم بنهاد و رفت
چون شد آن خورشید انور در نقاب
آب بی‌مداری زدم بر روی دل
بهر خدمت کوه‌سان بستم کمر 145
گرچه می‌گفتم که این کاری قوی است
ذره را تاب ثنای مهر نیست
وصف آن گل را چو من باید هزار
گرچه صد گویم در اینجا بی‌شکی
تن چو کاهی بار کوهی چون کشم 150
لیک چون صدقم درین ره بدقوی
- مانده‌ام یکره به فریادم برس
ره نمایم شو سوی آب حیات
هم به لطف خود مرا راهی نما
کز سر شفقت به حالم شد پزشک 7^a
وز همه غم‌دیدگان غم‌دیده تر
در ورق ده چون گلش نشو و نما
نقش کن در مثنوی یا در غزل
دور منشین مرد میدان باش تو
بی‌شک از توحید بگشاید درت
بوسه دادم صد رهش بر پشت پای
چشمم از خواب‌گران بگشاد و رفت
شد حرام آن شب مرا بر دیده خواب
گرد محنت رفتم از گیسوی دل
از پی حمد و ثنای دادگر
روستایی خود چه مرد معنوی است
قطره را آب بقا در چهر نیست
کز هزار آید یکی اندر شمار 7^b
ز آن حکایت گفته باشم صد یکی
گاه در آبم گهی در آتشم
می‌نمودم در پی آن پیروی

مناجات و عرض حاجات

- صانعا پاکا کریمما خالقما
عقد علت از زبانم بر گشای
کن به لطف خویشتن گویا مرا
راه ده برگنج توحید خودم 155
خالقما یارب به حق راز تو
هم به اشک گرم طفلان یتیم
- بر رُحِم ابواب رحمت برگشا
زنگِ ظلمت از روانم در زدای
هم به سوی خویشتن جویا مرا
زنده دل گردان به تمجید خودم
هم به حق حرمت و اعزاز تو
هم به آه سرد پیران سقیم

- هم به آن دل‌ها که از خود رسته‌اند
هم به آن جان‌ها که با نور خرد
هم به طاعت‌های خالی از ریا 160
هم به عشق خالی از آلودگی
هم به حق عالم نیک اختران
کز دلم سودای غیری پاک‌کن
خاطرم را نور بخش از معرفت
عشق را جاده درون جان مرا 165
از خطا گفتن زبانم را بسوز
حجره‌ام از گرد محنت رفته‌کن
مُرده‌ام جان ده ز تمجیدت مرا
- بر حریم حرمتت پیوسته‌اند
دیده‌اند ایشان ازل را با ابد
هم به حق اولیا و انبیا 8^a
هم به جان فارغ از آسودگی
هم به حق خاتم پیغمبران
در ره عشق خودم چالاک کن
تا درو روشن نماید هر صفت
تا شود هر مشکلی آسان مرا
وز غلط دیدن دو چشم مرا بدوز
دُرّ وحدت را به فکرم سُفته کن
زنده کن از نور توحیدت مرا

اتمام کلام

- چون ز خالق حاجت خود خواستم^{۳۴۳}
طالب هر گوهر کانی شدم 170
پای بنهادم درین وادی دلیر
عشق را پیرایه جان ساختم
اول هرچیز بستم بر مجاز
هرچه گفتم از حکایت یا مثال
گر ز گل گفتم مُرادم یار بود 175
گر حکایت ور مثل گفتم همه
هیچ روزی شب نکردم بر مجاز
- دل به نور معرفت آراستم
غرقه توحید ربّانی شدم
پر فکندی گرچه مرغ و پنجه شیر 8^b
جان و دل در بحر راز انداختم
آخر آن را باز پروردم به راز
بود یکسر وصف روی آن جمال
ور ز مُل گفتم لب دلدار بود
چون مگس مدح عسل گفتم همه
هرچه گفتم بود از آن زلف دراز

فهرست ابواب کتاب و اعداد منازل ثواب

- اول از توحید بنهادم اساس
در دوم شمع ز عشق افروختم
در سیّم انصاف و در چارم سخا 180
هفتم و هشتم وفا اندر نهم
ده خطابی دیگر ای فرخنده فال
ده مقال ده خطاب است این کتاب
نهمصد و سی و یک از هجرت گذشت
یا رب اندر کار توفیقم ببخش 185
تا هر آن صوتی که بندم در مجاز
- تا شود طالب درین ره حق شناس
عشق بازان را طریق آموختم
پنجم اخلاص و ششم حلم و رضا
صبر آمد توبه نیز اندر دهم
ثبت کردم چون سر آمد ده مقال
ز آن جهت نامش نهادم ده خطاب
کین گهر بر رشته فکرت گذشت 9^a
رشته [ای] از تار تحقیقم ببخش
سامعان را گوید از تحقیق راز

در مدح خسروغازی گیتی ستان امیرالمؤمنین سلطان سلیمان بن سلطان سلیم بن بایزید

خان علیه الرحمه والغفران

- بعد حمد خالق و نعت رسول
خاصه آن شاهی کز او دارد قرار
خسرو دریا نوال ابر وجود
صاحب خلق حسن لطف عمیم 190
شاه هفت اقلیم و سلطان جهان
بر رخس گشاده ابواب فتوح
فتح رهبر پیشرو روح القدس^{۳۴۴}
تیغ خون آشام او در دشت کین
رمح او چون اژدهای خصم خوار 195
جود او را خود حسان گوید کسی
عدل و احسانش جهان را کرده شاد
یار شد در عهد آن شاه بزرگ
دین چنان در عهد او پیشی گرفت
مه غلام اوست داغش بر جنین 200
- مدح شاه آمد سزاوار فصول
دین و سنت در میان روزگار
سایه الطاف حق ظل و دود
شاه غازی شه سلیمان سلیم
پیرو سنت امیر مؤمنان
از جد و آبا شه نشه تا به نوح
کمترین فتحش ردوس یا اینگوروس^{۳۴۵}
کرده خاک خون بدخواهان عجین
سهم او همچون قضا جوشن گذار 9^b
گر هزاران سال از آن گوید کسی
عدل کسری رفته عالم را زیاد
کبک و باز و گور و شیر و گرگ
گه به سنی رافضی خویشی گرفت
هم عطارد از دبیان کمین

اشاره به آیه قرآن کریم سورة البقرة - ۸۷ « وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَقَرِيقًا تَقْتُلُونَ »

³⁴⁵ Ingürüs ya İnkoros; bugünkü Macaristan'ın adı.

مهر در کاخ طرب جام شه‌ست بهر قتل دشمن شاه زمان هست هندویی زحل ^{۳۴۶} بر قصر او نیست جز ارکان سلطان و سپاه نیست الا آن سپه‌سالارِ روم ^{۳۴۷} رحمتی نازل شده از آسمان ابر احسانی و دریا همّتی حاتم ^{۳۴۸} طایی ز جودش منفعل ^{10a} کرده شه تفویض او کار جهان همچو مؤمن سنت و دین رسول شاه و لشکر را سراسر نیک‌خواه تا شده الا نکویی کار او دور نبود گر حقش گردد ظهیر ز آنکِ مدحی نیست بهتر از دعا گردش ناهید و دور ماه و مهر سال‌های بی‌حساب و بی‌شمار دست و گردن بسته پیشش دشمنان بر مراد خود مگش یارب تو دست جان و سر کرده فدا در راه اوست هم سعادت بخشش و مسعوددار	زه‌ره بزم آرای خُدام شه‌ست می‌کشد بهرام تیغ خون فشان مشتری آمد مشیری عصر او ثابت سیّاره بر درگاه شاه نیر اعظم میان آن نجوم 205 حامی دین بر سر اهل جهان نامش ابراهیم و یوسف طلعتی آفتاب از فیض عام او خجل پادشه را همنشین و هم زبان کرده خلق او را به جان و دل قبول 210 پشت لشکر هم رعیت را پناه خلق و خالق راضی از کردار او آن شه‌شه را که او باشد وزیر بر دعا سازیم ختم این مدح را 215 کار سازا تا بود سیر سپهر پادشه را در جهان پاینده‌وار در حضور و حرمت از وی دوستان در دو گیتی هرچه مقصود وی‌ست هم وزیرش را که دولت‌خواه اوست 220 در دو گیتی عاقبت محموددار
--	---

مقاله اول در توحید و بیان هویدا شدن لیل و نهار به‌امر جلیل جبار

10^b

گوش کن مولود صبح و شام را ای جوان در باغ جنّات نعیم خواست ایزد تا برون آرد ز باغ	کان سبب شد کسب و هم آرام را بود لختی ظلمت از روز قدیم تا نباشد بر دل گلزار داغ
--	--

^{۳۴۶} در نسخه - زخل
^{۳۴۷} İfadesiyle Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri Makbul İbrahim Paşa'ya (Pargalı İbrahim) işaret edilmektedir.

^{۳۴۸} در نسخه - خاتم

- گفت خیز ای ظلمتِ عصیان سرشت
 225 پرده‌پوشِ اهلِ دنیا باش تو
 چون به دنیا آمد آن مشکین سواد
 زان سیاهی گشت روشن شامِ ما
 این سیاهی گر نبودی در ورق
 روز هم بشنو که نوری بود پاک
 230 خواست ایزد تا نباشد در سقر
 چون برون آمد به دنیا رو نهاد
 شد مُنورِ عالم از روزی چنین
 بهر گشت و شغل و کسب و آدمی
 نور و ظلمت را به هم پیوسته کرد
 235 زهره را سازِ طرب بر چنگ داد
 هفت انجم را به شش روز^{۳۵۰} ای عجب
 چار رکن^{۳۵۲} شش جهت^{۳۵۳} آمد پدید
 علم نازل کرد تا دانا شدیم
 احسنِ صورت هدایت یافتیم
 240 هم خلافت یافتیم و هم گهر
 هر چه مطلوبست از ناز و نعیم
 در نعیم این جهان گر بنگری
 کس چسان احساس نعمت‌ها کند
 ای دو عالم غرقهٔ انعامِ تو
 245 وی ز نامت در زمین و آسمان
 دل مقامِ قُربِ خاصِ الخاصِ تست
 آب در نهر طلب از جوی تست
- سوی دنیا روز گلزارِ بهشت
 چیست صورت اهلِ معنا باش تو
 بر عذار روز زلفِ شب نهاد
 از برایِ راحت و آرامِ ما
 کی ورق خواندی^{۳۴۹} کسی از نه طبق
 اوفتاده در جحیم اندر مغاک
 گفت ای نور از سقر کن سر به‌در
 آبِ دولت دهر را در جو نهاد
 وز مه مهری دلفروزی چنین
 11^a داد روزی با هزاران خرّمی
 بدرِ ماه از قرصِ خور شکسته کرد
 چرخ را آب و زمین را سنگ داد
 داد سیرِ این ده و دو^{۳۵۱} روزِ شب
 هم طلسمِ کائنات^{۳۵۴} آمد پدید
 بر صفاتِ کبریا بینا شدیم
 بی‌عدد لطف و عنایت یافتیم
 هم کمال و علم و هم فضل و هنر
 یافتیم از لطف و احسان کریم
 هیچ می‌ترسم به عقبانگری
 گر هزاران سال خدمت‌ها کند
 وی برون از هر دو جا آرامِ تو
 آدمی در ذکر و ذاکر قدسیان
 11^b جان مقیم حجرهٔ اخلاصِ تست
 جمله اشیا را همه رو سوی تست

^{۳۴۹} در نسخه - خوندی

^{۳۵۰} اشاره به آیه قرآن کریم سوره هود - ۷ « وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ »

³⁵¹ Bir yıl içindeki on iki aya işaret edilmektedir.

³⁵² « چار رکن » İfadesiyle dünyanın oluşumunda ortaya çıkan dört element kastedilmektedir. Bunlar; ateş, su, toprak ve havadır.

³⁵³ « شش جهت » İfadesiyle «ön, arka, sağ, sol, üst ve alt» olmak üzere nesnelerin üç boyutlu olmaları ve dünyanın da bu üç boyut sistemi üzerine inşa edilmesi metaforu kastedilmektedir.

³⁵⁴ « طلسم کائنات » Ezoterik düşünce sistemine göre beytin ilk mısrasında ifade edilen dört unsur ve altı yön ifadesinin kainatın aslî unsurlarından olduğu ve tüm bu unsurların birleşimiyle kainatın var olduğu aynı zamanda bunun kainatın tilsimi olduğu açıklanmıştır.

عقل و روح ما فدا باشد ترا ای تو مارا بس مؤید ^{۳۵۵} ماید ساخته	
250 دینِ ما دیده ز هر دین برتری آن لَوایِ شرع و دینِ افراخته	
رحمتٌ للعالمین ^{۳۵۷} تشریفِ او ای ترا دعویِ همه بر حق شده	
255 دین و دولت را چو تو سرمایه‌ای وی تو سر بر لامکان افراخته	
آدم و عیسی و موسی و خلیل آل و اصحابت همه دین پروران	
خاک بادا چشم و سر در راهِ تو باد بر جانت درودِ بی‌کران	
ما همه فانی بقا باشد ترا اُمّتِ دینِ محمد ساخته	
از نَگینِ خاتمِ پیغمبری ^{۳۵۶} برفرازِ چرخِ انجم ساخته	
هم ز تنزیلِ خدا تعریفِ او ماه از انگشتِ تو زانرو شق شده ^{۳۵۸}	
زان نه بد چون آفتابست سایه‌ای سایه بر هفت آسمان انداخته	
از تو جویان راهِ وصلت بر جلیل تو مه و ایشان سراسر اختران	
تا شود جان و دلم آگاهِ تو از زمین و آسمان و انس جان	12 ^a

حکایت ماهی و گشودن دیده انتباهی به حقیقت اشیا کما هی

260 ماهی از ماهی پُر نامجوی از چه چیزست ای عزیز پر هنر	
گفت پیری بود مارا اوستاد گفت از آبست مارا زندگی	
گفت بس پیش‌آ طلب کاری کنیم هست در عَمّانِ نهنگی بس قدیم	265
سوی او پویم ازو پرسیم حال سوی او رفتند پویان در طلب	
چون بدان درگاهِ عالی آمدند نزد او رفتند کای دانای راز	
270 ما شنیدستیم ما را زندگی	
کرد پرسش کز حیاتِ ما بگوی روحِ ما در جسم و نور اندر بصر	
دم به دم از ما روانش باد شاد ورنه کی بودی چنین فرخندگی	
هر دو باهم در طلب یاری کنیم حاکمِ آن بحر و حوتی مستقیم	
تا چه بگشاید به ما آن نیک فال روزشان نی‌روز بود و شب نه شب	
عور و مفلس لا اُبالی آمدند وی ز تو سیماب بحر اندر گداز	
هست از آبِ چشمه پابندگی	

^{۳۵۵} در تسخه - ماید

^{۳۵۶} اشاره به آیه قرآن کریم سورة الاحزاب - ۴۰ « مَا كَانَ مُحَمَّدٌ ابَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمُ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا »

^{۳۵۷} اشاره به آیه قرآن کریم سورة انبیا - ۱۰۷ « وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ »

³⁵⁸ Beyitte Hz. Peygamber'in Şakkü'l-Kamer (Ay Yarma) hadisesine telmih vardır.

- آب را بنما به ما تا بنگریم
گفت ای عریان چند پر شتاب
گر به غیر از آب می بینید چیز
نیست غیر از آب چون چیزی دگر
چون به غیر از آب چیزی نیست هیچ 275
بحر دنیا جز سرابی بیش نیست
شاید از خود را طلب کاری کنیم
ای ترا از تشنگی بر خاک رو
وی تو اندر خویش سرگردان شده
چشم بگشا خویش را دریاب تو 280
غرقه دریا که باشد در شتاب
تا به کی خوابی دمی بیدار شو
آن چنان خوابی که دیگر تا ابد
چشم اگر بر حال خود روشن کنی
چند گویم چون تو مرد ره نه ای 285
گرچه گفتن چون زر آمد در عیار
به ز خاموشی ندیدم هیچ حال
- 12^b زآنکه ما جویان آب کوثریم
همچو ماهی غرقه دریای آب
جست و جو سازید از روی تمیز
پس چه می جوید ای صاحب نظر
همچو دریا هر زمان بر خود مپیچ
هستی ما جز حبابی بیش نیست
کاب جان در جوی تن جاری کنیم
غرقه دریا و دیگر آب جو
غرقه دریای بی پایان شده
غرقه دریا و اندر خواب تو
اندر آن دم چون رود چشمش به خواب
عاشق آسا طالب دیدار شو
سر به در ناری ز گرداب لحد
13^a گلخن خود را به از گلشن کنی
هرچه می گویم از آن آگه نه ای
هست خاموشی چو دُر شاهوار
لب فروبستم از آن رو زین مقال

حکایت گریختن دیو از دست زنانست و قطع هفت بیابان که در خلقت انسان پنهانست

- رهنوردی بود از زن در عذاب
تیغ محنت چون به جانش کار کرد
گفت اگر من تن بدین خواری نهم 290
رفت و چاهی دید در پهنای دشت
گفت ای زن اندرین چاهست گنج
می روم در چه رسن گیرم تو باش
گفت زن بنشین تو می خواهی که باز
به که من در قعر این چه پا نهم 295
از خدا می خواست مرد نیک خواه
چون به چاه افتاد آن دلوگران
ماند زن در چاه و شویش شد چو باد
- نی به روزش راحت و در شب نه خواب
جان او را از جهان بیزار کرد
جان به طول رنج بیماری نهم
روز دیگر برد زن را سوی گشت
دیده ام زین پیش و بی حد برده رنج
من جوانی می کنم پیرم تو باش
گنج را پنهان کنی از من چو راز
هرچه می یابم همه بالا نهم
بر میان بستش رسن هشتش به چاه 13^b
رشته را ببرید مرد کاردان
این بسی غمگین و آن بسیار شاد

بعد روز چنبد آن مرد فقیر
 رشته را بگذاشت بهر امتحان 300
 دید دیوی آمد از دریا برون
 دیو کو را دید دستش بوسه داد
 قرب سیصد سال شد ای آدمی
 اندرین چاهست جای و مسکنم
 آنچه من دیدم ازین جادو نهاد 305
 شکر آن کز وی خلاصی دادیم
 پادشه را دختری چون آفتاب
 گلعداری کز گلستان جمال
 سروناز از قد و بالایش خجل
 چشم او یغمایان دشت ناز 310
 سنبل مشکین او دامن کشان
 می‌کنم او را ز عقل و صبر دور
 این گیاستان ور تیمار کن
 چون برون آید ز گرداب بلا
 می‌روم من تا به‌چین آگاه باش 315
 روز دیگر رفت دیو و راه زد
 آن پری از عقل و دل بیگانه شد
 غیر از آن مه شاه را فرزند نی
 شد ز تاب مهر آن مه چون هلال
 گفت هر کس از طریق مردمی 320
 سازم این مهپاره را با او نکاح
 رفت آن سیاح نزد شاه و گفت
 من طبیب صرع از فرمان دهی
 شاه گفت ار یابد این دختر شفا
 رفت مرد و مسهلی پخت از گیا 325
 دختر از خواب‌گران بیدار شد
 عارضش بهتر شد از روز نخست
 نرگس از خواب‌گران بگشود باز
 دولتش بیدار گشت و فتنه خفت
 بی‌نوا داماد شاهنشاه شد 330
 رفته بود آن دیو چون از دست زن

دیگر آمد بر لب آن آب‌گیر
 تا ببیند چیست اندر قعر آن
 دل ز دست آن زن پُر فتنه‌خون
 گفت رحمت بر تو و اصل تو باد
 تا منم دور از مقام مردمی
 این زن آمد سیر شد از جان تنم
 کافرم گر هیچ‌کس دارد به‌یاد
 وز بالای بنبد او بگشادیم
 هست اندر پرده مستور نقاب
 بلبل جان را در آرد در مقال 14^a
 مهر و ماه از رنگ رویش منفعل
 از مُژه کرده سنان در تُرک تاز
 بر فراز یاسمن در گلستان
 چون شهنشه گردد از غم ناصبور
 جان مقیم کُلبه بیمار کن
 بی‌شکت صد گنج بخشد پادشا
 در پی تدبیر آن دل‌خواه باش
 آتشی در خرمن آن ماه زد
 عقل و دل بگذارد پس دیوانه شد
 غیر از او فرزند دل پیوند نی
 هم کمالش نقص و اختر در و بال
 این پریو را کند باز آدمی
 شام ادبارش کنم صبح فلاح
 ای دلت با دولت بیدار جفت 14^b
 در کنارم گوهر احسان نهی
 جفت تو گردانمش بی‌ماجرا
 وان پری را داد از آن مسهل شفا
 عاقل و هشیار و خوش گفتار شد
 وز گلستان جمالش لاله رست
 چهره چون گل کرد و قد چون سروناز
 پادشه کردش بدان بر فتنه جفت
 خر رها کن صاحب خرگاه شد
 سوی چین گریان و بریان از وطن

- چون روان گشته همان روز ای عجب
 دختر شاه خُتن را از خطا
 دختر از عقل و خرد عاری تمام
 شاه آنجا زین حکیم صرع دان 335
 کس فرستاد و طلب کاری نمود
 گفت اگر یابد شفا دختر مرا
 پادشاه داماد را ارسال کرد
 چون به چین آمد حکیم پُر هنر
 دیو کو را دید آمد در غضب 340
 دختر سلطان مغرب دادامت
 من گریزان آمدم تا شهر چین
 آمدی کز وصل او دورم کنی
 گر نریزم خون تو در انجمن
 گفت ای دیو قدیم پر هنر 345
 چون تو رفتی آن زن بی روی و راه
 دست بر من زد که بنما دیو را
 دست من بر بست و همراهم شتافت
 دیو چون نام زن جادو شنید
 پای بگشاد و میان بر بست زود 350
 می روم کز هفت دریا بگذرم
 بگذرم از هفت دریا همچو باد
 دیو چون بگریزد از دست زنان
 تا نگرد آن هفت دریا قطع دیو
 آن زن اینجا نفس شیطان تو شد 355
 هفت دریا تا نسازی قطع تو
 هفت دریا ز آب و آتش در رهست
 نکته بسیار نغز و دلپذیر
 جز جحیم و جنت با خرمی
 با تو همراهست دایم ای عزیز 360
 پنج حس ظاهر و وهم و خیال
 ور بود دایم خرد همراهشان
 در ببند آن هفت را در هشتم آی
 چون در آن هفت خیبر بسته شد
- تا به چین رفته چو آهو پر تعب
 کرده از عقل و خرد بالکل جدا
 زنگی از نظاره او شاد کام
 گوییا وصفی شنیده در نهان 15^a
 نامه بنوشت و بسی زاری نمود
 می دهیم صاحب شفا را بی بها
 وعده باز آمدن یک سال کرد
 دید دیو آنجا نشسته پیش در
 گفت کای رند لئیم بی ادب
 بند فقر از پای جان بگشادمت
 با پری رویی دگر گشتم قرین
 بی دل و بدحال و مهجورم کنی
 کمترم از تو میان مرد و زن
 بشنو از من نیز یک چندی خبر
 ناگهان آمد برون از قعر چاه
 بعد از آن بنگر فسون و دیو را
 تا ترا یابد ولی دیگر نیافت 15^b
 گوسفندی گشت کز گرگی رمید
 گفت دیگر بودن اینجا نیست سود
 چون کنم اینجا نماند آبش خورم
 تا نبینم خاک این آتش نهاد
 پس چه باشد حال مشّت ناتوان
 جان نبرد از حيله و دستان و ریو
 مایه طغیان و عصیان تو شد
 رُخ نبینی شاخ را در نطع تو
 چون گذشتی هفت و هشتم در گهست
 بر تو می خوانم به جانم یادگیر
 یک بهشت و دوزخی دیگر همی
 کان نمی گردد جدا تا رستخیز
 چون به خود سر شد شود دوزخ مثال 16^a
 هشت در شد از بهشت جاودان
 تا عدوبند آیی و کشور گشای
 مرغ جانت از جهنم رسته شد

- 365 مرغِ قدسی آشیانی اوج گیر
تا نبندی هفت روزن خانه را
هم فلک هفت‌است مهر و ماه را
غم مخور این راه دور اندیش نیست
ای خوش آن ره رَو که از راه فرج
370 گر بود هفتاد اگر هفتصد^{۳۵۹} عدد
چون به وحدت شد حکایت اختصار
- جوش زن مانند بحر و موج گیر
شمع کی روشن کند کاشانه را
بگذر از هر هفت و بنگر شاه‌را
هفته‌ای ره تا بدانجا پیش نیست
می‌کند در هفته هفتاد خج
می‌شود یک چون درآید در احد
ختم می‌سازم به‌نام کردگار

حکایتِ خرص با اصم و شکایت از سگ نفس پُر ندَم

- آن یکی را خرصِ سخت افشرده بود
هرچه می‌گفتند نشنودی همی
گر دو کس با هم مقالی ساختی
375 ظن همی بردی که آن مغلق مقال
گفتی آری راست می‌گویی راست
هرچه می‌گوید آید در وجود
هرکس از چیزی بترسد در جهان
من ز نفسِ خویش می‌ترسم بسی
380 روز و شب با نفس در حربم همی
گه چو درویشان به‌نانی می‌دود
گاه گبر و گه مسلمان چون کنم
روز شب چون با سگی در خانه‌ام
در جوانی بود مستی بر دوام
385 این مخالف کرد نفسِ حیل‌باز
همچو گردون مختلف شد سیرِ او
گر به‌دست آرم سرش را مثل چنگ
مور بود اول نَگشتم مار شد
می‌دهم عمداً به‌جای نانش خاک
390 گرچه خار و خسته در کُنچِ ده است
می‌برم هر چند سر از شاخِ او
- سمعش از هیبت چو یخ افسرده بود
16^b سمع با نطقش نکردی همدمی
هیچ نیک آن ز بد نشناختی
نیست جز خرص و حدیش در جوال
مفسدی چون خرصِ دیگر در کجاست
ز آن پلیسِ ناسزا آلا سجد
نیست غیر از فکرِ آنش درنهان
دشمنِ من نیست جز نفسم کسی
می‌خورد از پهلویِ حربم همی
گه چو سگ بر استخوانی می‌دود
نیست هیچش دردِ ایمان چون کنم
از فرشته ز آن جهت بیگانه‌ام
پیری و نا تندرستی ای غلام
راهِ من شیب‌است و او گیرد فراز
17^a دشمنی دیگر ندارم غیرِ او
همچو مارش سر فروکوبم به‌سنگ
ز آنجهت کارم چنین دشوار شد
می‌شود خسته نمی‌گردد هلاک
لیکن از یک لقمه دیگر فربه است
می‌کشد بالا بَن گستاخِ او

خالقا این سنگ را گردان تو موم
کز تو نیکی آید و از بنده بد
می‌تواند کرد با هر نفس زیست
دشمن نفسِ سگِ بدخواه شو
صبر و شکر و استقامت پیشه کن

می‌گریزم سوی تو از نفس شوم
جمله ترسند از تو من یارب ز خود
نفسِ آن تن را که در جان حرص نیست
دور گرد از حرص و مردِ راه شو
مرگ در راهست ازو اندیشه کن

حکایت شاهزاده مصر عزت است و تنبیه در آنکه متقاضی اجل بی مُدارا مهلت است

در یمینش فتح و نصرت بر یَسار
عاقبت اندیش و شاه پیش‌بین^{17b}
غیر ازو بر دردِ دل مرهم نداشت
در میانِ ماهرویان شاه بود
خط کشیده بر سرِ اوج جمال
چار طاقی بسته بر محراب بود
شهد و شَکر بنده گفتارِ او
عارضش وردی ز گلزارِ جمال
بود طوقِ گردنِ گردن‌کشان
اوفتاده بر بیاضِ آفتاب
هرچه گویم کم بود درشانِ او
می‌کنم باشد همه فکر محال
غنچه زان لب‌ها شده دلتنگِ او
آب‌حیوان در خمِ گیسویِ او
بیشتر می‌داد از خورشید نور^{18a}
در ته آن چاه چون جویم ترا
به شود جانِ مریض از خرّمی
بی‌دلان را دل به‌فریاد آورم
گفته باشم برگی از گل کمتری
شاید ار گویم ملک بود آن پری
خسته شد آن گل‌عذار نوش لب
سرو را خم داد و گل را باد برد
یافت سروِ قلمتش پا بستگی

بود اندر مصر شاه‌ی نامدار
داشت یکسر عالمی زیرِ نگین
جز یکی فرزند در عالم نداشت
آن پسر را طلعتی چون ماه بود
بود طاقِ حاجبِ او چون هلال
چار خطّ او که فتح‌الباب بود
بود از گُل تازه‌تر رخسارِ او
قامتش سروی ز بُستانِ کمال
هر شکن از طره آن دلسِتان⁴⁰⁰
خالِ او چون نقطه‌ای از مُشک ناب
از لبِ لعل و دُرِ دندانِ او
از میانش یکسر مو گر خیال
آبرویِ مهر و ماه از رنگِ او
عنبر‌تر در شکنجِ مویِ او⁴¹⁰
سیم نابِ گردنِ او چون بلور
گر ز چاه آن ذقن گویم ترا
ور ز سیبِ غنیش گویم همی
گر ز لوحِ سینه‌اش یاد آورم
در صفاتش گر ببندم دفتری⁴¹⁵
باری‌القَصّه ز حسن و دلبری
ناگه از آسیبِ دهرِ پر تعب
برگریزان باد برگلزار خورد
شد تنش همچون هلال از خستگی

- 420 گرچه قدش چون الف بُد لام شد
نووغزالانِ دو چشم آن نگار
رنگِ لعل نابِ او چون آب شد
آب در گل‌گونه رویش نماند
لب ز گفتار و زبان از گفت شد
در جمالِ او بجز آنی نماند
425 عاقبت پیکِ اجل آمد فراز
یک‌زمان با صد الم پیوسته شد
پادشاه از دردِ او در خون نشست
مادرِ بیچاره بر سر خاک کرد
430 عالمی شد غرقِ سوگِ آن پسر
هر که یکره دیده بود آن ماه را
پادشاه بر خاک ره بنهاده روی
گاه بر دل سنگ می‌زد گه به سر
روی خسته موی کنده مادرش
435 شاه گفתי هر زمان کای مهربان
کاش کردی قبضِ جانِ من ملک
ای جهان نادیده لختی سیر تو
کاش چشمم کور گشتی در غمت
این منم بی تو که بر جا مانده‌ام
440 مادرت را بین چسان با چشم تر
چهره غرقِ خاک و خون از دردِ تست
رخ نما آن بسته را آزاد کن
ای سُرورِ سینه غم‌دیده‌ام
چل شبانروز اینچنین در نوحه بود
445 بعد از آن کز غم دل و چاک کرد
کرد خشتی نقره و خشتی ز زر
بعد از آن هر روز از صبحِ پگاه
عالمانِ اوّل شدند اندرون
جمله دادندی سلام آن خاک را
450 روی بنهاده سراسر سووی او
کای برون رفته به‌زودی از جهان
کس ندیده سیر رخسارِ ترا
- زلفِ مشکین گردنش را دام شد
خسته گشت از بیمِ شیرانِ شکار
تشنه نیلوفر و عتاب شد
تاب در جعدِ سمن بویش نماند
18^b شادمانی رفت و با غم جفت شد
رنج غالب شد درو جانی نماند
دست زد بر دامنِ آن دل‌نواز
از الم جان داد و از غم رسته شد
رفت عقل هوش چون مجنون نشست
سینه در صد جا به‌ناخن چاک کرد
سینه کوبان خاک بر سر چهره‌تر
می‌رساندی بر تُرپا آه را
آبِ چشمش بیش‌تر از آب‌جوی
غرقه کرده تن به خونابِ جگر
همچو چنگ افتاده پیشِ بسترش
وی نگشته پیر و رفته نوجوان
تا تو بودی شادمان زیرِ فلک
19^a زود رفتی و نماندی دیر تو
تا بدین زاری ندیدی ماتمت
زودتر باز که تنها مانده‌ام
از غمت کردست مو جاروبِ در
پرورش دادست و غم پرورد تست
سوخت از ماتم دلش را شاد کن
وی تو نور دیده کم‌دیده‌ام
لیک چون نوحش نبود از نوحه سود
آن پسر را گنج‌سان در خاک کرد
گنبدی افراخت بر خاکِ پسر
آمدندی چوق‌چوق اصحابِ شاه
با دلی افکار و چشمی پر ز خون
خاک را بگذار جانِ پاک را
19^b لب گشادندی به‌گفت‌و‌گویی او
دیر ننشستی چرا چون میهمان
روی بنهفتی چو مهر ای مه لقا

آمدی بر طوفِ این باغِ دو در
 گر به علم و فضل و دانش ای جوان
 455 کردم آنی علم و دانش صرف تو
 لیک از علم این عمل نآید به جای
 ای تو عمر و جانِ ما معذوردار
 باز گشتندی روان از پیشِ او
 پس حکیمان آمدندی اندرون
 460 بر روانِ او تحیتِ خوان همه
 جمله گفتندی که شاها حال چیست
 چاره هر چیز را داریم برگ
 هر مرض را چاره‌ای در ساختیم
 نی به دانش کس گذر یابد ز مرگ
 465 این مرض را حکمتِ ما نیست سود
 عذر گفتندی و رفتندی به در
 بعد از آن لشکر رسیدی فوج فوج
 سرورانِ خیل و میرانِ سپاه
 باد بر روحِ تو از ما صد سلام
 470 زود ازین مجلس چرا بر خاستی^{۳۶۰}
 گر به ضربِ تیغ رفتی کار پیش
 خواستی^{۳۶۱} افکند سر پیشِ رهت
 لیک این کار از درِ شمشیر نیست
 صد هزاران لشکر اینجا عاجزست
 475 ای شاه و شهزاده دل مسروردار
 باز گشتندی روانِ جمعی دگر
 هرکسی عذری چنین در خواستی
 آمدی بعد از همه شاه جهان
 کای تو آرام دل و جانِ پدر
 480 کاش صد ره تختِ^{۳۶۲} تابوتم شدی
 تا ندیدی دیده در خاکت همی

زین در و زان در روان رفتی به در
 چاره این کار بودی در جهان
 تا نماندی غرقِ ظلمتِ حرفِ تو
 کارِ تو ماندست بر لطفِ خدای
 دل به الطافِ خدا مسروردار
 دل گرفتار و غم و تشویشِ او
 هر یکی در فنِ حکمتِ ذوفنون
 بر تن هر خسته دل چون جان همه
 از چه کم بودت درین گلزاری زیست
 عاجزیم اما همه در دستِ مرگ
 20^a مرگ چون آمد سپر انداختیم
 نی دلیران در تِه خفتان و ترگ
 چاره کارت خدا خواهد نمود
 با دلِ پر آتش و چشمانِ تر
 بر درِ آن گنبدِ گیرنده اوج
 پیش رفتندی که ای فرزندِ شاه
 هم روانست ساکنِ دارالسلام
 محنت افزودی و شادی کاستی
 باختی هر تن به راهت جانِ خویش
 تا بماندی زنده جانِ آگهت
 مرگ گفتی مرگ را تدبیر نیست
 پیش پایِ مرگ کس را نیست دست
 عاجزیم از ما همه معذوردار
 20^b پیش رفتندی به صد خونِ جگر
 روحِ او را با درود آراستی
 سوی آن گنبدسرا با صد فغان
 چند روزی بوده مهمانِ پدر
 مرگ جفتِ جانِ مبهوتم شدی
 باد در جنتِ تنِ پاکت همی

^{۳۶۰} در نسخه - خواستی

^{۳۶۱} در نسخه - خاستی

^{۳۶۲} در نسخه - تحت

گر به مال و زر شدی به کارِ تو
 ور به لشکر بودی و قتل و قتال
 گر تضرّع را اثر بودی درین
 485 لیک این کاریست بی تدبیر سخت
 کارِ تو در دستِ یزدانست و بس
 ای تو نورِ چشمِ من معذوردار
 باد غرقِ رحمتِ حق جان ترا
 اینچنین گفتی و بیرون آمدی
 490 در جهان تا زنده بود آن پادشاه
 ای برادرِ عاقبت گردی تُراب
 ور چو شب اندر سیاهی جا کنی
 جان ز دستِ مرگ بردن چاره نیست
 چاره‌ای کن از برای خویشتن
 495 سیرِ این باغِ دو در چون اُسکودر
 هر که می‌آید ازین در با سُرور
 اندرین باغ ایستادن چاره نیست
 بر سبیل عاریت هر کس درون
 من نمی‌گویم دوايِ مرگ کن
 500 چون گریبان گیر شد پیرِ اجل
 نزدِ شاهان ای پسر دست تهی
 ذره‌ای گر تحفه آری سویی او
 خرده‌ای گر همچو گل پیش آوری
 قطره‌ای گر سویی آن دریا ببری
 505 گر دلی خایف ز مرگی باشدت
 رفت غمِ ای خواجه در خوابی هنوز
 زورقِ یاران ز دریا شد برون
 زورقی از دستِ ساقی نوش کن
 حیف باشد کاینچنین عمرِ عزیز
 510 دهر بهر کِشتن و بگذاشتن
 نیست آنجا کسب و کار ای راهبر
 هر نفس کان از تو بیرون می‌رود

مال عالم کردمی ایثارِ تو
 کار من بودی همه جنگ و جدال
 تا ابد نگرفتمی روی از زمین
 جان نبرد از دستِ این یک نیک‌بخت
 نیست جز لطفِ حقت فریاد رس
 یاد این دل‌خسته مهجوردار
 او کند هر مشکلی آسان ترا
 21^a خاک بر سر دیده پُر خون آمدی
 سال و مه می‌داشت این سُنّت نگاه
 گر کنی جا در سما همچون سحاب^{۳۶۳}
 خویش را از دیده ناپیدا کنی
 کو گریبانی کزین غم‌پاره نیست
 دارویی بهر دوايِ خویشتن
 در روا رو اهلِ این باغ از دو در
 بایدش کرد از درِ دیگر عبور
 زآنکه ملک کس درین نظاره نیست
 آید اما زود باید شد برون
 راه پُر دورست فکرِ برگ کن
 بایدت رفتن سویی میرِ اجل
 نیست رفتن از طریقِ فره‌ی
 21^b لطف‌ها بینی ز مهرِ روی او
 صد چو بلبل عاشقِ خویش آوری
 صد صدف پُر لؤلؤ لالا ببری
 کوش تا زادی و برگگی باشدت
 در خمِ این ژرف گردابی هنوز
 کوش تا زورق نگردد سرنگون
 نغمه‌ای از سازِ مطرب گوش کن
 بگذرد در کف نباشد هیچ چیز
 ریعِ آن در آخرت برداشتن
 توشه‌ای گر می‌بری زینجا ببر
 بایدت دانست کان چون می‌رود

- 515 تو میفکن بارِ این گندم در آب
 بهرِ خواب و خور نگشتی خلق تو
 گر خوری صد جام نوش خوشکوار
 بود لرزان عاقلی مانندِ برگ
 گر تو مردِ عاقلی جاهل مباش
 مرگ را در هر نفس با خویش بین
 منزل دورست و راهی بس دراز
- 22^a زانکه چُو جُو بایدت دادن حساب
 تا کنی پیوسته کارِ خلق تو
 تلخی مرگش کند چون ز هر مار
 گفتم از بیم چه لرزی گفت مرگ
 یک نفس از مرگِ خود غافل مباش
 عاقبت اندیش باش پیش بین
 می روند اما نمی آیند باز

حکایتِ پسر قلندر با پدر

- 520 گفت می بردند نعشی را به در
 با پدر گفتا که این تخت مهی
 گفت یارب تا کجا خواهند برد
 گفت ای روح مرا از تو قرار
 کاندر آنجا نی خورش نی پوشش است
 نی گلیم بویا و نی حصیر
- 525 گفت ای بابا بگو در یک نفس
 این صفت جز در وثاقِ ما کجاست
 هست کاخِ آن قلندر جسمِ ما
 قالبِ ما هست آن کاخِ تهی
 گر سلوک و سیر طالبِ می کنی
 خانه دل گر کنی معمور تو
- 530 چار رکنِ خانه را معمور کن
 چون شود معمور کاخ از شش جهت
 چون تو بر خود معرفت حاصل کنی
 هر که واصل کرد جانِ خود به دوست
- 535
- 22^b بود ابدالی نشسته با پسر
 چیست گفتا قالبی از جان تهی
 با که خواهند این ودیعت را سپرد
 می برند او را به جای تنگ و تار
 نی مجال کار و جای کوشش است
 شاید از نامش کنم بئس المصیر^{۳۶۴}
 می برند او را به یورت ما و بس
- کاندرا آنجا معتکف بادِ هواست
 بی مسما مانده دردی اسمِ ما
 نی عمل نی علم [و] نه روی بهی
 قلب خالی کن چه قالبِ می کنی
 غرقه گردی در میانِ نور تو
 چون سلیمان دیو را مزدور کن
 می شود محکم بنای معرفت
 جان به جانان بی شکی واصل کنی
 قول و فعلِ او سراسر فعلِ اوست

^{۳۶۴} اشاره به آیه قرآن کریم سوره الملک - ۶ «وَلْيَذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبُئْسَ الْمَصِيرُ»

حکایتِ عیسا علیه السّلام و اظهارِ قدرتِ علیمِ علّام

- عیسی مریم همی شد در رهی
باغبانی دید در باغ ای عجب
گفت ازین گوهر کرا بخشیده می
نیست حقّی چون درین باغ منت
عیسی مریم ازو رنجید و گفت 540
از دعای او سخنگو شد عنب
گفت ای مانند تلخ نار تو
وی تو امروز^{۳۶۶} گلو گیر درخت
از دمت در بوستان ها باد سرد
از رخ ناخوب تو گل در چمن 545
هم بنفشه جامه در نیل از تو شد
نیستی در باغ جز مانند زاغ
ای دهانت رخنه دیوارها
در جهنم کردمی یکدم به درد
گر شوی یک لحظه در دوزخ مُقیم 550
کس ندارد جانِ روح الله دریغ
مهر را در چرخ چارم نور ازوست
چرخ چارم پایه معراج اوست
باغبان از شربت تلخ عنب
باغبان را آب تلخ از سر گذشت 555
می شد اندر ره خرامان همچو نور
آن خر اندر گل دو مرد خاص او
عیسی آمد دُم خر بگرفت سخت
دُم خر از بیخ و بُن برکنده شد
دم خر را باز بر جایش نهاد 560
آن دو نادان در توهم ماندند
- یافته از کُنْتُ کنزاً^{۳۶۵} آگهی
گفت ما را خوشه ای ده زین عنب
کی در و دل بسته می گردیده می^{23a}
دورتر شو تا نسوزم خرمنت
با خدای خویش راز خود نهفت
سرخ چون عنب شد بگشاد لب
سر به خاری کرد صلب دار او
به که اُفتی بر زمین از بادِ سخت
وز غبارت روی به پُر گرد و زرد
پاره پاره کرده از غم پیرهن
سیب و به در پنج زنبیل از تو شد
میوه دزد و باغ را بر سینه داغ
بر فراز آن پروتت خارها
از دم سرد تو گردد نار زرد
کس نماند جز تو در قعرِ جحیم
از چه گشتی پیشِ مهر او تو میغ^{23b}
کاخ مهر و مشتری معمور ازوست
نه سپهر و مهر و مه محتاج اوست
مست لایعقل شد و نگشاد لب
عیسی مریم از آنجا در گذشت
دید یک خر با دو تن از وی نُفور
عاجز اندر بابِ استخلاص او
تا رهاند از گلش آن نیک بخت
عیسی مریم از آن شرمنده شد
همچو اول گشت نی کم نی زیاد
همچو لایمی در تهِ خُم ماندند

^{۳۶۵} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر « کُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ »

^{۳۶۶} در نسخه - امروز

دست در عیسی زدند از کافری
 پویه گر گشتند با عیسی بهم
 تا بدان باغ آمدند و باغبان
 565 باغبان هم برگ باغ خویش گفت
 ظن هر سه راست شد در سحر او
 تا به شهری آمدند از راه دور
 رفت و شد شاگرد صباغی مگر
 بود کرباس فراوان آمده
 570 عیسی آن کرباس ها را چون ملک
 در خُم وحدت همه یک رنگ شد
 اوستاد از رنگ او بی رنگ شد
 عیسی آمد پیش و گفت ای خاص و عام
 آن یکی آمد سرسبزی دوست
 575 دست در خُم زد برون آورد و داد
 دیگری آمد که چون روی حبیب
 دست کرد از گلشن نیلوفری
 و آن دگر آمد که بهر خرمی
 دست زد از روضه چارم سپهر
 580 آن دگر گفتش که ابیض دوستم
 در زمان نوری ز ظلمت باز کرد
 طالبی آمد که ای روشن ضمیر
 هرچه هست اندر سیاهی و سفید
 این سیاهی گر نبودی در جهان
 585 گر شوی خضر اندرین راه طلب
 دست زد عیسی چو ابر نوبهار
 سربه سر در کار او حیران شدند
 رنگ زر شد غرقه ای در پای نیل
 پای آن هر دو فرو رفته به گل
 590 مجمعی دیگر ز خود فانی شده
 حق شناسان در جلال کردگار

کای برادر حاشاالله ساحری
 گاه در ره گفت بود و گه قدم
 24^a حال خود گفتند با او در زمان
 بر تنش زان محنت و تشویش گفت
 مهرش گشتند دل بی مهر او
 شد در آن ظلمت روان عیسی چو نور
 دیده بگشا رنگ را نیکو نگر
 از گدا و شاه و دربان آمده
 کرد یکسر غرقه در نیل فلک
 صاحب هریک چو آمد جنگ شد
 همچو خم عالم به چشمش تنگ شد
 هریک از رنگی فرو گویند^{۳۶۷} نام
 از گلستان جمالش آرزوست
 حله سبزی که بود او را مراد
 از تو گلگون جامه ای خواهم نصیب
 24^b بر کفش بنهاد ورد احمری
 زعفرانی^{۳۶۸} آرزو دارم همی
 ورد زردی داد بر دستش ز مهر
 عاشق دیدار ابیض پوستم
 طالب آن را به آن دم ساز کرد
 جز سیاهی نیست حرمی دلپذیر
 از سیاهی دارد این گفت و شنید
 کس نبردی پی سوی هندوستان
 قدر این روزت شود روشن ز شب
 صفحه ای در دست دادش مشک بار
 بی دل و مبهوت و سرگردان شدند
 باغبان را اوفتاد از دست بیل
 پای کوبان دست بر سر تنگدل
 25^a غرقه دریای حیرانی شده
 صد کتاب اینجا گرفته اعتبار

^{۳۶۷} در نسخه - فرو گویند

^{۳۶۸} در نسخه - ز غفرانی

بعضی از وجد و صفا دلخوش شده
 راه بسته بر دهن آواز را
 جلوه گر گه در لباس آدمست
 595 مُلک از آن او و مَلّت آن اوست
 دیگر اینجا لب گشودن روی نیست
 مطربا زین پس نوایی ساز کن
 کاندین عالم عجایب بی شمار

بعضی از حیرت همی خاموش شده
 دم نیارسته که گوید راز را
 گه مُزین در نگین حاتمست
 قدرت آن او^{۳۶۹} و حکمت زان اوست
 روی هرکس جز سوی آن کوی نیست
 ساز خود را با نوا دمساز کن
 در وجود آید به امر کردگار

حکایت در عجایب دیدن پادشاه یمن و مکر خادم پُرفتن و رسیدن غدار به سزای خویشان

پادشاهی بود در ملک یمن
 600 پادشاهی عاقل و هشیار بود
 چونکه مهمانداریش معمور بود
 روی می کردند از اطراف دهر
 روزی آمد خرده دانی^{۳۷۰} پیش او
 چند روزی چون به هم همدم شدند
 605 شه چنان با میهمان یاری گرفت
 یک دو دم بگذشت مرد دلنواز
 خواست دستوری که عزم ره کند
 شاهش البتّه اجازت می نداد
 گفت شاها نیست ممکن بودنم
 610 یباد دارم از پدر علم قوی
 گر تو می خواهی بیاموزم ترا
 شاه گفتا آن چه علمست ای عزیز
 گفت اگر خواهی ز جسم خویشان
 چون بیاموزی بخوان این اسم را
 615 باز برخوان^{۳۷۱} عود کن برجای خویش

نیک خواه او سراسر مرد و زن
 میهمان را سخت خدمتکار بود
 در جهان نامش به آن مشهور بود
 25^b سوی او هر قوم و می دیدند بهر
 شد انیس طبع نیک اندیش او
 واقعاً از وصل هم خرم شدند
 کز جمیع شغل بیزاری گرفت
 داشت در دل چون تمنای حجاز
 دست وصل از ذیل شه کوتاه کند
 او میان بسته به عزم ره چو باد
 لیک حق داری بسی در گردنم
 بود او چون مرد صاحب معنوی
 شمع سان خاطر بر افروزم ترا
 شرح کن تا باز دانم بنده نیز
 در تن دیگر کند جانت وطن
 در تن بی جان دیگر گیر جا
 26^a خرم و آسوده در مأوای خویش

^{۳۶۹} در نسخه - آد

^{۳۷۰} در نسخه - خورده دان

^{۳۷۱} در نسخه - خون

خاطرِ شه شاد^{۳۷۲} ازین گفتار شد
گفت چون طالب شدی ای پادشا
مرغ با چندی کبوتر در طسان
خازنی شه را که بودش معتمد
گفت هان مرغ و کبوتر چند سر 620
در ببند و کس بگرد و در ممان
رفت و طیری چند را بی‌جان نمود
در ببست جا به زیر پرده ساخت
مردِ مهمان^{۳۷۳} دفترِ خود باز کرد
625 در زمان از قالبِ خود شد برون
گاه اندر مرغ وحشت‌ساز شد
باز اندر چشمِ خویش آمد چو باد
شاه نیز از جسمِ خود در جسمِ طیر
سخت خُرم شد ز کسبِ این هنر
630 لیک خازن از پس پرده نهان
میهمان سویی حجاز آورد روی
در فراقِ او بسی زاری نمود
گاهی اندر بزم گاهی در شکار
گفت شه روزی به‌خازن کای پسر
635 سوی صحرا می‌روم همراه باش
زانکه خازن بود بس صاحب جمال
هر دو با هم سویی صحرا تاختند
تا رسیدند از قضا بی‌انجمن
گفت خازن پیکری زین‌سان لطیف
640 شاه گفتا آورم او را به‌جان
گفت شاه‌ها گر تو این صنعت کنی
شه بخواند آن اسم و از تن دور شد
بود چون آن خازن نا‌استوار
در کمین بود از پی‌روزی چنین

طالبِ این علم جان‌مقدار شد
حکم کن تا کس نماند در سرا
در فرو بند و به نزدِ من رسان
بر وی افزون اعتمادِ شه ز حد
در طسان نزدِ من آور ای پسر
کس مهمل نزدیک این در یک‌زمان
پیشِ شاهِ کامران آورد زود
با ولی نعمت ببین چون حیل‌ه باخت
روح خود را با نفس دمساز کرد
در کبوتر رفت و در مرغ از فسون
چون کبوتر گاه در پرواز شد
شاه را علمی چنین تعلیم داد
26^b چند نوبت رفت و باز آمد ز سیر
داد مهمان را فراوان سیم و زر
کسب کرد این علم را آن بد گمان
شاه را از آب خالی ماند جوی
یار چون بنهفت رو زاری چه سود
می‌گذشت آن شاه را لیل و نهار
خاطرم از دهرِ دون دارد گذر
هم نیاید جز تو کس آگاه باش
بود با او شاه را دستِ وصال
عاشقانه صحبتی می ساختند
مرده دیدند آهویی اندر چمن
بین چسان ماندست بی‌جان شریف
خوانیم در عهدِ عیسی زمان
27^a خط به مولانی دهد صد بو علی
در تنِ آن آهوی بی‌زور شد
بر زنِ شه عاشق بس^{۳۷۴} بی‌قرار
یافت چون هنگامِ فیروزی چنین

³⁷² Kelime bu beyite daha sonradan eklenmiştir.

³⁷³ Nüshada su hasarından dolayı kelime okunamayacak duruma gelmiştir. Metin tamiri yoluna gidilmiş; vezin ve anlam durumları göz önünde bulundurularak uygun olduğu düşünülen « مهمان » kelimesi tercih edilmiştir.

^{۳۷۴} در نسخه - پس

645 خواند و از تن در تن شه جای کرد
 در کمان تیری نهاد آن هیچکس
 آهوی مسکین سر اندر بر نهاد
 آن پسر چون در تن شه کرد خیز
 در زمان سوی سرای شه شتافت
 650 زاغ چون بلبل درون باغ شد
 بی تحاشی سوی گل می برد دست
 دم به دم می خواست وصل از یار جُست
 هم ز آواز و ز اوضاعش تمام
 گرچه زن بود آن زن پاکیزه تن
 655 رو بدان بیگانه کرد از فرهی
 تا به چل روز تمامت وعده بود
 چیست امروز این خرابی های تو
 چون پسر بشنید این قول از حبیب
 گفت مستم ای صنم معذوردار
 660 گفت بیرون شو به شغل مملکت
 چون برون رفت از پیش در را بیست
 گریه و افغان و شیون ساز کرد
 گفت آوَح آن چه علم شوم شد
 عاقلانه بعد از آن در کار شد
 665 نی زیارت ماند و نی شیخ کبیر
 روز و شب در نذر و ختم و فال بود
 او درین حالت بیا احوال شاه
 چونکه گشت آن پادشاه پُر غرور
 پای زخمین^{۳۷۶} در میان آهوان
 670 آهوان در پویه پا برداشتند
 شیر بود و صید آهو داشت کار
 گاه ترس از گرگ و گه بیم از شغال
 دید جمعی طوطیان در منزلی
 اوفتاده طوطی در خاک دید

پس تن خود را به زیر پای کرد
 زد بر آن آهوی مشکین نفس
 هم هوای تاج و تخت از سر نهاد
 جسم خود را کرد حالی ریز ریز
 همچو شه در نزد بانو بار بافت
 باغ را در چهره دل داغ شد
 غزل^{۳۷۵} ها می خواند هر دم مثل مست
 یافت زن کین نیست آن مرد نخست
 شد یقین کان شه بدل شد با غلام
 27^b بود چون صد مرد مه در انجمن
 گفت ای از عقل و از دانش تهی
 تا نماند با منت گفت و شنود
 از تو دانم تا شرابی های تو
 ماند سرگردان ز تعبیر طبیب
 مست را نی صبر باشد نی قرار
 نیست تا چل روز کاری با منت
 در پس زانوی غمخواری نشست
 ماتم شاه جهان آغاز کرد
 کز تن خود شاه نا معلوم شد
 این الم را طالب تیمار شد
 کو نمی شد بهر این رنج کثیر
 حال بد پیش آمدش بد حال بود
 28^a بشنو از من ای عزیز نیک خواه
 پای بند صید چون بهرام گور
 لنگ لنگان آهوان از وی رمان
 ماند شاه و روی ازو برکاشتند
 آهویی شد خایف از شیر شکار
 همچو موری لنگ می شد پای مال
 آمده پیش از قضاشان مشکلی
 جمع را در فقد او غمناک دید

^{۳۷۵} در نسخه - بزل

^{۳۷۶} در نسخه - زحمین

- 675 شاد شد فی‌الفور آن افسون بخواند
 زنده شد گشتند شادان طوطیان
 تا به شهر شاه غایب آمدند
 بود صیّادی مگر افکنده دام
 شاه خود را بستۀ آن دام کرد
- 680 دید چون صیّاد طوطی را اسیر
 در قفس کرد و به‌سوی خانه برد
 از قفس بگشاد لب طوطی چو باد
 گاه گفتی بَذل‌های دلپذیر
 خاطر صیّاد بی‌حد شاد ازو
- 685 گفت با صیّاد طوطی زینهار
 کم بنفروشی که قدرم بیش از آنست
 روز دیگر برد صیّاد ای جوان
 چون به بازار آمد آن خضرا لباس
 هر که می‌آمد بگفتی نام او
- 690 سربه‌سر در شهر وصف او فتاد
 این خبر آمد بر بانوی شاه
 چادری با دایه اندر سر کشید
 آمد و دیدش چو بلبل در مقال
 گفت اگر درد مرا باشد دوا
- 695 گفت ای صیّاد پیش آ بیع کن
 گفت باشد صد هزار او را بها
 داد زر بستاد طوطی را چو باد
 طوطی خضرا چو آمد در سرای
 گفت زن کای طوطی خضرا لباس
- 700 چون لسان‌الغیب داری در دهان
 آن مصیبت‌ها که آمد پیش او
 گفت تا چل روز مهلت خواستم
 گر درین یک‌شب نتابد اخترم
 گر نیابم از تو فکر یار من
- 705 به که در آغوش گیرم سنگ را
- روح خود را بر تن طوطی دواند
 بال بگشادند با هم در زمان
 از برای عزّل نایب آمدند
 از برای صید مرغان ای غلام
 همچو دانه اندر و آرام کرد
- 28^b در پذیرفتش چو جان دلپذیر
 پسته و قند از برای دانه برد
 نام صیّاد و زنش را کرد باد
 گاه گفتی حال سلطان با وزیر
 خانه ویران شدش آباد ازو
 بر به بازارم ولی از صد هزار
 هر فسونم بی نظیر اندر جهانست
 بر سر بازار طوطی را روان
 مشتری گشتند جمع بی‌قیاس
 از جوار و منزل آرام او
 هر که باشد رو به‌سوی او نهاد
 در شب یلدا رُخش بنمود ماه
 سر به‌سوی طوطی اخضر کشید
- 29^a هرکسی را سربه‌سر می‌گفت حال
 هست ازین طوطی به فرمان خدا
 زر بگیر او را به‌من ده بی‌سخن
 گفت اگر سیصد بود باشد روا
 بر سرای خویش خرم رو نهاد
 سجده‌ها می‌کرد در شکر خدای
 چون ملایک ذاکر حمد و سپاس
 بر نجات حال من بگشا زبان
 خواند^{۳۷۷} پیش طبع دور اندیش او
 سی و نه شد چون مه از غم کاستم
 خاک ره باشد ز اختر بر سرم
 خویشان [را] می‌کشم ناچار من
 تا نگیرم ترک نام و ننگ را

- طوطیش گفت ای اسیرِ ناتوان
گاه تخت و عزّت و یاری دهد
گرچه یکشب ماند روزت روشنست
هر مهمّی هست چون مرهونِ وقت
710 غنچه کی بی‌موسمِ گل لب گشود
چلّه دارانی که دین می‌پرورند
در نصیحت یار و دلبر بی‌قرار
چون بدید آن یار را از صبر دور
چون تو بر صبر و خرد ره یافتی
715 من همان شاهم که گم کردی مرا
از حدیثِ شاه زن بی‌هوش شد
چون حواسش جمع شد برخاست زود
گفت شه شکر ای تو خضرِ وقتِ من
بی‌تو تختِ بختِ من هرگز مباد
720 گفت سلطان بعد از آن کای مهربان
خیز و اول شکرِ حق کن بی‌قیاس
خانه را آیین و تزیین ده تمام
چون درآید با سُرور و خُرمی
گویِ علمِ آن مسافر بر دوام
725 هم مرا دل مایلِ آن کار بود
چون اجابت می‌کند فرما یکی
در تنِ سگ چون کند نقلِ آن خیس
شکرِ حق کردند شاد آن مرد و زن
روزِ دیگر رفت و خاتونِ خانه را
730 آن غلامِ ناسزا را پیش خواند
از نفایس هر خورش پیشش نهاد
گفت زن تا آن فسونِ دلفریب
چون اجابت کرد عبدی را دواند
پیشِ آن کج بازویی حرمت فکند
735 در تنِ سگ رفت و جای خویش یافت
در تنِ خود شاه شد آرام‌گیر
گفت تا سگ را به‌صد زاری زار
یافت آن نا کس سزای خویشتن
- 29^b غم مخور باشد چنین کارِ جهان
گاه گنجِ محنت و خاری دهد
تا چه زاید روز، شب آبستن است
تا نیاید بخت نتوان یافت تخت
مل کجا بی‌اربعین شادی فزود
چون شوند از چلّه بیرون بخورند
اشک ریزان بر گلِ تر ابروار
گفت ازین پس غم‌مخور ای ناصبور
یوسفِ گم گشته در چه یافتی
خیز و پیشِ آ ای تو یارِ با وفا
چون به هوش آمد دمی خاموش شد
روی خود بر دست و پای شاه سود
صاحبِ تخت و سرا و بختِ من
30^a بی وصال احترام و عز مباد
چون به‌ما بخشید خلاقِ جهان
چون درآید وعدهٔ آن ناسپاس
پس بخوان تا پیشت آید آن غلام
خواهد از تو عیش و ناز و همدمی
بود کار و بارِ تو ای شاد کام
باید آن آفسون کنی فی‌الغور زود
کُشته پیش آرد به پیشِ او سگی
در تنِ خویش آورم جانِ نفیس
بنگر اکنون حالِ آن ناپاک تن
داد زینت چون بهشتِ دلگشا
حرمتش افزود و بر تختش نشاند
سیر چون شد گشت طالبِ بر مراد
30^b می‌نسازی من کجا دارم شکیب
زود کلبی را گرفت و در طسّاند
در فسون آمد روان از تن بکند
شه فسون خوان شد به‌جای خود شتافت
چون به‌چرخِ چارمین مهرِ مُنیر
کوفتندش سر همانجا مثلِ مار
شاه شد خُرم به‌جای خویشتن

هم ببین مقدارِ آن پاکیزه تن
 نایب از اصل نکو هرگز خطا 740
 کی شود زاغِ سیه باز سفید
 هر که او گیرد به راهِ کجِ خرام
 با ولی نعمت هر آن کو باخت کج
 هر که با مخدومِ خود بد می کند
 آنچه نپسندی به خود در هر زمان 745
 مگذر از اصلِ نکو در هیچ حال
 می شود هر چیز چون راجع به اصل

افسرِ مردانِ مردان شیرزن
 اصلِ آن کو بود بد کرد این جفا
 کی شود حنظل درخت مشک بید
 این بود فرجامِ کارش ای غلام
 خویشتن را در دو گیتی ساخت کج
 در حقیقت بر خودِ تن می کند 31^a
 کافری گر می کنی با دیگران
 کز بدان فعلِ نکو باشد محال
 نیگوان را نیک از آن افتاد نسل

تمثیل در آنک اصل نیک خطا نمی کند و اصل بد وفا

زاهدی در شهرِ نیشابور بود
 در زمانه هیچ فرزندی نداشت
 دید روزی موشکی در گنجِ تیم 750
 تا کنم او را عیالِ خویشتن
 شد به امرِ حق تعالی موش زار^{۳۷۸}
 زاهد او را بس مُعزّز داشتی
 گشت بالغ قد چو سروِ ناز کرد
 گفت زاهد باز گو میلّت کجاست 755
 گفت ای زاهد مرا کن جفتِ آن
 گفت با شَمَسْت کنم عقدِ نکاح
 گفت خوش گفתי ولی مهرِ سعید
 گفت شو در عقدِ ابرِ نوبهار
 گفت پس با باد همراهت کنم 760
 گفت اگر چه باد باشد با شکوه
 گفت چون دارد شکوه بی شمار
 گفت ای زاهد به کوه سخت کوش

کز همه فعلِ ذمیمه دور بود
 میلِ یار و مهر پیوندی نداشت
 گفت وی را دختری کن ای کریم
 صاحبِ اسباب و مالِ خویشتن
 دختری مانندِ وردِ نوبهار
 باد را نزدیکِ او نگذاشتی
 عشوه و غنچ و دلال آغاز کرد
 تا کنم همسر به آن کس کت هواست
 کو بود مشهورِ عالم در جهان
 کز جمالِ او جهان دارد فلاح 31^b
 می شود زود از سحابی ناپدید
 گفت ابر از باد گردد تارومار
 در ریاضِ جان فزا راهت کنم
 می زند سر بر حجر در پای کوه
 کوه، با او جفت شو باش استوار
 می کند صد ثقیه در یک لحظه موش

765 گر به‌موشم جفت گردانی همی
در تعجب ماند زاهد زین سخن
هم دعای زاهد او را موش کرد
تا بدانی هرچه هست اندر زمین
می‌شود هر چیز چون راجع به‌اصل
قطره‌ای از قُلْزُمِ وحدتِ توئی
770 چونکه اوّل ذره از خود دور شد
چشم بگشا کز چه گلزار آمدی
چون تو دور از آشنایی مانده‌ای
گر درین شب رهبری پیدا کنی
ز آنکه بی رهبر نشاید راه رفت
775 پیر می باید درین راه قوی
بی‌سبب چیزی نباشد در جهان
بین که ظالم بی‌سبب در کار نیست

می‌رسد^{۳۷۹} بر خاطر صد خُرْمی
گفت راجع شد به‌اصل خویشتن
موش دیگر نیز در آغوش کرد
می‌شود راجع به‌اصل خود یقین
در میان ما و یار از چیست فصل
رو به‌دیریا چون نمی‌گنجد دویی
32^a ذره ذره باز سوی نور شد
از چه رو دل بستۀ خار آمدی
همچو شب بی روشنایی مانده‌ای
دیده بر خورشید^{۳۸۰} انور و آ کنی
کس به‌خود سر کی به نزد شاه رفت
تا شود شاگرد صاحب معنوی
نیک بنگر آشکارا و نهان
پس سبب در کار جُستن عار نیست

حکایتِ حجاج در بیان آنکه سلسله دنیا به طلب منوطست و به سبب مضبوط

می‌گذشت از آب حجاج ای پسر
نیک مردی رفت و بیرونش کشید
780 چون برون آمد از آن آتش چو دود
مرد گفت ای مهتر ناحق‌شناس
تو به‌حجت می‌کنی هر پخته‌خام
من رهانیدم ترا از آبِ جو
گفت حجت آنکه می‌دانی که من
785 تو نهستی تا شوم آنجا هلاک
گفت بشنو تا چرا نگذاشتم
بود باب تو بسی از عدل دور
از دعای بد که کردندش به‌کار

غرقه شد در آب آن ظالم مگر
از دل دریای به‌هامونش کشید
گفت از حلقش در آویزید زود
در مکافات من این باشد سپاس
32^b هم به‌حجت می‌کنی قتلِ عوام
گر به قتلِ حجتی داری بگو
ظالم سوزان ز ظلمِ مرد و زن
تا رهند از محنتِ من خلق پاک^{۳۸۱}
در خیالِ خود چه نقش انگاشتم
ظالم و از ظلمِ او عالم نفور
او شد از شهر و تو گشتی شهریار

^{۳۷۹} در نسخه - رشد

^{۳۸۰} در نسخه - خورشید

^{۳۸۱} در نسخه - پاک

تو به صد ره از پدر ظالم تری
 790 گفتم ار تو رخت برگیری ز تخت
 باشد او در ظلم افزون تر ز تو
 چون ازو بشنید خُجاج این سخن
 نیست ظالم را چو کاری بی سبب
 گر تو گل ور تو سل هر چه هست
 795 بی سبب هر کس تو گل می کند
 قفل بی مفتاح نگشاید کسی
 چون تو آگاهی به سرّ ماسعی^{۳۸۲}
 مُزدِ خود بی کار نتوان یافتن
 مرغ بی هنگام نتوانی شدن
 800 بی شرر نتوان چراغ افروختن
 هر چه بر تار جهان پیوسته اند
 نگسلی گر از سر این رشته دست
 تار دل زین رشته گر بگسیختی
 ای به یک جُو لاغر و فربه شده
 805 ای ز شهر آشنایی دور تو
 چشم اگر بر شهر خود بینا کنی
 دیر مینایی که می بینی مُدام
 گر فریب جام گردون می خوری
 دست ازین جام و قدح کوتاه کن

بود او خاکستر و تو اخگری
 گردد از پور تو ما را کار سخت
 خلق را سازد جگر خون تر ز تو
 گفت رو بخشیدم ای پیر کهن
 عادل ار جوید سبب نبود عجب
 بی سبب کس را نخواهد داد دست
 33^a اعتمادِ عمر بر گل می کند
 گرچه گردد در بهدر هر جا بسی
 از طلب فارغ مشو پیش آ دلا
 هیچ گل بی خار نتوان یافتن
 بی رسن بر بام نتوانی شدن
 غود چون هیزم نشاید سوختن
 رشته آن بر سرهم بسته اند
 تا ابد زین رشته مانی پای بست
 رشته بر تار وصال آویختی
 رفته از شهر و مقیم ده شده
 پی نبرده ره به سوی دور تو
 دیر خود را بهتر از مینا کنی
 در هلالش از شفق بر باده جام
 33^b تا ابد از دست او خون می خوری
 بعد از آن بر خیز و عزم راه کن

موعظه

810 گوش کن از من نصیحت ای فتا
 عزّت دنیا بود از مال تو
 گرچه پر باشد عبادت در تجیل
 ور کریمی را بود عصیان کثیر
 هم ندارد بهجت ارباب حسد

از حدیثِ مصطفی و مرتضی
 عزّت عقبا بود ز عمال تو
 می نیاید فیض خلد و سلسبیل
 از کرم کرد الهش دستگیر
 بسته کن بر روی خود باب حسد

^{۳۸۲} اقتباس به آیه قرآن کریم سوره النجم - ۳۹ « وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى »

- 815 نیست راحت نیز در طامع بسی
در ملولان هم نمی باشد وفا
قلبِ احمق پیرو گفتارِ اوست
عاقلان را دم مُطیعِ دل بود
هرچه خواهی گفت در دل درج کن
تیر کان ننداختی شاید فکند 820
از زبان چرب گردد تلخ شهید
عُجب در دل بُت پرستی کردنست
کینه زندانی بود در جان ترا
هم مُدارا کردنست باشد ز هوش
825 با وفا و صبر همراهی مرد
عدل را پیرایه کن در هر اُمور
هم نشینی بهتر از خود کن طلب
در حق همسایه گر بد می کنی
غیبت و تهمت شعار مرد نیست
830 کذب ره گم^{۳۸۳} کردن از دون هُمّت نیست
ای برادر دیده هم درویش دار
رستی ار بستی نظیر را از همه
دیده دید و دل چو مایل شد ترا
دیده چون از نیک و بد بر بسته شد
835 کو لجوجی می کنی در کارها
گر تعصّب باشد اندر کار تو
خُلُق نیکو چیست در جنت مُدام
خلقِ بد بر رویِ خود بابِ جحیم
هزل آب حرمت آمد ریختن
840 چیست مستی تن در آب انداختن
چیست هشیاری به خود ره یافتن
چیست توبه خیمه کندن زین سرای
نفع همچون شمع در کار آمدن
از عبادت نیز بگشایم دری
- از طمع دوری به ارگیرد کسی
در ملالت بشکند عهد از جفا
زان سبکساری دمدام کارِ اوست
گفتنش بی فکرِ دلِ مشکل بود
پس برون آور چو سیمش خرج کن
34^a چون فکندی باز ناید در کمند
از نکویی می شود آزاد عید
وز غرورِ نفس مستی کردنست
اژدهایی در درون پنهان ترا
هوش اگر داری به حلم و صبر کوش
شد دلیلِ عقل و آگاهی مرد
کوش تا باشی ز اهلِ ظلم دور
تا بیفزاید ترا علم و ادب
پس خلافِ دینِ احمد می کنی
مردِ این معنی بجز رخ زرد نیست
رفتن اندر زُمره لا اُمّت نیست
گوش و هوش و چشمِ خود با خویش دار
ور نه همچون گُرگ هستی در رمه
34^b رفت عقل و صبر زایل شد ترا
رستگاری یافت مرد [و] رسته شد
مانی اندر رخنه دیوارها
می شود بر دیده گل ها خارِ تو
جای کردن در دو گیتی و السلام
باز کردن با دو صد رنج الیم
صافِ گل با دُرْد نی^{۳۸۴} آمیختن
سُبْحه در جامِ شراب انداختن
در دلِ خود جان آگه یافتن
ساختن اندر جوارِ دوست جای
جمع ازو خندانِ خود زار آمدن
تا بهر بابت نمایم رهبری

³⁸³ Nüshada كم ره şeklinde yazılmış daha sonra mısranın kenarına كم olarak düzeltilmiş ve el yazma eserlerde "sahih" anlamına gelen "sah" işareti konarak terkip düzeltilmiştir. Bu düzeltmeyi neşrimize esas aldık.

³⁸⁴ Nüshada bu kelime teşhis edilememiştir.

- 845 در نماز ار کاهلی باشد ترا
در زکات مال اگر کردی قصور
باز صوم خاص و صوم عام هست
صوم عام اشکم تهی کردن بود
هم دو گونه حج ترا در پیش هست
850 حج ظاهر طوف آب گل بود
گر صفای جان و دل حاصل کنی
منزل اول ترا ز آب و گل ست
تا شریعت را نداری اُستوار
از شریعت چون شود کارت درست
855 گر طلب کاری بدین راه دراز
- 35^a غافلی و جاهلی باشد ترا
اوفتادی دور از الطافِ غفور
دانه را دیدی و در ره دام هست
صوم خاصان دل تهی بردن بود
آن زیارت کی دهد بی سعی دست
حج باطن وصل جان و دل بود
جان و دل کی صرف آب و گل کنی
بعد زان ره جانب جان و دل ست
با حقیقت نیست هیچت کار و بار
در حقیقت پا توانی هشت چست
عشق را رو پیشوای خویش ساز

مقاله ثانی در عشق

که صیقلِ قلوب طالبان الهیست و وسیله وصول سالکان طریق نا متناهی

- 860 بعد ازین وادی عشق است ای پسر
بایسد اول ترک دو عالم زدن
از رضای خویشتن بر خاستن
یکدل و یکقبله و یکرو شدن
دل به او دادن به او بودن همه
خنجر دلدوز خوردن بر جگر
دل ز شوقش دم به دم خون ساختن
شمعی از نور یقین افروختن
عشق را آیینۀ دل ساختن
865 در حقیقت واصل جانان شدن
نی ز آب اندیشه کردن نی ز خاک
هر کرا باشد ز موج بحر بیم
عاشقان را ز آب و آتش پاک نیست
- 35^b مال چوود خواهد این ره ترک سر
بعد از آن از عشق بازی دم زدن
با رضای دوست جان آراستن
عاشق آن دلبر مهر و شدن
طالب آن ماهرو بودن همه
غم نخوردن پا نهادن پیشتر
رخ ز خون دیده گلگون ساختن
ماسوی الله را سراسر سوختن
هر چه بنماید به آن پرداختن
تن نماندن هیچ و یکسر جان شدن
چون فنا را نیست قابل جان پاک
کی صدف پُر سازد از دُر یتیم
مرد ره جز چابک چالاک^{۳۸۵} نیست

عقلِ راه و عشقِ شمعِ ره بُود
 870 عشقِ مغناطیس^{۳۸۶} عقلست از الست
 عشقِ سلطانست در ملکِ وجود
 گر بُود از عشقِ گفتگوی تو
 گر تو مردِ عاشقی چالاک باش
 دیده از عشقِ مجازی دور کن
 875 آنکِ بر عشقِ مجازی دل نهاد

کس ز ره بی‌شمع چون آگه بُود
 جز بلی گفتن ندارد عقل دست^{۳۸۷}
 36^a زان ملایک می‌کنند او را سجود
 بی‌خطا گیرد خُتن را بوی تو
 خاک راهش گرد و خاکِ پاک باش
 همچو موسی رُخ به‌سوی طور کن
 چون بهایم پای دل بر گل نهاد

حکایت عاشق حقیقی و بیم زوال روزِ وصال و بیان شوقِ مهجوران به‌امیدِ شبِ اتصال

بود دایم عاشقی با یارِ خویش
 روز و شب در حجره خلوت مقیم
 حالِ او بر اهلِ دل معلوم بود
 لیک بود از ضعف و بیماری چو نال
 880 عارفی پرسید ازو کای پاک باز
 برخلافِ عاشقانِ مهر جوست
 گفت با تو چون کنم مفتون نه‌ای
 بیمِ قرب از هولِ بُعد افزون‌ترست
 می‌گذارد واصل از بیمِ فراق
 885 این ز بیمِ روزِ هجران در غم‌است
 گرچه هستم همدمِ آن سیم‌بر
 بیمِ قرب از بُعد در حدتِ فزون
 آتش‌دوری اگر پَر سوزدت
 بین که پروانه سبق در کار برد
 890 گر شدی قانع به یک نوری ز دور
 آن‌که پَر بر نور زد گردید باز
 و آنکه شد در شمع جانش سوخته

هم‌نشین و فارغ از اغیارِ خویش
 در صدف سربسته چون دُرِ یتیم
 گو به‌عشقِ آن پری موسوم بود
 مهر آن بدرش نموده چون هلال
 واصلِ مهری و چون مه در گداز
 ضعفِ تو کز وصلتِ آن ماهروست
 وز غمِ لیلی‌وشی مجنون نه‌ای
 36^b واصل از مهجور دل پَرخون‌ترست
 هست در مهجور اُمید و اشتیاق
 او به‌امیدِ وصالش خُرم است
 لیک چون شمعِ گدازان تا سحر
 و اصل از مهجور در شدتِ فزون
 چون رسی نزدیک یکسر سوزدت
 نور شد هر چند اندر نار مُرد
 تن کجا می‌کرد غرقِ بحر نور
 نیست آن پروانه جز اهلِ مجاز
 شمع جانش شد روان افروخته

^{۳۸۶} در نسخه - مقناطیس

اشاره به آیه قرآن کریم سورة الاعراف - ۱۷۲ «وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ »³⁸⁷

قولِ جان سوزان نمی‌آید به‌در
هر که پا بر گلستانِ یار هشت
و آنکه رُخ در عرصه دید آن شاه را 895
هر که با آن ماهرو هم‌خانه شد
خضر کز بهرِ سکندر آب جست
هر که زد پیمانه با جانانِ ما
می‌دانم هر که با او یار شد
هر که دل در عشق‌بازی پاک کرد 900
پاک بازانی که در کار آمدند

قولِ پَر سوزان نباشد معتبر
تا نیاید در پیش کس خار هشت
کم ز بیدق راند مهر و ماه را
از همه خلقِ جهان بیگانه شد 37^a
چون به آن سرچشمه شد خود خورد چُست
فارغ آمد یکسر از پیمانِ ما
از چه وز یاری ما بیزار شد
رتبتِ خود بر تر از افلاک کرد
در دو عالم صاحب اسرار آمدند

حکایتِ فیلسوفِ رومی و نفیِ عشقِ مجازی و اثباتِ عشقِ حقیقی

این حکایت از کلام مولوی
فیلسوفی بود اندر ملکِ روم
حکمتِ لقمان سراسر حاصلش
داشت شاگردی بسی زیبا و نغز 905
خرده‌دان^{۳۸۸} و زیرک و حکمت شناس
سوی هر معنی که می‌آورد روی
ناشده بیرون ز لفظِ اوستاد
هر چه هست اندر زمین و آسمان
اوستاد او را ز فرزندانش خویش 910
اوستادِ آن پسر را گویا
طلعت زیبای او قرصِ قمر
عارضش از مهر و مه برده سبق
قامتی از سرو رعنا نازتر
چشمِ او سر دفترِ کویِ فتن 915
خالِ مشکِ آلودش از هندوستان

ثبت کردم تا شود حُجّت قوی
کرده آهن را به حکمت همچو موم
بحر حکمت گشته دُرّ آن دلش
دیگران چو پوست بودند او چو مغز
لایقِ مدح و سزاوارِ سپاس
کشفِ او گشتی روان بی‌گفت‌وگوی 37^b
می‌گرفت آن حرفِ مشکل را به‌یاد
عکس دادی در دلش آینه‌سان
دوست‌تر می‌داشت همچو جانِ خویش
یک کنیزک بود بس فرخِ لقا
غنچه لب‌های او تنگِ شکر
صفحه رخسارش از گل یک طبق
غمزه‌ای از جادوان غم‌زتر
نی غلط گفتم دو آهوی خُتن
اوفتاده هنّایی در بوستان

از لب و دندان او گفتن خطاست
 گردنِ سیمینِ او از سیمِ ناب
 سینه‌ او لوحه‌ای از سیم بود
 920 از شکر گفتار و از گل روی داشت
 هر گره از سنبلِ آن سنگدل
 ماه پیشِ عارضش بی نور بود
 سرو پستِ قامتِ بالای او
 سیبِ غنغبِ گلِ بدنِ سیمینِ ذقن
 925 شربتِ لعلش به جان سرشته بود
 آن پسر روزی نظرِ سویش فکند
 از می‌مُرد افکنِ او مست شد
 نی به روز آرام و نی شب خواب داشت
 شد ز استاد و معلمِ بر طرف
 930 درسِ تکرارِ سبق از ییاد داد
 اوستاد از حالِ او آگاه شد
 از نصیحتِ چون ندیدش چاره‌ای
 آن کنیز^{۳۹۰} مه لقا را مسهلی
 از دو دستِ آن کنیزک خون گرفت
 935 چون بشد اخلاط و خون آمیخته
 طشت را پنهان به زیرِ تخت کرد
 گشت روی آن قمر چون زعفران^{۳۹۱}
 عارضِ گلرنگ و رویش زرد شد
 عارضش گردید بی نشو و نما
 940 گشت همچون رشته هر انگشتِ او
 لب ز گفتارِ زبان از قال شد
 آنک چون ماهی بد از فرخندگی

زانکه صد جان در جهانش [خونبهاست]^{۳۸۹}
 یا بلوری در شعاع آفتاب
 یانه آن آینه‌ تعلیم بود
 38^a عنبرِ تو در شکنج موی داشت
 بود قیدِ گردنِ هر تنگدل
 چشمِ بد حاشا ز رویش دور بود
 رشک برده گل به خاک پای او
 یوسفی از برگِ گل در پیرهن
 نام وصلِ خود به یخ بنوشته بود
 بر قد و بالایِ دل جویش فکند
 اوفتاد از پای و سخت از دست شد
 چهره دایم غرقه‌ خوناب داشت
 گوهرش می‌سوخت بهرِ آن صدف
 آب گشت و حالِ خود بر باد داد
 در پی تدبیرِ آن دل‌خواه شد
 چون کند با عاشق بیچاره‌ای
 داد و بیرون کرد از آن گُلبن گلی
 38^b خاک و خون در طشت چون گردون گرفت
 کرد در طشتی سراسر ریخته
 راهِ وصلت را بر ایشان سخت کرد
 چون هلالی زرد و زار و ناتوان
 آن بتِ بی‌درد از آن^{۳۹۲} اهلِ درد شد
 سرو قدش گشت محتاجِ عصا
 چون گره بر رشته بودی مشتِ او
 اوفتاد از حال و پُر بدحال شد
 مهر بودش در مقامِ بندگی

³⁸⁹ Bu beytin ikinci mısrasında vezin ve kafiye tutarsızlık olduğu tespit edilmiştir. Nüshada ikinci mısra « نهان » şeklinde tamamlanmakta olup ilgili beytin ilk mısrasıyla tutarsızlık yaratmaktaydı. Yaptığımız incelemeler sonucunda ikinci mısradaki var olan birleşik kelime konumundaki « خون نهان » kelimesinin bir anlam ifade etmediği belirlenmiştir. Bu terkinin yerine “kan parası” anlamında kullanılan « خونیها » terkinin mısraya eklenmiş ve mısradaki vezin tutarsızlığını gidermek amacıyla ikinci mısranın sonuna « است » yardımcı fiili getirilerek hem beyitte vezin hem de redif tutarsızlığı giderilmiştir.

^{۳۹۰} در نسخه - کنیر

^{۳۹۱} در نسخه - ز غفران

^{۳۹۲} در نسخه - از

945 حالیا چون ذره‌ای ناچیز شد
 خواجه و آنکه خلوتی را ساز کرد
 گفت چون از عشق این آشفته‌ای
 زان تست این خور پیکر شاد باش
 وصل این مه را غنیمت دان و بس
 چون پسر روی حبیب خویش دید
 دید یوسف منظری در چاه غم
 950 دید گلزاری خزانیش کرده زار
 آفتابی دید در عین خسوف
 گفت اگر اینست آن زیبا نگار
 مسجد ار افکنده شد محراب کو
 کو اثر از پرتو انوار مهر
 یوسفش گیرم برون آمد ز جاه
 955 نافه آهوی چین گر گشت خشک
 گیرم از گلزار گلشن باد برد
 گرچه پروانه ز شمع دور ماند
 نیست با شمع چنان شوقی مرا
 960 چونکه دانا مهر او را سرد دید
 طشت را آورد بیرون از نهفت
 آنکه تو از عشق او می‌سوختی
 بی‌خور و بی‌خواب بودی از غمش
 سربه‌سر این فضل بود و خلط‌خون
 965 عاشق این خلط و خون بودی و بس
 عارضی گر خلط و خون زیبا بود
 عارضش کز خون کند نشو و نما
 عشق پاکی را گزین کز خاک تو
 مهوشی را به که گیری یار تو
 970 در خم مشکین کمندی عشق‌باز
 دلبری را همچو جان بپذیر تو
 از برای گلرخی می‌کش جفا
 ناز یاری کش که باشد ناگزیر

هرچه نبود زان بتر آن نیز شد
 آن پسر را با کنیز آواز کرد
 بی‌خور و بی‌خواب و شب ناخفته‌ای
 از غم هجران او آزاد باش
 39^a چونکه می‌سوزی ز شوقش هر نفس
 زان محبت در درون صد نیش دید^{۳۹۳}
 لاله رویی خسته داغ ستم
 رفته گل بر باد و بر جا مانده خار
 ماهتابی گشته پنهان کسوف
 بعد ازین با او ندارم هیچ کار
 جوی اگر پاشید لختی آب کو
 کو شعاع از عارض آن ماه‌چهر
 کو درین چه ذره‌ای از عکس ماه
 از چه رو زین نافه ناید بوی مشک
 شمع این خلوت کجا شد از چه مُرد
 شمع بزم آخر چرا بی‌نور ماند
 نیست در بزمی چنین ذوقی مرا
 39^b خاطرش را زان صنم بی‌درد دید
 پیش آن عاشق نهاد آنگاه گفت
 همچو شمع از شوق می‌افروختی
 شاید ار امروز گیری ماتمش
 کو ترا می‌کرد از سودا جنون
 یا مگر آن دم جیون بودی و بس
 عاشقش شاید که نابینا بود
 عاشقی نبود بر آن صورت روا
 پانهی بر طارم افلاک تو
 کو نمیرد گر بمیری زار تو
 کو فزونتر باشد از عمر دراز
 کز جمال او نگردی سیر تو
 کو نباشد همچو عمر بی‌وفا
 40^a هر زمان دلدار هر جایی مگیر

تا نریزد جاودان بنیاد وصل
جام را بگذار و جمشیدی طلب
چیست یعنی ذره‌ای بی آفتاب
چون وجود او به مهر است از سجود
کرد کار خویش را یکسر درست
همچو عیسی بلکه بر افلاک شد
تا به اوج مه رساند از جهت
چون سکندر آب حیوان با^{۳۹۶} سپاه
گرچه صد گفتم ز صد گفتم یکی
تا بماند تازه در دور کهن

فرع را بگذار طالب شو به اصل
975 ذره را بگذار و خورشیدی^{۳۹۴} طلب
قطره بی‌یم جام بی‌جم^{۳۹۵} در حساب
ذره را بی مهر کی باشد وجود
از حدیث پیر آن شاگرد چست
پاک بازی کرد و کارش پاک شد
980 پیر می‌باید که بنماید رخت
چون نباشد خضر در ظلمت خواه
حرف بسیار است و عمرست اندکی
ختم بر نام خدا کردم سخن

گفتار در آنکه موجود اعتبار به غیر از ذات حضرت باری نیست

40^b روز شب در بند اسمی آمده
بهر هر کس غیر قسمی بیش نیست
ساغر مرد افکنش بیهوش کرد
همچو آهن در دهان گاز ماند
جز به الطاف ازل کس رسته نیست
لَیسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى^{۳۹۷}
سربه‌سر تدبیر در تغییر اوست
گر تو بی‌تغییر می‌دانی بگو
جمله دریا را به موج آرد همی
هم شود یک‌رنگ در موج دگر
جمله اشیا به جای خود نشست
کوه را با جنبش او نیست پای

ای گرفتار طلسمی آمده
985 این جهان اسم طلسمی بیش نیست
ای خوش آن کز قسم صافی نوش کرد
و آنکه در لای تن خود باز ماند
کار ما با سعی ما پیوسته نیست
گرچه این امریست ما را رهنما
990 سعی هم وابسته تقدیر اوست
آنچه تغییری نباشد غیر از او
قلزم وحدت چو آرد همی
هر یکی رنگی نماید در نظر
جنبش اول چو این بر کار بست
995 هم به یک جنبش بجنباند ز جای

^{۳۹۴} در نسخه - خورشیدی

³⁹⁵ İfadesiyle Cemşid'in Sihirli Kadehi'nden bahsedilmektedir. Rivayete göre bu kadehin içine bakıldığı zaman dünyada olup biten her şeyin görüldüğüne inanılmaktadır. Bu kadeh İran hükümdarlarından Cemşid ile Keyhüsrev'e atfedilmekle birlikte Hz. Süleyman ve Büyük İskender'e de atfedilmiştir.

³⁹⁶ Nüshada bu kelimeni hem üstüne hem de altına nokta konulmuştur. Anlam olarak «با»
«ekinın uygun olduğunu düşünerek neşrimizde bu eki esas aldık.

^{۳۹۷} اقتباس به آیه قرآن کریم سورة النجم - ۳۹ «وَأَنْ كَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»

مرکز است او این همه پَرگارِ او واله خورشید جمعی بی مقال شمع اگر گردد فزون افروخته چون دگر خواهد ز نو پرتو دهد	1000
مطربا مستیم ساقی حور بود در نواکش پرده عشاق را عشق چون آوازه در عالم فکند عشق و عاشق را خیالی دان و بس محزن اسرار ربّانی دلست	1005
عشق را چون پیشوای دل کنی هست انصاف اندرین ره جز و گل	
تا ابد سرگشته اندر کارِ او چون بگرد شمع فانوس خیال سربه سر فانوس گردد سوخته	41 ^a
صد چنان فانوس باز از نو دهد چشم بد از مجلس ما دور بود عاشق خود کن به لطف آفاق را پرده عشاق را در هم فکند چون بجز معشوق دیگر نیست کس گوهر احسان سلطانی دلست کوش تا انصاف هم حاصل کنی مرد بی انصاف دارد عین ذل	

مقاله ثالث در انصاف

که پیرایه اصحاب دینست و سرمایه ارباب صدق و یقین

اصل اسلام تو انصاف آمدست هر کرا انصاف دادن کار شد هست انصاف تو مرآت صفا چون ترا روشن نماید هر چه هست	1010
هر کرا ز انصاف شمع افروختند هر کرا انصاف باشد هم نشین و آنکه همچون مهر منصف خواستست تابع انصاف شد علم و حیا توبه را هم منبع انصاف آمدست	1015
عدل هم میزان ارکان ویست منصف اینجا بر همه لشکر سرست	
قلب منصف زان جهت صاف آمدست آتش سوزان ^{۳۹۸} برو گلزار شد ^{۳۹۹} راستی را اندرو نشو و نما هیچ کس را نیست بر حرف تو دست	41 ^b
سیّاتش را سراسر سوختند رحمت آید ^{۴۰۰} ز آسمانش برزمین روی عالم را به فیض آراستست هم سخاوت هم مروّت هم رضا آبجوی توبه زان صاف آمدست این فضایل جمله در کان ویست این فضایل جمله او را لشکر است	

^{۳۹۸} در نسخه - سوزن

^{۳۹۹} Beyitte Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılmasına ve ateşin Hz. İbrahim için esenlikli bir bahçe olmasına telmih vardır.

^{۴۰۰} در نسخه - آیت

زان جهت عطار قطبِ اولیا
از تو گر انصاف آید در وجود
هر کرا انصاف باشد رهبرش 1020
گر تو مردی ترکِ هر لافی بکن
نیست اندر مردِ منصف لاف هیچ
نفسِ ما را یارب انصافی بده

گفت اندر بابِ انصاف ای فتا
به که عمری در رُکوع و در سجود
رو نهد خورشید بر خاکِ درش
همچو مردانِ یکره انصافی بکن
جز دلِ پاک و درونِ صاف هیچ
ترکِ هر بیهوده و لافی بده 42^a

حکایت در انصاف دادن و ابوابِ سعادت بر روی جان گشادن

بود مردی در لقا بسیار زشت
پشت چون کیمخت رویش همچو قیر 1025
چون دو مُهره چشم‌ها در بیخِ چاه
سوی دلاک آمد از بهرِ تراش
داد چون آینه دلاکش بدست
پس زبان بگشاد یار عیب‌ناک
در سفرها چون بسی گردیده‌ای 1030
گفت در دورِ فلان لشکر پناه
در فلان ده موی بس‌تردم ازو
گفت آن هم بنده بودم بی‌شکی
من چنان زشتم که در اقرانِ خویش
گوی بر بودم به زشتی^{۴۰۱} از همه 1035
چون به عیبِ خویشتن آگاه بود
عیبِ خود دانست و نیز انصاف داد
گرچه زشتی داشت در صورت بسی
هر که او بر عیبِ خویش آگاه شد

دوزخی بر روی اربابِ بهشت
لب به سانِ خیک و دندان چون پنیر
چشمه سارانِ پُر از آب سیاه
ریش و سر بسترد و عیش گشت فاش
دید در آینه هر صورت که هست
گفت ای دلاک برگو صاف و پاک
دیگر از من بد لقاتر دیده‌ای
یک سپاهی دیدم اندر کُوج‌گاه
بود مانندِ تو او هم زشت رو
مثلِ من دیگر کجا باشد یکی
پای خویش از من کسی نهاد پیش
می‌رمد گُرج از رخِ من در رمه 42^b
زشت نتوان گفت مردِ راه بود
مُرده گر زنده روانش شاد باد
لیک از انصاف‌ست زیباتر کسی
کامل و فرزانه مردِ راه شد

^{۴۰۱} در نسخه - رشتی

- 1040 تو مبین در پای طاووس آن غبار
سر به جیب خویشتن بر یک زمان
دیده از عیب کسان بر دوختن
نیک و بد گفتن خلاف رای ماست
تو هنر بین شو مبین در عیب کس
1045 مَهره دارد مار در وی سم مبین
خار شیری را به خاری افکنند
هیچ وردی بی جفای خار نیست
روز را بی شب کجا قدری بود
هم ترازوی چنان خرم بهشت
1050 گر نبودی نیک و بد در هم نهان
بگذر از دنیا و لذت های او
لذت دنیا زمانی بیش نیست
کم نه ای از عنکبوتی، تار خویش
گر در این غار برستی یخار
1055 یاری و عزت ز باری کن طلب
گر رضا بر داده حق داده
چون طمع خاری قناعت عزتست
هر که بر گنج قناعت راه یافت
- در تنش بین خُله های زنگار
تا نبینی هیچ عیب دیگران
چیست یعنی عیب خود را سوختن
آنکه بی عیبت و بی علت خداست
ز آنکه هر شهادی نباشد بی مگس
زهره دارد مور در وی کم مبین
پشه پیلی را به بزاری افکنند
هیچ گنجی بی بلای مار نیست
43^a بی هلال این مه کجا بدری بود
دوزخی داریم بهر فعل زشت
لذتی هرگز نبودی در جهان
یاد کن از سختی لذت های او
طالب آن مرد دور اندیش نیست
بسته کن بر تنگنای غار خویش⁴⁰²
در گلستا عیش کن با یار غار⁴⁰³
ور نه رو از خلق و خاری کن طلب
ره سوی گنج بقا بگشاده
هر که قانع شد ولی نعمت است
چشم بینا و دل آگاه یافت

تمثیل در اندیش نیک بستن و به نعیم جنت پیوستن

- 1060 حاصل آدم خیالی بیش نیست
گر بود اندیشه خوش رهبرش
ور بود اندر خیال بد مقیم
باید ای دل مرد را در هر دو حال
هر که خواهد زندگی آسان کند
آنکه با طول امل همراه شد
- چشم و تن جز آلت تشویش نیست
43^b شد نشیمن باغ خلد و کوثرش
هست منزل گاه او قعر جحیم
دست کوتاه کردن از طول مآل
هر زمان باید وداع جان کند
رنجش افزون راحتش کوتاه شد

⁴⁰² Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir ile mağarada kalma hadisesine telmih vardır.

⁴⁰³ Mağara arkadaşı sıfatıyla Hz. Ebubekir kastedilmektedir.

تمثیل در طولِ امل

- 1065 زاهدی را بود گاوی در سرای
در سَبُویی کرده می آویختی
گفتی این روغن چو گردد ده سبو
گوسفند وافر از روغن خَرم
شیر دوشم پوستین پوشم ازو
اسب بستانم برم سوی عراق 1070
بعد از آن بفروشم آن را زر کنم
چون خدا طفلی دهد زان دخترم
آن پسر را سخت تعظیمش کنم
در ادب آموزیش یاری کنم
1075 در ادب‌کاری عصایی را که داشت
بر سبو زد چوب چون پیشش دوید
تا بدانی هر که با طول امل
- روغنِ آن گاو را مردِ خدای
دل به رغبتِ سویی او انگیختی
رو نهم بهر طلب در جست‌وجو
گوسفندان را به از جان پرورم
هم برم یک گله بفروشم ازو
از عراق ابریشم آرم در رواق
دختری خواهم برو زیور کنم
44^a تاجِ عزت جای گیرد بر سرم
علم و دانش نیز تعلیمش کنم
هم بدین چوبش ادب‌کاری کنم
جانبِ دستی روغن بر فراشت
روغنِ آن بر سر و ریشش دوید
دل نهاد این باشد آن کس را مثل

حکایت دلاک پنبه‌کار و گشودنِ نظرِ اعتبار

- 1080 بود دلاکی به‌غایت بد تراش
غیر دلاکی نبودش پیشه‌ای
کهنه دلقی داشت در تن پنبه‌دار
خون که از سرها روان کردی برو
روزی القصّه سری را در تراش
پنبه‌ای در هر خراشش بند کرد
پنبه‌ها بر فرقِ آن صاحب وقار
1085 گرچه پنبه زخم را تیمار بود
- در دل از دردِ سرش بی‌حد خراش
کوهِ غم می‌کند در کف تیشه‌ای
مثلِ اشجار شکوفه در بهار
پنبه‌ای زان دلق چسباندی برو
کرد چون فرقِ قلندر صد خراش
پنبه را باپشیم او پیوند کرد
44^b همچو برفی برفرازِ کوهسار
لیک دستارِ سر بیمار بود

چون زراعت کرد مردِ تیز دست
 گفت ای خواجه ز دیناری زیاد
 پنبه چون آتش دهم بر باد من
 پنبه بیرون کن ز گوش و زر بیار
 1090 پنبه می‌بخشم که گیرم از تو زر
 چون شدم گندم نمای جو فروش
 پنبه می‌بخشم به جای پشم من
 نور می‌بخشم درین ظلمت ترا
 چونکه شد پشم سیاهت پنبه‌وار
 1095 پشم تو چون پنبه شد از پیچ و تاب
 موی گندم گون چو جو کردی سپید
 همچو موی از تاب آتش بیخ چند
 همچو گندم گر فِتد چاکت به تن
 گندم سر زاسیاب چرخ تیز
 1100 آسیاب این چرخ و سرها گندمش
 آبی از جوی قضا ریزان درو
 نی شود این آب از آنجا منقطع
 آتشی در زیر این آب ای عجب
 تا شود آن التهاب افروخته
 1105 چون بسوزد خرمن خاشاک ازو
 تا نسوزی خرمن خود را تمام
 چون ز انصاف آگهی دادم ترا

خواجه یک‌دینار زر دادش به دست
 پنبه در سر کار تو دادم به‌باد
 تا شوم از آب و خاک آزاد من
 نیستم دلاک و هستم پنبه‌کار
 تو مکن ای خواجه چون پشم ز سر
 ارزن ارزان کجا گیرم به دوش
 جزع می‌آرم عدیل یشم من
 شاید از خوانی ولی نعمت مرا
 باز کن ای خواجه چشم اعتبار
 مویت ابيض شد ولی در آسیاب
 بیش ازین با کس مکن گفت و شنید
 45^a تا به‌کی از هیچ گویی هیچ چند
 یک جُوت جرات نبینم در بدن
 نی ستیزت می رهاند نی گریز
 پر نخواهد گشت ازین گندم خُمش
 دم به دم گرد فنا خیزان درو
 نی شود خاکی ز آبش منتفع
 می‌کند این باد بر خاک از غضب
 خرمن ما پاک گردد سوخته
 شاید از جویم دُر پاک ازو
 ره نیابی سویی دهقان والسلام
 بعد ازین بشنو ز اوصاف سخا

مقاله‌ای رابع در فضیلت کرم و ترغیب بر ایثار دینار و درم

بعد ازین گر از کرم گویم رواست
 هر دلی کو صاحب احسان می‌شود
 1110 فرق آن کو از سخاوت تاج یافت
 از سخا گر بهره‌ای دارد دلت
 از سخا هر تن که باشد بهره‌مند
 هرچه خواهی در جهان از بیش و کم

چون کرم بر دین و دولت رهنماست
 45^b بی‌شکی مقبول یزدان می‌شود
 جمله عالم را به‌خود محتاج یافت
 برتر از مهر و مه آمد منزلت
 باشد اندر هر دو گیتی سربلند
 از کرم جوی ای برادر از کرم

حکایت وفات حاتم طایی و برادر او که مشبه به او بود در صورت اما نه معنی

- گفت چون حاتم برون شد زین سرای
 1115 بر سریر مسند خاتم نشست
 گرچه حاتم^{۴۰۴} مُرد پنهان داشتند
 داشت حاتم^{۴۰۵} چار باغی شش رواق
 هر که می آمد ز هر در ابروار
 گرچه از هر در مکرر آمدی
 1120 چون برادر میر شد بر جای او
 سالیلی از یک در آمد در طلب
 از دری دیگر بیامد باز داد
 کای خرف از بهر زر پیش آمدی
 سایل آنجا آه [او] افغان بر کشید
 1125 گفت دانستم که حاتم دور ماند
 کاش جان من به او گشتی فدا
 از کرم هر کس فروزد خانه را
 از کرم معمور گردد کاخ دین
 گر کریمی رو نهد بر سجده مست
 1130 از کرم چو هر چه می خواهی مدام
 هست نام حق تعالی هم کریم
 بین چه نعمت های وافر داده است
 چشم داده تا جهان بینی کنی
 شامه داده بهر تشمیم گلت
 1135 هم مساس و هم اساس دنیوی
 چون کند کس شکر نعمت های حق
- ماند از اخوان او مردی به جای
 رفت او غمگین و این خرم نشست
 کین یکی را هم چنان پنداشتند
 هر رواقش مشتمل بر هشت طاق
 بر سرش کردی زر و گوهر نثار
 دامنش بر گوهر و زر آمدی
 بهتر از این بود خاک پای او
 46^a ریخت مشتی زر به دستش ای عجب
 چون سه ره بیش آمدش آواز داد
 یکدو ره دادم چرا بیش آمدی
 بر زمین زد تاج و پیراهن درید
 از سریر و تخت^{۴۰۶} او بی نور ماند
 می نگشتی جان او از تن جدا
 بنده سازد خویش و هم بیگانه را
 واردست این از نبی المرسلین
 بهتر از طاعات شیخ خودپرست
 کز کرم دارد همه عالم نظام
 دیده بگشا بر کرم های علیم
 نور ایمان در دلت بنهاده است
 سمع داده تا گهر چینی کنی
 46^b لب گشاده در سخن چون بلبلت
 هم بقای جاودان آخروی
 گرچه باشد در زبانش صد نطق

^{۴۰۴} در نسخه - خاتم

^{۴۰۵} در نسخه - خاتم

^{۴۰۶} در نسخه - تحت

هر نفس شکری ترا فرض آمدست
سجده شکری که گردد رهبرت
هر نفس کز دل کنی یادِ خدا
سوی مسجد چون در آیی در قدم 1140
ساعتی گر فکرت آری در مآل
این تجارت در کدامین تاجر است
زین تجارت یاربم معمور کن
دور دار از شرّ شیطانم همی

چون نفس این شکر هم قرض آمدست
می‌رسد تاجی ز عزّت بر سرت
شرّ شیطان گردد از جانت جدا
هر قدم ریزد دو صد بار ندم
به ترا از طاعت پنجاه سال
آن که این سودا ندارد فاجر است
باد عصیان را ز خاکم دور کن
با دمِ رحمانیم در همدمی

حکایت در بیان آنکه ایثارِ ثمن به دستِ خویشان مستحسن است

در زمانِ سیّدِ ما ای اخوی 1145
چون همی شد جانبِ دارالقرار
نزد پیغمبر فرستاد از هزار
گفت بعد از موتِ من در راهِ هُو
چون بمُرد او بخش کرد آن زر تمام
گویا یک سیم از آن در بیش بود 1150
گفت اگر این سیم تنها او به دست
به بُدی زین جمله بذلِ سیم و زر
پس به دستِ خویشان کن بذلِ مال
چون به دستِ خویشان بذلش کنی
از میانِ مال و زر شو بر کنار 1155
چون ز سیم و مال و زر یکسو شوی

بود مردی بس توانگر نا سخی
ماند ازو رخ تازهای سگّه‌دار 47^a
پیشتر دینار سرخ آن بی‌قرار
صرف فرماید رسول این زر بگو
سیّدِ عالم به محتاجانِ شام
بس نبی با آنکه نیک اندیش بود
می‌رساندی بر کفِ هر کس که هست
در ثواب وزن از دستِ دگر
تا نماند مال و مانی در وبال
ره زنی را از عمل عزلش کنی
تا شوی صدیقِ گردی یار غار
یکدل و یکقبله و یکرو شوی

ایثارِ زر موجب نجات است و امساکِ ذخیرهٔ سیئات

رو مکن در سگّه سندان نیستی
زر مکن در حبسِ زندان نیستی

- آنکه او دل بر درم بنهاده است
هر که از دینار و درهم دور شد
گر نبندی چشم ازین اختر یقین 1160
بگذر از انجم اگر مه بایدت
فتنه شد چون مالِ فرزندانِ تو
هر کرا فرزند باشد مونسش
دل به یاری ده که او باقی بُود
از سقاهم ربههم^{۴۰۷} چو جام را 1165
باده از خمِ خانه باقی بنوش
چون میِ مرد افکنش مست کند
هستی گوهر دو عالم را گرفت
هستی ما را چو آخر نیستی ست
قولِ موتوا ان تموتوا^{۴۰۸} را بخوان 1170
- دیده دولت به هم بنهاده است^{47b}
ذره ذره مهرِ کامل نور شد
کی شوی با مهر هرگز همنشین
بگذر از بیدق اگر شه بایدت
دور باد از چشمِ ایشان جانِ تو
حوت را هرگز نبیند یونسش
نی چو دورِ مجلسِ ساقی بُود
جام بشکن باده گلفام را
هم بیادِ عارضِ ساقی بنوش
نیست گردی بعد از آن هستت کند
نیستی ما در و نبود شگفت
نیستی و هستی ما پس یکی ست
مُرده گرد و زنده^{۴۰۹} شو جاوید مان

حکایتِ حاتم سخاوت موسوم با قیصرِ روم

- گفت حاتم را چو شد مشهور نام
جودِ او بر هر کسی معلوم شد
قیصری بود اندر آن وقت از عطا
چون شنیدی جودِ او گشتی ملول
کین چنین نامش برآید در سخا 1175
قاصدی نزدیکِ او ارسال کرد
گفت نامت در سخاوت شد بلند
صد شتر می‌خواهم از تو سرخ مو
هم صد اُشتر نیز ابيض مو چو شیر
چون ستاد آن نامه قاصد رو نهاد 1180
چون رسید آنجا و حاتم را بدید
- از سخاوت در میانِ خاص و عام^{48a}
از عرب صیتش به ملکِ روم شد
دم زدی چون بود مردی با سخا
تا که باشد در عرب مردی فضول
نیست شاه و خسرو فرمان روا
نامه‌ای بنوشت و عرض و حال کرد
گشت معلوم این که هستی ارجمند
هم سیه چشم و لطیف و خوب رو
حامل و رهوار و نغز و دلپذیر
نزدِ حاتم چون سویی گلزار باد
نامه را بسپرد بی گفت و شنید

^{۴۰۷} اشاره به آیه قرآن کریم سوره انسان - ۲۱ «عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَخُلُواْ أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقْيَهُمُ رِجْهَمُ شَرَاباً طَهُوراً»

^{۴۰۸} اشاره به حدیث حضرت پیغامبر «مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا»

^{۴۰۹} در نسخه - زند

- خواند حاتم نامه را معلوم کرد
روز دیگر قوم خود را پیش خواند
خواست زیشان صد شتر مو چون عقیق
داد قاصد را و رو کردش به راه 1185
همچو گلزاری که باشد در چمن
چون بدید آن سرخ و ابیض شاهِ روم
اُشترانِ سرخ را زر کرد بار
کرد بارِ آن شترهای سفید
سویِ حاتم کرد آن زرها روان 1190
نزدِ حاتم آمد آن گنجِ روان
همچنان با سیم و زر بستاندش
هرکس آمد اُشتری پر بار برد
این خبر آمد به قیصر باز گفت
شد مسلّم بخشش و جود و عطا 1195
چون شنیدی آیتِ جودت^{۴۱۰} کرم
دل چو بر بذلِ درم مایل کنی
- هر طلب از وی که شاهِ روم کرد
نامه آن شاهِ دور اندیش خواند
هم صد اُشتر نیز ابیض مو عتیق 48^b
قاصد آمد از عرب نزدیکِ شاه
سرخ از گل‌ها سفید از یاسمن
کرد غیرت بر دل و جانِ هجوم
از فرنگی‌های سرخ سگه‌دار
سیم ابیض تازه و روشن چو شید
تا بداند چیست جود اندر جهان
گفت حاتم هر که دادن اُشتران
خرجی اطفالِ خود گرداندش
قاصد از حیرت چو یخ بر جافسرد
گفت قیصر طاقِ او را نیست جفت
این عرب را در جهان بی‌ماجرا
در سخاوت کوش و ایشارِ درم
کوش تا اخلاص هم حاصل کنی 49^a

مقالهٔ خامس در حُسن اخلاص و ثمرهٔ یقین و دلیل آن از اکابرِ دین

- بعد از بن بشنو ز اخلاص و یقین
هر کرا اخلاص باشد راهبر
چون یقین ایمان بود ایمان یقین 1200
از یقین گردد چو ایمان استوار
بر تن از ز اخلاص زیور باشدت
- از سرِ صدق و یقین ای پاکِ دین
سنگ را گوهر نماید خاکِ زر
بیش ازین فضلی بدان اندر زمین
صدق پیش آور که گردی مردِ کار
هر چه می‌خواهی میسر باشدت

^{۴۱۰} در نسخه - جودد

حکایتِ عجمِ صادق و فوایدِ اخلاصِ او

- 1205 دارد اندر سُبْحه مُلا این کلام
در عرب افتاد مردی از عجم
فُحش می گفتند باهم گویا
دست‌ها برداشت رو بر آسمان
از خدا حاجاتِ خود کردی طلب
چونکه راسخ بر ره اخلاص بود
حشو هر کس پایه عصیان گرفت
1210 از یقین شد حاجتِ او مُستجاب
از سر اخلاص اگر خوانی دعا
قلب خالص کن از اخلاص ای پسر
صدق اگر پیش آوری مخلص شوی
- آن سپهرِ راستان قطبِ انام
دید بنشسته دو اعرابی بهم
پس عجم پنداشت آن باشد دعا
هرچه می گفتند می گفتی همان
حشوها می گفتی از لفظِ عرب
49^b از زیان گفتن نبودش غیر سود
حشوش^{۴۱۱} از اخلاصِ او غفران گرفت
گرچه خالی بود قولش از ثواب
خاک از اخلاصِ تو گردد توتیا
تا شود قلبت زر خاص ای پسر
در ره دین چون زرِ خالص شوی

حکایتِ شیخ ابو سعید با مرید

- 1215 گفت روزی بُوسعید آن رهنما
گفت اگر بر خاک خوانی زر شود
لیک می‌باید یقینت استوار
آن مرید آن را به‌دیواری بخواند
ناظری گفتا که من دیدم یقین
ماند خالی در میانه جای او
1220 چون یقین را این‌چنین باشد اثر
کرد ارشاد مریدی یک دعا
ور به سنگِ صخره^{۴۱۲} آن گوهر شود
تا کند کار این دعا در وقتِ کار
خاک را چون باد از آن منزل براند
شد روان دیوار بر روی زمین
خاک می‌افتاد از بالای او
50^a از یقین بهتر چه باشد ای پسر

حکایتِ شیخ بغداد و ثمره اخلاص و اعتقاد

^{۴۱۱} در نسخه - خشوش

^{۴۱۲} در نسخه - صخره

بود در بغداد شیخ نامدار
 صاحب علم و عمل مردی تمام
 شیخ را عزم حجاز افتاده بود
 تیز هوشی در میان جمع داشت
 1225 پاکبازی بود بس صاحب نظر
 هر کجا کردی توجه از یقین
 شیخ اندر راه و جمعی در شکار
 خوک را کشتند و بگذشتند زود
 راه از آنجا جانب صحرا فکنند
 1230 آن یکی گفتا که از راه گراز
 و آن دگر گفتا که پرهیز تمام
 گفت آن یک هر که زین دامن نچید
 شیخ را گفت آن مرید با ادب
 صدق یا پرهیز به در راه دین
 1235 گفت چون صدق ست بهتر ای امام
 گرچه شیخ گفت از ره واممان
 شیخ رفت و آن مرید پرهیز
 سر بُرید از خوک و در چاهی فکند
 بر سر آن چار طاقی برکشید
 1240 پس مُنادی کرد اندر هر دیار
 از طوافش کُور بینا می شود
 خسته می گردد ز فیضش تن درست
 از جوانب هر که بشنید این سخن
 هر کس از صدقی بدانجا می شدی
 1245 هر کرا مقصود و حاجت می بدی
 هر کسی از صدق خود می برد بهر
 یافتی هر کس ز صدق خود نجات
 شیخ از آنجا چون به سوی مکه شد
 با مریدان چون از آنجا باز گشت
 1250 یک شبی بغنود و اندر خواب شد
 دید اندر خواب ابری بی دریغ
 چون از آن خواب گران بیدار شد
 من چگویم تا چسان شد چشم او

گردش از هر در مریدان بی شمار
 در عبادت هم ریاضت بر دوام
 با مریدان رو به ره بنهاده بود
 جمع را روشن ازو چون شمع داشت
 وُسعت دنیا به چشمش مختصر
 نه فلک را عکس دیدی در زمین
 خوکی آوردند سوی رهگذار
 شیخ ره را دید از آتش پر ز دود
 غُلُلی در جمع بی غوغا فکند
 می باید کرد شیخا احتراز
 زین نجاست کرد باید بردوام
 50^b می شود او نیز مثل آن پلید
 کای تو صاحب راز اسرار طلب
 صدق بهتر گفت مردی راه بین
 رو که من می مانم اینجا والسلام
 گفت عفوم کن ای شیخ زمان
 یک قدم نهاد از آن وادی به در
 بر سر آن صُفّه ای کرد ارجمند
 پرده پوشی هم به رویش در کشید
 گفت اینجا شد امامی آشکار
 کارهای بسته هم وا می شود
 لنگ اگر آید رود رهوار چست
 تازه اش می گشت هر درد کهن
 کُور بینا گنگ گویا می شدی
 51^a چون شدی آنجا اجابت می شدی
 نام آن مشهور شد در کوی و شهر
 گشت مشهور جهان آن تَرّهات
 رویش از طوف حرم با سکه شد
 باز با صدق و صفا دمساز گشت
 چشمش از دل غرقه خوناب شد
 آمد و بگرفت چشمش را چو میغ
 چشمش از غم کُلبه تیمار شد
 همچو نرگس ناتوان شد چشم او

- روزِ دیگر چشم را با خود ندید
 1255 شکر می‌کرد و روان می‌شد به راه
 تا بدان منزل رسید از راه دور
 مردمان گفتند کاینجا بقعه‌ایست
 هر که می‌آید به هر امر شدید
 کور بینا گنگ گویا می‌شود
 1260 با مریدان شیخ سویی بقعه شد
 طوفِ مشهد کرد و شب در خواب رفت
 چون یقینش از صداقت راست بود
 روزِ دیگر دیده چون نرگس گشاد
 پیشش آمد آن مریدِ پره‌نر
 1265 پایهٔ صدق و یقین بنگر که چیست
 کرد بیرون آن سر از زیر و زمین
 صدق را سرمایه چون این آمدست
 صدق پیش آور که کارت زر شود
 نورِ صدقت چونکه گردد رهنمای
 1270 در ره صدق و یقین باش استوار
 هر کس از صدق و یقین دل زنده نیست
 از یقین شد سرّ وحدت آشکار
 چونکه شد صدیق را صدق آشکار
 ای برادر صدق را سرمایه کن
 1275 چون شوی از زیور صدق ارجمند
- دیده را بر هم نهاد و بد ندید
 روز روشن گشته بر چشمش سیاه
 کاندرا آنجا بد مرید با سُرور
 کاندرا و نطع زمین چون رُقع‌ایست
 51^b قفل^{۴۱۳} او را می‌رسد زانجا کلید
 ناصبور آنجا شکیا می‌شود
 همچو شاهی بر سر آن رُقع شد
 دیگر اندر چشمه‌سارش آب رفت
 نور نازل گشت و ظلمت خواست زود
 نارِ غم را خاکسان برباد داد
 دستبوسش کرد و گفت ای تاج سر
 کور باد آن دل که در صدقش شکست
 گفت شیخا قدرتِ خالق ببین
 پس یقین از رفعتِ دین آمدست
 بر ز بحرت نیز روشن‌تر شود
 هر چه می‌خواهی ببین در پشت پای
 گرد از دریا نم از آتش برآر
 52^a زندگی را در جهان ارزنده نیست
 پس یقین را داشت باید استوار
 شد نبی را دوستدار و یارِ غار
 بر سر از ظلّ الهی سایه کن
 کوش تا از حلم گردی بهرمند

مقالهٔ سادس در حلم که شعار ارباب فتوتست و شیوهٔ اهلِ مروت

بعد ازین از حلم بشنو ای حلیم
 حلم آن باشد که باشی چون زمی
 نوش انگاری تو نیش زهر را
 عقده در دل چون در ابرو نبودت

تا شود چون مؤمنان قلبت سلیم
 حاملِ جور و جفای آدمی
 کاظمین الغیظ^{۴۱۴} باشی قهر را
 جز رخ خندان نیکو نبودت

^{۴۱۳} در نسخه - غفل

^{۴۱۴} اشاره به آیه قرآن کریم سورة آل عمران - ۱۳۴ « الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ »

1280 در گلستان^{۴۱۵} باشد از خوی تو خلق
دور باشی دایما از خوی زشت
هرکرا قبضی ز خوی خویش نیست
آنکه با خوی نکو دمساز شد
هرکرا از حلم باشد پاسخ^{۴۱۶}
1285 نیست فتح‌الباب جز روی نکو
ای حسینی بشنو این معنی ز من
چون ترا خلق حسن حاصل شود
پاک گردد چون در دریا دلت

در بهشت از روی نیکوی تو خلق
باشد از خوی تو خلقی در بهشت
در دل جانش دمی تشویش نیست
52^b در حقیقت مرد صاحب راز شد
می‌گشاید باب رحمت بر رخس
بهتر از روی نکو خوی نکو
کوش تا حاصل کنی خلق حسن
بخل و حقد و کبر تو زایل شود
گردد افزونتر ز درّ حاصلت

حکایت شیر یزدان با غلام نادان

گفت روزی مرتضا بنشسته بود
1290 بنده‌ای را کرد یک‌چندی طلب
مرتضی بار دگر آواز کرد
چون طلب بسیار شد نامد جواب
دید بنشسته چو بوتیمار^{۴۱۷} او
مرتضا گفت ای غلام ناصواب
1295 گفت بار اول از غفلت که بود
بارهای دیگر از خوف توام
مرتضا چون دید ترس و بیم او
گفت رو آزاد باش از مال من
حلم ایشان اینچنین بود ای عزیز
1300 مرتضا را سینه گنج علم بود
حلم آن باشد که با جسم چو کاه
بار خلق از پشت ایشان بفکنی
خلق را از محنت آزادی دهی

در ز غیر یار بر رخ بسته بود
در جوابش دم نمی‌زد ای عجب
هم جواب او ندادن هرزه گرد
رفت بیرون حیدر عالی‌جناب
گشته از ترک ادب بیمار او
از چهام یاری نکردی در جواب
53^a در جواب تو زبانم کم گشود
نطق را شد در لسانم بسته دم
کرد از شفقت بسی تعظیم او
دل مکن از خوف خود پامال من
گر شوی طالب بیاموزی تو نیز
هم تنش کوه و وقار و حلم بود
کوه برداری شوی تا پیشگاه
پشت خود در بار خلقان بشکنی
دل به غم‌خواری و ناشادی دهی

^{۴۱۵} در نسخه - گلستا

^{۴۱۶} در نسخه - پاسخ

^{۴۱۷} «بوتیمار» یا «غم خورک» adıyla anılan balıkçıl bir kuş türüdür. Edebiyatta ise daima su kenarında olmasına rağmen üzüntüsünden dolayı su içmemesiyle ma'ruftur.

1305	بد نخواهی هیچکس را در میان صد بدی بینی ^{۴۱۸} و نیکویی کنی گر شوی از زیورِ حلمِ ارجمند زیور انسان به غیر از علم نیست هرکرا از حلمِ زیور ساختند	بد نیاری هیچکس را بر زمان ناخوشی بینی و دلجویی کنی گردی اندر هر دو گیتی سر بلند بعد از آن چیزی فزون از حلم نیست زیورش از جمله بهتر ساختند ^{53b}
------	--	--

محاربه^{۴۱۹} کردن^{۴۲۰} در خیبر با کافر و مسلمان شدن کافر

1310	مرتضا با کافری در داروگیر چون ز پای افکند و بر وی یافت دست هم در آن گرمی پلید ناپسند حیدر از حلم و بزرگی که داشت گبر چون از تیغ شاه آزاد شد گفت ای میرِ کریم رهنما	حرب کرد افکند از اسبش به زیر بهر کشتن زود بر صدرش نشست خیو خود بر صورتِ حیدر فکند جست کافر را به حالِ خود گذاشت کس چه داند تا چسان دلشاد شد آگهی ده زودم از بهرِ خدا
1315	چون تو بودی جزم بر قتلِ چنین گفت من بهرِ غزا می کشتمت چون تو خیواندختی بر رویِ من گر همی کُشتم ترا از قهرِ خود از برایِ خود نکشتم خصم را	از چه ام بگذاشتی ای پاکِ دین یا خود از بهرِ جزا می کشتمت از تو بی حد در غضب شد خون من نَز پی حق بود، بود از بهرِ خود تا بیاموزند از من رسم را
1320	گبر کین بشنید خرم شد بسی خرم آن دین و همایون رتبش گفت ای بر حق امیرِ مؤمنان مرتضا اسلام بر وی عرضه کرد دولتِ دینِ محمد یافت او	گفت هرگز این کند کس با کسی ^{54a} کین چنین نیکان بود در اُمّتش عرضه کن اسلام تا بندم میان شد مسلمان در زمان آن نیک مرد در جهان اقبالِ سرمد یافت او
1325	او به یک تسلیم مؤمن شد چنین حلم و انصاف و بزرگی گوش کن بر غضب هر کس که آبِ حلم ریخت هر که با دیو غضب هم خانه شد	تو به صد تعظیم اندر کبر و کین دیو خود را یک زمان خاموش کن دیو تا پا دارد از دستش گریخت از پری رویان بسی بیگانه شد

^{۴۱۸} در نسخه - نینی

^{۴۱۹} در نسخه - محاربه‌ای

^{۴۲۰} در نسخه - کننده

دیو را از خانه بیرون دارپای	
تا تو با دیوی کجا انسان شوی	1330
هر که او از قید تن آزاد شد	
چیسست آزادی رضا دادن به او	
چون به فضل حلم رهبر شد دلت	
تا شوی با روح قدسی همسرای	
گر به تن صحبت نداری جان شوی	
خاطرش شاد و دلش آباد شد	
گردن تسلیم بنهادن به او	
کوش تا گردد رضا هم حاصلت	54 ^b

مقالهٔ سابع در رضا

که گلدسته رنگین گلستان دینست و میوه شیرین بوستان یقین

از رضا خود نیست برتر منزلی	
هر که قانع شد به هر چه آید ز غیب	1335
هر که جویای رضای یار شد	
چون طلب کار رضایی هر نفس	
در رضا کوش از تو مرد عاقلی	
نیست در سیر سلوکش هیچ عیب	
از حیات عمر برخوردار شد	
این سخن بشنو رضا اینست و بس	

حکایت عاشق و تسلیم اختیار به ارادت دلدار

عاشقی در موج دریا غرقه شد	
از کنارش عاشقی گفت ای فقیر	
یا گذارم تا چنین گردی هلاک	1340
گفت از من نیست این پرسش صواب	
هر چه او گوید چنان کن ای عزیز	
زندگانی بهر او خواهم همی	
گر رضا جویی برو زین رنگ باش	
شد رضا از آرزو برخواستن	1345
مرده گشتن از خدی خود تمام	
دل به او دادن شدن از غیر فرد	
هر که راضی شد به قسم خویشتن	
همچو یونس در خم آن حلقه شد	
هان برونست آورم زین خیر خیز	
زانکه عاشق را ز جان دادن چه باک	
رو ز دلدارم بپرس ای کامیاب	
بی رضای او نخواهم هیچ چیز	
گر نخواهد او بمیرم در دمی	55 ^a
در لگد کوب جفا چون سنگ باش	
دل به احسان خدا آراستن	
زنده گشتن از رضای او مدام	
پا فشردن بر سر میدان درد	
از رضا دارد خبر در انجمن	

هرچه می آید به آن خرسند باش
 1350 ملکِ خورسندی چه شاهنشاهیست
 شد رضا خاکی فراوان بیخته
 نی کفرِ پا را رسد دردی ازو
 هرکه قانع شد به خشک و تر مدام
 گرده نانی که پا شد در رهت
 1355 هم قناعت از رضا بر خواستست
 این تر ازو را تو شاهین راستدار
 طعمهٔ بسمل چو شهبازان نکوست
 چیست دنیا جیفهٔ افتاده خوار
 همدگر را^{۴۲۲} می گشند این کرکسان
 1360 بگذرند ایشان به صد سوز و گداز
 همرهٔ خود کس نبرد این جیفه را
 کس ازین ناکس وفاداری ندید
 بر کلوخ دهر هر کس گل نهد
 بارِ غم از دوشِ دل پرتاب کن
 1365 هرکرا خوابش به فکر آلوده نیست
 دید پاکی روی باری را به خواب
 خواب کردی بعد از آن هر روز او
 جان که گیرد چاشنی از جام او
 هرکه از جامِ حقیقت مست شد
 1370 یارب از جامِ صفا مستیم ده
 گر ز خود فانی نگردی زار تو
 پاک بازاری که در کار آمدند
 از رضا چون جان خبردارت شود

همچو سرو آزاد و بی پیوند باش
 کاولین گامش ز مه تا ماهیست
 آبی از رحمت درو آمیخته
 نی به پشتِ پا رسد گردی ازو
 ملک او شد جمله بحر و بر تمام
 به که از گردون رسد قرصِ مهت
 آدمی با این دو فضل آراستست
 55^b تا شوی شهباز دین اندر شکار
 تا نباشی همچو کرکس جیفه دوست^{۴۲۱}
 بر سران کرکسان بی شمار
 بر سر این تیره مُشتِ استخوان
 باز ماند از همه این جیفه باز
 نیست اندر رنگِ او بوی وفا
 جز پریشان حالی و خواری ندید
 پای در گل بارِ غم بر دل نهد^{۴۲۳}
 با دلِ فارغِ زمانی خواب کن
 خوابِ خوش بادش که پر بیهوده نیست
 شد ز بویِ گلستان غرقِ گلاب
 تا ببیند آن رخِ پیروز^{۴۲۴} او
 تا قیامت کی رود از کام او
 56^a جام های دیگرش از دست شد
 نیست گردان بعد از آن هستیم ده
 کی شوی از عمر بر خوردار تو
 جز خدا از جمله بیزار آمدند
 با وفا باید که دل یارت شود

^{۴۲۱} در نسخه - دوش

^{۴۲۲} در نسخه - دا

^{۴۲۳} در نسخه - نهاد

^{۴۲۴} در نسخه - پیروز

مقاله ثامن در وفا

که ثمره شجره محبت و دادست و زیور جمال مودت و اتحاد

- 1375 شد رضا آن دلبر فرخ لقا
زیور شاهد که از حلم و حیاست
با وفا هر دل که همراهی کند
نیست در گل عارضان با صفا
با وفا هر گه که باشی یار تو
گر وفا و عهد می آری به جای
1380 از واو فوالعهد^{۴۲۵} اگر داری خبر
در وفاداران فراموشی کجاست
در ره یار ار وفاداری کنی
چونکه غواص این وفاداری نمود
ای دل از یاران وفاداری خوشست
1385 یار آن باشد که گیرد دست یار
عاشقی کو در وفا خوب آمدست
از وفا چون دلبر آید سوی تو
با وفا گر دست در گردن کنی
از سگی کمتر نه ای در کوی یار
- کش بود بر چهره خالی از وفا
لاجرم پیوسته با داغ وفاست
تا ابد در ملک تن شاهی کند
زینتی بهتر ز تشریف وفا
می شوی از یار برخوردار تو
رو که جا داری تو در نزد خدای
در وفای مهر نه چون ذره سر
56^b جز رضا و صبر خاموشی کجاست
دانه هر اشک مُرداری کنی
گوهر مقصود از آتش رخ نمود
یار کار افتاده را یاری خوشست
در دمی کش رفته باشد اختیار
بر سرش پیوسته محبوب آمدست
او وفا بهر چه گردد روی تو
حاسدان را آب در خرمن کنی
کن وفاداری چو مردان اختیار

حکایت در وفا

- 1390 پاک دینی گفت یکسالی تمام
داشت کلبی از در زندان نرفت
بود در زندان اسیری بر دوام
تا ز زندان صاحبش خندان برفت

^{۴۲۵} اشاره به آیه قرآن کریم سورة الاسراء - ۳۴ « وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا »

روز در بازار نان کردی طلب
 گر بیاموزید از سگ دوستی
 چون سگ از مادر وفا گیرد سبق
 چون سگی از مرد می‌شد نیک مرد 1395
 تن که سر در پای جانان گم نکرد
 یک‌نفس بی‌یادش از دم می‌زنی
 بی‌سر و پایان این راه طلب
 بعضی اندر آب و آتش سوختند
 بعضی از جان و جهان افتاده دور 1400
 منزلی بالاتر از بالا بسی
 چون شنیدی از رضا و از وفا

معتکف بر خاک زندان بود شب
 مغز گردید و رهید از پوستی 57^a
 شاید از بر ما بگردانی ورق
 تو نه‌ای سگ گرد نامردم مگرد
 دیده را در دید او مردم نکرد
 دوستی را جمله بر هم می‌زنی
 در وفا جان‌ها کشیدند ای عجب
 بعضی اندر ره وفا آموختند
 داده جان اندر ره جانان صبور
 کی تواند راه برد آنجا کسی
 بعد ازین در صبر مُحکّم‌دار پا

مقاله تاسع در صبر که دیباچه اقبال سرمدیست و سرمایه سعادت ابدی

رهروی کو صبر می‌سازد شعار
 صبر مفتاح جمیع بسته‌هاست
 صبر را کن پیشوا در خیر و شر 1405
 بر بلا صبر تو می‌ریزد حرج
 گر شوی صابر بیابی صد مزه
 بدر می‌گردد هلال از صبر تو
 صبر صحراییست بی‌پایان و دور
 حصر این صحرا نیاید در عدد 1410
 وسعتی کین دشت بی‌اندازه راست
 دخل یک روز تو زین دریای ژرف
 لشکر صبر ترا دریا دل‌ست
 عافیت از صبر می‌آید پدید
 می‌شود از صبر چون سنگ تو لعل 1415

صد فرج می‌باید اندر ختم کار
 داروی^{۴۲۶} جان تن دلخسته‌هاست
 تا شوی آگه به سر من ظفر^{۴۲۷} 57^b
 زآنکه گفت الصبر مفتاح الفرج^{۴۲۸}
 می‌پزد از صبر زیرا خربزه
 نقص می‌یابد کمال از صبر تو
 هرچه می‌خواهی بکار ای ناصبور
 گر بیمایی ازل را تا ابد
 می‌ندانم گر بهشت تازه راست
 می‌رساند گر کنی صد سال صرف
 پای مرد ناصبور اندر گل‌ست
 عافیت بی‌صبر کس هرگز ندید
 صبر کن در آشت چون نیست نعل

^{۴۲۶} در نسخه - داری

^{۴۲۷} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر « مَنْ صَبَرَ ظَفَرَ »

^{۴۲۸} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر « الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرْجِ »

می‌کند چون خاک بادت بی‌قرار
تا نگردی پایمال هر گروه

گر نه‌ای چون سنگ در صبر استوار
پا به دامن‌کش درین صحرا چو کوه

حکایت پسران پادشاه چین و افتادن ایشان به مغرب زمین و سرگذشت ایشان

58^a

زیر فرمانش همه روی زمین
داده بود او را کریم با کمال
بود شه را پاک رای و مستقیم
وان سه بر بستند از آنجا رخت خویش
قطع می‌کردند منزل روز [و] شب
سایه‌ای دیدند و آبی همچو نور
چشمه‌ای از جویبار سلسبیل
بود ظلماتی درو آب حیات
دل ز غوغای سفر پرداختند
ما حضر آورده شد اندر میان
از سپاه افتاده بیرون در شکار
بعد از آن آبی طلب کرد ای همام
هم فرود آمد کبابی ساختند
لب گشود آنگاه مرد میهمان
کز^{۴۲۹} چه شهرید و که‌اید آن را به من
لب گشادند آن سه یار دلپذیر
چون ملک بشنید شد بسیار شاد
عالمی آورده‌ام زیر نگین
نعمتی بی‌ظنّت اکراه داد
حاصل ست اینجا به‌اسب آرید پای
پس موالیّد سه گانه چار شد

58^b

پادشاهی بود اندر ملک چین
هرچه باید از بزرگی و جلال
1420 چار فرزند خردمند سلیم
کوچکین را داد خسرو تخت^{۴۲۹} خویش
روی در مغرب نهادند ای عجب
چون به مغرب آمدند از راه دور
سایه‌ای چون ظلّ سبحانی ظلیل
1425 چشمه و آن سایه اندر حدّ ذات
چون در آن منزل نشیمن ساختند
دست [و] رو شُستند و بگشادند خوان
شهواری گشت از دور آشکار
سوی ایشان راند و کرد اول سلام
1430 چست و چابک شربت آبی ساختند
خوردنی خوردند و برچیدند خوان
گفت بر گویند هر سه پاک تن
چون نبود از راستی آنجا گزیر
حال خود گفتند نی کم نی زیاد
1435 گفت من شاهم درین مغرب زمین
چون شما را خالق اینجا راه داد
هرچه می‌خواهید از فضل خدای
امثال امر شه ناچار شد

^{۴۲۹} در نسخه - تحت

^{۴۳۰} در نسخه - کر

- 1440 هم‌رهش گشتند تا شهر و سپاه
پور مهتر را وزیر خویش ساخت
کوچکین را در سرای خویش برد
بود دایم همنشین پادشاه
روزی اندر خواب شاه سرفراز
آن پسر چون بخت شه بیدار بود
1445 بر میان اژدر خوانخواه زد
پاره پاره کرد و در طشتش فکند
شه در آن گرمی شد از غفلت جدا
گفت افسوس از پی قتل چو میغ
من چه بد کردم که با من کین کند
1450 دیده بست و دم نزد بر جا بخفت
روز دیگر چون برون شد آفتاب
از افق مرغ سحر چون شد پدید
شد ز مهر آسمان روشن زمین
هر سه را آورد پیش تخت خویش
1455 مهترین را گفت چون مرد مهی
پور کهتر را روان گردن بزن
گفت فرمان از شهنشاه است و بس
دشمن شه عالمی را دشمن است
یک حکایت دارم از فرمان دهی
1460 گفت برگوی آنچه داری در ضمیر
- 59^a چون به تخت^{۴۳۱} آمد شه لشکر پناه
و آن دگر را دلپذیر خویش ساخت
خرم و خندان و بی تشویش برد
در سرای صحبت و در خوابگاه
اژدرین آمد به بالینش فراز
تیغ بیرون کرد و چست از جای زد
تیشه صنعت به سنگ خواره زد
کرد پنهان زیر تخت ارجمند
دیده چون بگشاد دید آن تیغ را
بر سر من آمد این مه بی دریغ
کافر گر هیچ مؤمن این کند
بود جانش تا سحر با درد جفت
رانند صندل بر سر دریای آب
ارزن شب را سراسر باز چید
شاه شد بر تخت با صد قهر و کین
کرد چون آینه روی سخت خویش
گر طمع داری ز من چشم بهی
59^b تا ترا تحسین کنم بر انجمن
زانکه از هر چیز آگاهست و بس
لیک صبر از خسروان مستحسن است
عرضه دارم چون شه و فرمان دهی
هیچ رازی را ز من پنهان مگیر

حکایت کردن بر سبیل تمثیل بر مهین پادشاه چین با ملک مغرب زمین

گفت شه را عمر بی اندازه باد
پادشاهی بود در سقلاب روم
گاه در بزم و گهی اندر شکار
روزی اندر دشت نخجیر^{۴۳۲} از سپاه
نخل دولت در ریاضش تازه باد
کرده آهن را به ضرب تیغ موم
صرف می شد همچنین اش روزگار
دور شد تنها شه لشکر پناه

^{۴۳۱} در نسخه - تحت

^{۴۳۲} در نسخه - نخجیر

- 1465 بود گرمای تَمُوز تابناک
بازی اندر دشت، شه کردی طلب
دید کوهی کَله بر چرخِ اثیر
جامِ یاقوت از کمر بیرون گرفت
چون شد از خونابه مالا مال جام
1470 بال زد آن باز و کردش سرنگون
در غضب شد شاه و یکبارِ دگر
بارِ دیگر باز در خاکش فکند
دست زد از تن سرش را دور کرد
بارِ دیگر جام را پُر کرده بود
1475 دید آوازی ز کوه پُر فطور
کرد آهووار بر هرسو نگاه
بارِ دیگر خواست تا نو شد به قهر
شخصی آمد همچو خضرِ رهنمای
بر سرِ این کوهسارِ سرفراز
1480 کوه را بسته کمر مانند سنگ
کو را آورده چون انگشتری
زهر و زرد آبی که هست او را درون
جام ازین زهرِ هلاهل می خوری
چون ملک بشنید ازو این قولِ پاک
1485 چون کنم بی یار صاحب رازِ من
همچو چرخ از سرنگون می گشتمی
در جهان بی صبری کردم عجب
بعدزان تا آن ملک برگاه بود
زان همی ترسم من ای شاهِ زمان
1490 صبر را گر پیشوایِ دل کنی
گفت شه بر خیز ای جویایِ حرف
پور اوسط را طلب فرمود و گفت
خیز و سر بنداز ازین پورِ کهنین
گفت فرمان از تو من فرمان برم
1495 لیک دارم یک حکایت گوش دار
گفت برگوی آنچه می گویی درست
- مرغ و ماهی می شد از گرما هلاک
چون سکندر آب حیوان خشک لب
می چکید آبی از آن بالا به زیر
60^a در ته آن قطره پُر خون گرفت
خواست شه کان زهر در ریزد به کام
تا دل لب تشنه زان خون گشت خون
کاسه را پُر کرد چون بارِ دگر
در غضب شد سخت شاهِ ارجمند
هم تنش را خوردِ مار و مور کرد
خواست تا در آتش آرد دم چو دود
می رسد محکم که از لب دار دور
در نظر هیچش نیامد جز گیاه
گرچه باشد در درونِ کاسه زهر
گفت ای شاهِ من از بهرِ خدای
اژدری مردست با صد عزّ و ناز
زان کمر کوه آمده بسیار تنگ
60^b درمیان از وی گریزان مشتری
گرمی مهر از تنش کرده برون
سهل شمارش نه مسهل می خوری
گفت ناحق باز را کردم هلاک
رازِ خود را با که گویم بازِ من
به که دل زین غصه خون می گشتمی
ناصران را نباشد جز تعب
همدمش درد و دریغ و آه بود
کین حکایت تازه گردد در جهان
صد هزاران خرمی حاصل کنی
عمرِ خود را در حکایت کرده صرف
ای سرت با دولتِ بیدار خفت
خاک را از خونِ او گردان عجین
61^a هرچه فرمایی به جان فرمان برم
ای شه دانا دلِ عالی تبار
مثلِ آن دیگر می آور قولِ سُست

حکایت گفتن شاهزادهٔ اوسط با پادشاه ره کرده غلط

- گفت شاهی بود در ملکِ عراق
بود شاهی خرده‌دان^{۴۳۳} و هوشمند
داشت زیبا طوطی خضرا لباس
شاه بی طوطی نبود یکه‌زمان 1500
چون فرشته شاه را همراه بود
بود روزی در کنار شاه شاد
آمدند از غیب جمعی طوطیان
طوطیان را دید چون طوطی شاه
بی‌کران پرسش نمود از هر طرف 1505
پرسشِ مام و پدر بسیار کرد
از پدر بسیار دادندش درود
هم ز اخوان و ز اخواتش پیام
لیک گفتند از فراقِ رویِ تو
بی تو سوی بوستان‌شان راه نیست 1510
جمله گفتند از امیرِ خویش‌تن
چون بیاید نزد ما آن دلفروز
باز گردد بعد از آن بر راهِ خویش
طوطی آمد نزد شه نی‌کم نه بیش
شاه مهلت داد چل روز تمام 1515
رفت طوطی همراه آن طوطیان
چون رسید آنجا ز روی مام و باب
والدینِ خویش را مسرور کرد
چند روزی سیرِ هندستان نمود
بعد از آن چون عزم رفتن راست کرد 1520
مادرش گفتا شهر را حال چیست
گفت پیرست آن امیرِ نامور
- در سرای دین و دولت گشته طاق
هم به‌صورت هم به‌معنی ارجمند
شاه را دل مایل او بی قیاس
بود شه را هم‌نشین و هم زبان
از دل او بر دلِ شه راه بود
حرف‌های دلگشا می‌کرد یاد
سویِ بستانِ شه از هندوستان
رفت خندان نزد ایشان عذرخواه
ریخت دُر بی‌عدد در هر صدف
دیده را از اشکِ گوهر بار کرد 61^b
هم ز مادر بی‌عدد گفت و شنود
بی‌کران^{۴۳۴} گفتند و زان شد شادکام
بس پریشانند چون گیسوی تو
کارشان غیر از بُکا و آه نیست
مهلتی خواهد پی سیرِ وطن
بهره یابیم از جمالش چند روز
شادمان گردد به‌شهر و شاهِ خویش
سربه‌سر بر خواند حسبِ حالِ خویش
تا رود طوطی و آید شادکام
سویِ هندستان [و] طوفِ دوستان
شد دلش روشن‌تر از صد آفتاب
محتِ هجران ازیشان دور کرد
گشت باغ و صحبتِ بستان نمود 62^a
تُحفه‌ای از بهرِ شه در خواست کرد
شیخ یا شابست وی را سال چیست
بگذرانیده جوانی‌ها ز سر

^{۴۳۳} در نسخه - خورده‌دان

^{۴۳۴} در نسخه - پیکران

- گفت تُخمی می‌کنم در کارِ او
چون بنوشد پیر گردد نوجوان
راست می سازد قد خم دیده را 1525
هر که خواهد زندگی گیرد ز سر
دست و پا بوسید باب و مام را
بال می‌زد تا به‌نزدِ شه رسید
شاه کو را دید چشمش نور یافت
بوسه می‌زد شاه بر چشم و سرش 1530
تحفه آن تخم را طوطی گشود
باغبان را داد و گفتا در نشان
در نشاندش باغبان و قد کشید
چون تُرنجی گشت هر یک میوه‌اش
باغبان چون دید رنگ آن ثمر 1535
سربه‌سر در چید و برخوانی نهاد
میوه‌ای دید از همه در جُثه بیش
چون به آمد آن انار از دیگرانش
نزد سلطان برد و در پیشش نهاد
دست کرد آن میوه را برداشت زود 1540
خواست تا گازی زند بر وی روان
گفت شاها از برای امتحان
بعد از آن گر شاه نوشد باک نیست
پیری آوردند مرد سال‌خورد
زهر بود آن میوه افتاد و بمُرد 1545
شاه فرخ فال چون آن حال دید
آتش غیرت چنان بر شاه زد
گفت چندین سال پروردم بُتی
در قصاصِ خویشتن رنجانمش
دست زد بر کند زود از تن سرش 1550
ناصری کرد شاه بی‌وفا
گفت از آن پس میوه‌ای زهر بار^{۴۳۵}
- رو بکار آنگه که آید بارِ او
نوجوان هم شاد و خرم بی‌کران
خرمی بخشد دل غمدیده را
زان ثمر لختی بنوشد ای پسر
سوی شه بگشاد از آن پس کام را
با تن پاک و دل آگه رسید
خانۀ دل را ازو معمور یافت
بر لب لعل و خطوطِ اخضرش
شاه را بنمود و شه تحسین نمود
این ثمر را در میانِ بوستان 62^b
بارور گردید و اثمارش رسید
نو عروسی زادی از هر بیوه‌اش
هر یکی تا بنده چون قرصِ قمر
تا برد نزدیکِ شاهِ عصر شاد
ریخته ماری در آنجا زهرِ خویش
جای داد آن میوه را اندر میانش
شاه را شد طبع از آن نوباه شاد
کاندرو از مارِ افعی زهر بود
دست بگرفتش وزیرِ کاردان
گو بنوشد پیری ار گردد جوان
بلکه زهرست اندرو تریاک نیست
چون به‌دستش داد شه فی‌الحال خورد
هیچ تن از دستِ مُردن جان نبرد 63^a
خویش را در چنگِ غم پامال دید
کآتشی در خرمی آن ماه زد
با من این کرد آخر بی‌حُرمتی
قصدِ جانم کرد جان بستانمش
غرقه خون شد لباسِ اخضرش
گویا هرگز نبودند آشنا
سوی زندان برد مردِ میوه کار^{۴۳۶}

⁴³⁵ Nûshada beytin birinci mısrası yerine yazılan düzeltme mısrasıdır.

⁴³⁶ Nûshada beytin birinci mısrası konumunda bulunan bu mısranın üzerine bir mısra daha yazılmış olup beyitte bulunan ikinci mısra karalanmıştır. Sonradan yazılan mısra 1 ve 2 şeklinde işaretlenmiştir. Nûsha üzerinde yapılan düzeltmeyi neşrimize esas aldık.

- تا بنوشند وز جان دوری کنند
چون به زندان شد ز بستان آن ثمر
هر که خورد از درد دل دادش امان 1555
رفت زندان بان به نزد شاه گفت
فهم شد کان میوه زهر آلوده بود
شه ز مژگان اشک خونین ساز کرد
گفت افغان و فسوس و صد دریغ
صبر اگر می کردمی در کار خویش 1560
گرچه خورد آن میوه و شد نوجوان
چون دمی آنجا شکیبایی نکرد
ز آن همی ترسم که شه را این مثال
گر کند شاه اندرین سرعت درنگ
شاه گفتا رو به کار خود همان 1565
آن پسر را گفت برگره بساز
گفت تا جلاد نطع آورد و تیغ
آن پسر گفت ای شه آتش نهاد
- از شرابِ عمر مخموری کنند^{۴۳۷}
اهل زندان شد ز اکلش بارور^{۴۳۸}
پیر خورد و گشت دردم نوجوان
شه ز غم انگشت بر دندان گرفت
و آن دگرها خوشتر از پالوده بود
دل به اندوه و الم دمساز کرد 63^b
خود بریدم نخلِ عمرِ خود به تیغ
کردمی آسان همه دشوارِ خویش
زود دیگر پیر شد از دردِ آن
زشت خویی کرد و زیبایی نکرد
اندرین آیین به بنماید جمال
پای اسب صبر نندیشد ز سنگ
من زمین می گویم و تو آسمان
زانکه در پیش آمدت راهِ دراز
گفت زودش سر بَیْفکن بی دریغ
یک حکایت دارم از طفلی به یاد

تمثیل گفتن شهزاده کوچکین

- گفت برگو، گفت وقتی پیش ازین
طفلِ خردی^{۴۳۹} داشت مادر مُرده
داشت اندر خانه میمونی دگر
خازنِ کالا و رختِ بختِ او
دایه آن طفلِ مادر مرده بود
رفت زاهد سوی بازار ای عجب
ناگه از گنج سرا ماری عظیم 1570
1575
- نیک مردی بود در یونان زمین
خرمنش را بادِ محنت برده 64^a
همچو فرزندِ همایونی دگر
هم نگهبان سریر و تخت^{۴۴۰} او
طفل را با خونِ دل پرورده بود
تا بیارد طفل را شیر و رطب
پر شتاب آمد سوی طفلِ یتیم

⁴³⁷ Nûshada bu beyite "mukaddem" olarak düzeltilme notu düşülmüştür. Bundan dolayı öncesinde gelen beytin üzerine yazılmıştır.

⁴³⁸ Nûshada bu beyitte "muâhher" olarak düzeltilme notu düşülmüştür. Bundan dolayı kendisinden sonra gelen beytin ardına yazılmıştır.

^{۴۳۹} در نسخه - خوردی

^{۴۴۰} در نسخه - تحت

مار را چون دید آن حمدونه زود
 جنگ در پیوست با مارِ عظیم
 آنچنان ماری ز پای افکنده بود
 لخطه دیگر که زاهد گشت باز
 1580 تا کند اظهارِ جرات‌های خویش
 دید زاهد غرقِ خون دست و دهان
 خورد میمون طفلکِ بی‌چاره را
 از غمِ طفلک دلش پرتاب شد
 زد عصا مغز از سرش بیرون فکند
 1585 طبعِ میمون خواست زو اقبال‌ها
 شد روان تا خانه آن بی‌صبر و رای
 دید ماری پاره پاره پیشِ مهد
 ریشِ خود می‌کند و می‌نالید زار
 بی تأمل یارِ خود را گشته‌ام
 1590 بشنو از من این حدیث ای شهریار
 خونِ من سهل‌ست می‌ترسم که شاه
 باز نتواند که آرد بی‌گمان
 همچنان شه بود گرم کارِ خویش
 آب بر آتش نمی‌شد کارگر
 1595 گفت شه را لطف کن ای پادشاه
 آن پسر چون دید شه را گرم کار
 شاه چون بر خواست آن فرخنده بخت
 اژدری در تحت مالا مال بود
 شرح آن با شاهِ عالی‌رای گفت
 1600 شد به زیر از تخت بگرفتش کنار
 کایِ من از راهِ وفا بیرون شده
 من جفا کردم وفاداری ز تُست
 تخت و بخت و مسند شاهی تُرا
 نصفِ شاهی را بدو تسلیم کرد
 1605 آن دو تن را هم سریر و جاه داد
 صبر را زان پس شعارِ خویش کرد

آتشی سرخی شد و دودِ کبود
 مار را گشت و خودش هم شد سقیم
 شادمان گویی که کوهی کنده بود
 رفت حمدونه به زاهد پیشواز
 و نماید رنج و محنت‌های خویش
 گفت افسوس و دریغ اندر جهان
 سر بکوبم این سگِ خونخواره^{۴۴۱} را
 64^b دل چو سنگ و چهره‌اش بی آب شد
 بی گناهش غرقِ خاک و خون فکند
 بر سرش زین گونه آمد حال‌ها
 طفل را در مهد دید اندر سرای
 گشته‌اش حمدونه با صد جدّ و جهد
 کایِ من بی صبر و بیهوش و قرار
 شاید ار دل را به خون آغشته‌ام
 گیر چون شاهی به جای خود قرار
 همچو فرزین گم کند در عرصه راه
 چون بود بیرون شده تیر از کمان
 نیش‌تر می‌کرد بر گل خارِ خویش
 آتشی بود اوفتاده بر شجر
 خیز از تخت و به زیرش کن نگاه
 65^a برده قهر از دستِ صبرش اختیار
 طشت را بیرون کشید از زیرِ تخت
 پاره پاره گشته و پامال بود
 شه ز خجلت گشت با صد درد جفت
 اشک می‌بارید چون ابرِ بهار
 قصدِ لیلا کرده‌ام مجنون شده
 دل ز دستم رفت و دلداری ز تُست
 مهری و از ماه تا ماهی تُرا
 کو مرا صبری چنین تعلیم کرد
 خلعت و اسب و زر و خرگاه داد
 زان لَوای دین و دولت پیش کرد

^{۴۴۱} در نسخه - خوان خواره

هم قدم بی صبر ننهادی به‌راه
شد به صبرش نام مشهور جهان
چون شنیدی صبر را برخی صفات

هم به سر بی صبر ننهادی کُلاه
ماند نامش پادشاه صابران
بعد ازین از توبه‌جو راه نجات^{65b}

مقاله‌ عاشر در توبه که از رنگ و بوی فانی رستن است و به آرزوی جاودانی پیوستن

- 1610 بعد ازین از توبه بگشایم سخن
توبه امر بس شریفست ای پسر
چیسست توبه رفتن از صفِ نعال
خیمه بر کندن ازین کاخ کهن
رستن از گردابه طوفان چو نوح
مستحقّ مجلسِ شاه آمدن
1615 پایه سُفلی رها کردن به‌مور
قابل اقبالِ ربّانی شدن
بیرق فسق و فجور انداختن
خیر بادِ ساغر و ساقی زدن
1620 ممتلی گشتن ز تکرارِ گناه
توبه کردن اول از زرق و ریا
توبه آن نبود که زرقی کنی
می ننوشی لیکن از وجه حرام
بنگ ناخورده ولی از خلق تنگ
1625 ترکِ شمع و شاهدِ عشرت کنی
بهتر است از توبه آن نا صواب
بنگ پر ننگ ار چه حیرانت کند
کرد رندی از قدح نوشی خموش
چون نباشد توبه نیکو بستنت
1630 گر وضویی بر حقیقت نیستت
- تا شود تیمار هر دردِ کهن
قربت وصلِ لطیف است ای پسر
بر فضای بارگاه ذوالجلال
رفتن اندر سایه سرو سمن
از جسد کردن جدایی همچو روح
هم ز ماهی بر سر ماه آمدن
سر کشیدن بر فلک مانند نور
بر کمالِ دولت ارزانی شدن
سنجقِ یوم‌النشور^{۴۴۲} افراختن
صاغر از خُم‌خانه باقی زدن^{۴۴۳}
باز گشتن بر در او عذرخواه
166a پس نهادن رو به‌راه کبریا
ترکِ شمع و شاهد و ساقی کنی
پخته سازی تا به شب هر روز خام
اسب فکرت گرددت در سنگ لنگ
لیک کذب و تهمت و غیبت کنی
طرفِ باغ و شاهدِ شمع و شراب
لقمه فاسد دو چندانست کند
لیک می بردی سبو دایم به‌دوش
بهتر از بستن بُود بشکستنت
هم نمادی در شریعت نیستت

^{۴۴۲} اشاره به آیه قرآن کریم سورة الفرقان - ۴۰ « وَلَقَدْ آتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أَمْطَرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا »

^{۴۴۳} Bu beyit için haşiyede “sah” notu düşölerek düzeltmede bulunulmuştur. “Sah” notu düşölerek düzeltilen beyitler neşrimizde esas alınmıştır. | خیر بادِ ساقی - صاغر از خُم‌خانه‌ی دیگر زدن | Metin be. 1619

صد عمل گر هست بی سوز و گداز
دل تَهی کن از شکم کردن تَهی
صورت ار داری و معنی نیستت
دزدی آمد گوسفند از گلّه بُرد
گفت عصیان و ثوابم شد یکی 1635
توبه کن زین توبه از بهر خدا
یا به جانت خیرتی از درد باد

نزدِ صاحبِ دل نیرزد یک پیاز
نیست غیر از لاغری و فربهی
جانی اندر جسم یعنی نیستت
گوشت خورد [و] پوست سایل را سپرد 66^b
شحم و لحم نفع باشد بی شکی
تا توانی بود در شهر خدا
یا دلت زین توبه کردن سرد باد

حکایت فضیل بن عیاض و از جمله اولیای کبار شدن او از توبه

بد فضیل ابن عیاض اندر نخست
رهزنی می کرد عمری بر دوام 1640
با گروهی گشته قُطَاع الطریق
گرچه رهزن بود کردی یادِ موت
گر بدی او ور نبودی در میان
هر غنیمت کامدی از رهزنی
کاروانی روزی انـدر ره روان
رستخیزی شد که تا آخر زمان 1645
هرکسی سویی گریزان می شدند
آن یکی شد کیسه زر در میان
سر نهاد اندر بیابان چون گیاه
شد در آنجا دید مردی با سکون
بی خبر کان خود فضیل خیره بود 1650
پیش رفت و دست و پایش بوسه داد
گفت از بهر خدا ای پاک دین
راه زد بر ما گروهی همچو سیل
هرکس جایی گریزان تاختند
من گریزان آمدم ایزد ز غیب 1655

پیشوای رهزنان آن مرد چُست
بودش اندر رهزنی دستِ تمام
خایف از وی رهروان هر فریق
هم نماز جمعه کم می کرد فوت
می زدند آن قوم راه کاروان
بخش کردی میرشان بر هر تنی
ره زدند این رهزنان بر کاروان
کس نبیند رستخیزی آنچنان 67^a
زخم دار اُفتان و خیزان^{۴۴۴} می شدند
زر تماش جان و در تن نیم جان
خیمه ای از دور پیدا شد سیاه
ساکنِ آن خیمه پشت اندر ستون
عالمی از دودِ ظلمش تیره بود
کیسه را بگشاد و در پیشش^{۴۴۵} نهاد
دفن کن این خرده^{۴۴۶} در زیر زمین
از ستم کاران کج رای فضیل
سر به در بردند و مال انداختند
داد مردی چون تو ام بی هیچ عیب

^{۴۴۴} در نسخه - خیران

^{۴۴۵} در نسخه - پیش

^{۴۴۶} در نسخه - خرده

این امانت را نگهداری نمای
می‌روم تا من ببینم کاروان
گفت بگذار و برو ای نامراد
مرد آمد کاروان را رفته دید
1660 ریخته می، رفته ساقی گشته شمع
باز گردید و به‌سوی زر شتافت
خواست تا نومید بر گردد ز راه
گفت پیش آ آن امانت باز گیر
آمد آن مرد زمین را باز کافت
1665 دستبوس میر کرد از مردمی
چون گروه آن جود دیدند از امیر
کای امیر اندر میان کاروان
گر تو این زر می‌کنی بذل اسیر
گفت بنشینید ای یاران به‌جای
1670 چونکه بر عهد و امانت امر کرد
من امانت را همی آرم به‌جای
هر که در راه امانت نیست چست
کرد آن اسباب را قسمت به جمع
تا دگر ره کاروانی می‌گذشت
1675 در سحرگه بود پیش کاروان
این جماعت سخت ترسان از فضیل
حافظی در پیش پیش کاروان
جزو خوان مانند بلبل پیش گل
چست بلبل تا به او یاری کند
1680 آیتی در توبه می‌خواند^{۴۴۹} آن عزیز
معنیش این بود کای در کار خام
وقت آن نامد که آگهی کنی
چون شنید این قول مرد خرده‌دان^{۴۵۰}

تا نگهدارت شود فضلِ خدای
چون شدند و کیست اکنون ساربان
زانکه خواهی شد دگر زین خرده^{۴۴۷} شاد
67^b دزد راه کاروان را رفته دید
جمع را دزدان نموده قلع و قمع
رهزنان را چون رسید آنجا بیافت
بانگ بر وی زد فضیل از پیشگاه
چون نیم من از امانت کارگیر^{۴۴۸}
کیسه زر را مکتمل باز یافت
رفت از آنجا با هزاران خرّمی
سربه‌سر کردند فریاد و نفیر
زر نبود و بود جنس ناروان
نیست ما را تا بدانی دلپذیر
زانکه می‌ترسم من از قهر خدای
کی رسانم بر امانت بادِ سرد
تا ببخشاید به‌من روزی خدای
68^a هست عهدش با خدای خویش‌سُست
لیک از هیبت فرو می‌ریخت دمع
هم فضیل آن روز کردی صید دشت
أشتران ره‌وار و ره‌بر ساربان
همچو خاشاکی که باشد پیش سیل
گشته از قرآن چو سوسن ده زبان
آمده گویای حرف جز و کُل
گر هزاران درچمن زاری کند
می‌شنید آن را فضیل با تمیز
هان چه می‌جویی نشد دورت تمام
دست ازین مکاره کوتاهی کنی
گفت آمد آمد آری وقت آن

^{۴۴۷} در نسخه - خورده

^{۴۴۸} در نسخه - کارگیر

در منابع گفته شده است که این آیه در سورة الحديد می‌گذرد. اشاره به آیه قرآن کریم سورة الحديد - ۱۶ « أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ »

آمد از اسب تکاور زیر زود
 اسب را چون باد سر در آب داد 1685
 توبه کرد از ظلم و باز آمد به راه
 کاروان رو کرده از وی بفرار^{۴۵۱}
 کان فضیلی کز شما می برد چیز
 باز گردید و ورا یاری کنید
 1690 گرسنه می گشت سی سال تمام
 آنچنان شد حق شناس و راه بین
 پیشوای ملک و ملت گشت او
 هر کرا از توبه شیرین شد دهن
 با معاصی چند باشی هم نشین
 1695 خیز از آن گلخن بدین گلشن گذر
 چند نوشی باده تلخ عنب
 می حرارت آورد در بزم یار
 تا یکی نوشی غذاهای حرام
 توبه شد ای دل چو انجام کلام

تیر و شمشیر از میان خود گشود
 تیغ آتش بار را پرتاب داد 68^b
 راه او بگشاده شد تا پیشگاه
 او منادی کرده از پی بی قرار
 از شما رو دارد اکنون درگریز
 حق خویش از وی طلب کاری کنید
 حق مردم [را] ادا کردی چو وام
 کاسمان فضل گشت اندر زمین
 رهنمای دین و سنت گشت او
 خسرو آفاق شد در انجمن
 توبه را هم مدتی صحبت بین
 کان چو خارستان نماید در نظر
 نه دمی بر شربت عتاب لب
 آب صافی خور بی دفع خمار
 از حلال آن به که گردی شاد کام
 ختم شد اینجا حکایت والسلام

تمثیل

خواست خر همسایه از همسایه ای 1700
 گفت خر را برد فرزند گدا
 اندرین حالت خرش فریاد کرد
 گفت پس همسایه، کای روشن روان
 گفت من خود راست گفتم ای عزیز
 1705 هر چه من می گویم از سر می کنی
 نیست باور آنچه می گویم ترا
 حال ناصح با جمیع خاص و عام
 گر تو گویی از ثواب و از عقاب

تا کشد اسباب خود در سایه ای
 بار کرده حنطه سوی آسیا
 قول صاحب را چو که برباد کرد
 تو نگفتی رفت خر از بهر نان
 لیک داری ابلهی خیلی تو نیز
 قول خر را جمله باور می کنی
 بانگ خر را می کشی پیشم^{۴۵۲} گوا
 اینچنین است ای عزیز نیک نام
 رندی ار می گوید از جام شراب

^{۴۵۰} در نسخه - خورده دان

^{۴۵۱} در نسخه - فراز

^{۴۵۲} در متن - پشم

- جمله را باشد بدان قول اعتماد 1710 گوش می‌گیرند از قولی چُو در
- قول تو بر سمع‌شان آید چو باد 69^b چون حدیثِ صادقست الحق و مر^{۴۵۳}

خاتمتِ ده مقال

شُکر کز احسان و لطفِ ذولجلال هرکرا دردی ز دل در دین بُوَد
ختم شد در روز سعد این ده مقال زین کتابش^{۴۵۴} صد فرج حاصل بُوَد
لیک اربابِ زمان از شغلِ دین آنکه او را در ازل بهبود نیست
غافلند از نفعِ خویش آگه همین ای دل از گفتارِ ناصح سود نیست

حکایتِ دزدِ پیاز و ترغیب به طاعت بی نیاز

- 1715 از پی دزدی حریفی می‌شتافت گفت کارت چیست در باغ ای گدا
صاحبِ باغ آمدش در باغ یافت گفت من از ترسِ باد ای ارجمند
کنده می شد این پیاز ای بی نیاز گفت الحق عاجزم در این سؤال
از کفایت‌های خودشان صد خبر چون رسند آنجا بودشان حیرتی^{70^a}
در مسلمانی یقینش راه نیست زآنکه در شغلِ جهان بهبود نیست
شغلِ عُقبای می برد سویِ نعیم گنجِ قارون در جهان گنج‌ناداشت
سنگ شد قارون و یک گز جا نداشت بود نمرود از جهان بسیار شاد
مغزش آخر پشه‌ای بر باد داد ساخت باغِ خُلد شدادِ شَدید
میوه‌ای زان باغ آن باغی نچید باز فرعون و خدای در دلش
بر دهن حاصل نه جز مشتِ گِلش این همه بشنیده‌ای و خوانده‌ای

^{۴۵۳} اشاره از حدیث حضرت پیغامبر « قُلِ الْحَقُّ وَلَوْ كَانَ مَرًّا »

^{۴۵۴} در نسخه - کتابش

- 1730 کار کن بهر چه بی‌کاری کنی
چُستی و چائیک به‌کارِ دنیوی
باش تا این پرده بر خیزد ز کار
آدم آنکو پادشاهِ عهد بُود
چیست عالم زیرِ این سقفِ نگون
1735 بین که تو زان دانه چندی در جهان
سعی کن زیرا که بی‌سعی ای پسر
قولِ حق را کن درین ره پیشوا
از تنعمِ با لباسِ فاخرت
عقل را سرمایه کن در کارِ خویش
1740 از غرورِ پیروی‌های هوا
دادمت پندی به‌غایت دلپذیر
- 70^b وقت شد کز عمر بیزاری کنی
سُستی و کاهلِ به‌شغلِ اُخروی
عور مانی پیشِ خَلقانِ شرمسار
ستر پوش از برگِ انجیری نمود
خردلی افتاده بر دریایِ خون
تن زن آخر ریشخندی در میان
تاجری هرگز نیابد سیم و زر
لَیسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى^{۴۵۵}
جز پشیمانی نباشد آخرت
تا نیاری نقص در بازارِ خویش
دور باش ای جانِ من بهرِ خدا
گر سعادت‌مند باشی یاد گیر

در حصر منازل سنین و قامتِ خمیده و منع از افعالی ذمیمه و اقامتِ اخلاقِ حمیده

- 1745 چون ز سی‌بگذشت و سن بر چل رسید
گر از آن منزل به پنجاه آمدی
هست پنجه راست خطّ استوا
چون ز پنجه پایه شصت آمد ترا
گر شود هفتاد منزلگاه تو
ور به‌هشتاد و نود منزل رسید
چون به‌صد منزل رساندی کم زدی
بود در طفلی همه پستی ترا
1750 پیری آمد باز سُستی می‌کنی
گاه پستی گاه مستی گاه سُست
تن درستی نیست در یک کار تو
در نماز صبح مانع گشت خواب
شد نمازِ جمعه بیرون از نصیب
1755 مجلسِ وعظ ار بیابد امتداد
یا تقاضای وضو پیش آیدت
- 71^a باغِ عمرت را همه حاصل رسید
نصف ره دانش، گر آگاه آمدی
اندر آن وادی کجی نبود روا
در همه چیز شکست آمد ترا
می‌شود مقرون به منزل راه تو
پای در گل، بارِ غم بر دل رسید
خیمه زین عالم بدان عالم زدی
در جوانی نیز سرمستی ترا
پس چه وقت ایزد پرستی می‌کنی
می‌ندانم کی شود کارت درست
چون شود جبارِ عالم یار تو
در نمازِ شام مستی و خراب
چون بد آوازست مقری و خطیب
صد مرض حاصل کنی بر تن زیاد
یا ز بینی چون ز تشویش آیدت

^{۴۵۵} اقتباس از آیه قرآن کریم سورة النجم - ۳۹ « وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى »

- یا بیاید خادم‌ت پیش نظر
 با حریفانِ دگر در انتظار^{۴۵۷}
 پشت در محراب و بر منبر کنی
 1760 سوی باغی رفته^{۴۵۸} با یارانِ خام
 گاه خبثِ مقری و حافظ کنی
 شب ز خویش آگهی نبود ترا
 1765 با چنین شغلِ قبیح و خویِ زشت
 چون ز فعلِ این‌چنین عاریت نیست
 کرد عصیان‌را ز رویِ دلِ برُو
 بر رخ از اشکِ ندامت آب زن
 در سحر بیدار و در شب زنده باش
 بر شیاطین خنجر از لاخلول کن
 همچنین مردانه پانه در میان
- 71^b گویدت بر در نشست^{۴۵۶} آن پسر
 خیز اگر داری تمنای شکار
 روی دل در قبله دیگر کنی
 سر نهی در لهو و در شرب مدام
 گه ریا اطلاق بر واعظ کنی
 روز در کثرت بهی نبود ترا
 کی توانی جای کرد^{۴۵۹} اندر بهشت
 رو که با لطفِ خدا کاریت نیست
 خیز و استغفار کن تن را بشو
 دیده را زان آبِ راهِ خواب زن
 زندگی را در جهان ارزنده باش
 در ثباتِ توبه نیکو قول کن
 تا در آیی در شمارِ مؤمنان

آغاز ده خطاب که دلیلِ وضاحت به‌جانبِ خیر و صواب

- می‌کنم زین بس بیانِ ده خطاب
 1770 شاه و دانشمند و شهری و غریب
 هرکرا باشد سعادت هم‌نشین
 گه کند منظور چشمِ فتنه‌بار
 گه کند مرآتِ دل طوطی صفت
 1775 هرکه شد بر قولِ نیک آموزگار
 و آنکه بینی شد حدیث از راستان
 از من ای ناصح نصیحت کردنست
 من نصیحت کردم از روی و داد
- 72^a سربه‌سر از منهی خیر و صواب
 هر یکی دارند ازو قسمت نصیب
 نقش سازد این نصیحت در نگین
 گه کند در گوشِ دولت گوشوار
 تا بیاموزد از آنجا معرفت
 سرفرازش کرد دورِ روزگار
 سر نهد مهر و مهش بر آستان
 از تو در جان و دلت پروردنست
 هرکه فرخ فال شد گیرد به یاد

⁴⁵⁶ در نسخه - نَشْتَسْت. Haşıyede bu kelime için düzeltme notu düşülmüştür.

^{۴۵۷} در نسخه - انتظار

^{۴۵۸} در نسخه - زفته

⁴⁵⁹ Nüshada bu mısırada bu ifadeyi kullanırken ifadesi bulunmaktaydı. Ancak bu kullanım mısranın veznini bozduğu kanaatine vardık. Tam bu noktada mısranın anlamını bozmadan yapılacak bir metin tamiri gerekiyordu. Bu yüzden ilgili terkibi olarak düzelttik.

خطاب اول در نصیحت ملوک و سلاطین و بیان سلوک خسروان معدلت آیین

نقطه این هفت پرگار آمده آنچنان می‌دان که تو ظل‌اللهی آیتی از عدل و احسان آمدی ^{۴۶۰} بایدت دل سوی آن مایل بود	ای به‌سلطانی سزاوار آمده گر ز حال خویش داری آگهی چون تو ظل پاک یزدان آمدی آنچه از احسان حق شامل بود	1780
72 ^b مرحمت با هر یتیم و بیوه کن سلطنت از عدل آباد آمدست بی‌ستون در خیمه کی ماند سکون اره برپای درخت خود نهاد	عدل و احسان و شجاعت شیوه کن سلطنت را عدل بنیاد آمدست سلطنت شد خیمه عدلش ستون هر شهی کز ظلم رسم بد نهاد	1785
نام او باقیست تا آخر زمان ملک باقی یافتی در روزگار تا معین کرد ^{۴۶۱} ترا فضل خدای در همه حال از حقش یاری بود	کرد نوشروان چو عدل اندر جهان چون بنای عدل کردی استوار بعد از آن در شرع محکم‌دار پای پادشاهی را که دین‌داری بود	1790
دست گه در تیغ کن گاهی به‌جام بر همه یکسان بتابد بی حجاب جمله را یکسان دهد گلزار و خار تا شکار خویش بستاند چو شیر ^{۴۶۲}	هم سخاوت پیشه کن با خاص و عام شاه باشد مهر و نور آفتاب ابر نیشان چون کند گوهر نثار در شجاعت نیز شه باید دلیر	1795
73 ^a تا کند گم خصم بی‌سر دست و پای بی سیاست شه نگردهد شهریار کی تواند داشت سالم راه را گرچه باشد آن به‌غایت ناگزیر	گر نباشد تیغ سلطان بی‌قرار در جهان‌گیری شها سرعت نمای هم سیاست را قوی بر پای‌دار گر سیاست می نباشد شاه را	1800
گرگ را در گوسفندان بر مده	کار بر نادان مفرما ای امیر هم دبیران را به کشور سر مده	

^{۴۶۰} اشاره به آیه قرآن کریم سوره النساء - ۵۸ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا»

^{۴۶۱} در نسخه - گردد

⁴⁶² Bu mısraada bulunan «خویش» «mukaddem» ardından gelen «بستانند» kelimesine “muahher” notu düşülerek kelimelerin yerinin yanlış olduğu belirtilmiştir. Bu düzeltmeyi neşrimizde esas aldık.

شد رعیت پنبه و او آتش‌ست
 از جهان رسمِ عوارض دور دار
 بر عوارض هرکه گردد یارِ شاه
 با دعای بد زر روی زمین
 هم مفتش را مفتش بر گمار 1805
 ظاهر و باطن یکی کن در امور
 طبعِ سلطان چون مخالف ساز شد
 خاطرِ شه هست مرآتِ اله
 شاه را چون در دل افتد اختلال
 گردد اندر مرغزاران سبزه خشک 1810
 شیر در بستان نماند میش را
 چون بود سالم دلِ شاهِ جهان
 پادشاهها ملک را آباد دار

آتش اندر پنبه کردن ناخوش‌است
 رویِ عالم را بدین معمور دار
 رخنهٔ گلی کند در کارِ شاه
 به که زر نبود دعا باشد همین
 گرچه بر هر دو نباشد اعتبار
 تا جهان گردد ز صدقت پُر ز نور
 در جهان چندین بلا آغاز شد
 نیست مستحسن که گیرد گردِ راه
 مختلف گردد طریقِ ماه و سال 73^b
 منقطع گردد ز نافه بوی مشک
 چون نهد سلطان به دل تشویش را
 مردمان در امن باشند و امان
 وین نصیحت از گدایان یاد دار

تمثیل در عدالتِ سلاطین و ثمرهٔ دعا و اثر نفرین

روزی اندر بزم دارای عجم
 گفت شه عمرِ ملوکِ هندوان 1815
 هر کسی اینجا حدیثی خواندند
 طبعِ شه را هیچ یک نامد قبول
 نامه‌ای بنوشت بر حمد و ثنا
 کز چه عمرِ ما ندارد امتداد
 عمر ما چون گل روان بر باد شد 1820
 یا رطوبت سیر مارا زود کرد
 پرده بر دارید از رازِ نهان
 قاصدِ شه چون به هندستان رسید
 نامهٔ شه را به شاهِ هند داد
 گفت شد معلوم فرمانِ مَلِک 1825
 مرغزاری هست در دریا کنار

می‌گذشت اوصافِ شاهان بیش و کم
 از چه بیش از عمرِ ما شد در جهان
 بیدقی پیشِ رخِ شه راندند
 کرد چل تن سویی هندستان رسول
 کرد اندر نامه این معنی ادا
 عمرِ شاهان شما باشد زیاد
 خاکِ هندستان متین بنیاد شد
 یا حرارت در بقاتان سود کرد 74^a
 در جوابِ نامه سازیدش عیان
 نوبهارِ او به تابستان رسید
 شاهِ هندان نامه را یکسر بخواند
 سر نمی‌پیچم ز پیمانِ مَلِک
 سایه افکنده در آنجا یک چنار

شاخ او بر مهر و مه سر بر زده
 زیر آن شاخ شجر ساکن شوید
 چون بریزد آن شجر از بیخ و بال
 بود چل مردگزين صاحب قبول 1830
 بر گشادند از سر عجزی زبان
 از مُحالاتست کین فرخنده شاخ
 هست مشهور اینکه اندر روزگار
 عمر نوح و صبر ایوب از کجاست
 شاه گفتا ای رسولان چاره نیست 1835
 گشت مهماندار شه‌شان رهنمون
 دستشان کوتاه شد از شاه و گدا
 روز و شب اندر مناجات آمدند
 کای خداوند زمین و آسمان
 از سر ما این شجر را دور کن 1840
 بس که اشک از دیدشان ریزنده شد
 چون ز پای افتاد آن شاخ بلند
 گفت این روشن دلیل واضحست
 از ثری سر بر ثریا این درخت
 دولت ما از دعا دارد قرار 1845
 آمد این صورت به‌شاه خویش گفت
 چشمش از خواب‌گران بیدار شد
 پادشاهی کو عدالت ساز شد
 خسروی کز ظلم رسم بد نهاد
 خیمه ملک از ستون عدل خواست 1850
 آنچه سلطان راست لازم در جهان
 باید اول عدل سلطان بر دوام
 زین فضایل چون مزین شد شهی

گاوماهی را بُنش خنجر زده
 مدتی راحت کنید و بغنویید
 آن زمان گویم جواب این سؤال
 آمده از خسرو ایران رسول
 کای امیر هندوان شاه زمان
 اوفتد بر صحن این دشت فراخ
 از هزار افزون بود عمر چنار
 این حدیث از چون تو شاهی بی رواست 74^b
 باید آنجا سبزه‌سان در سایه زیست
 دادشان در سایه طوبا سکون
 دست بگشادند از بهر دعا
 بر در قاضی حاجات آمدند
 تو قدیم و قادر و ماناتوان
 ظل ظلمت را بدل با نور کن
 آن شجر از بیخ و بن برکنده شد
 نزد خودشان خواند شاه ارجمند
 بر دلی گو دیده دارد ناصحست
 بنگر از نفرین چسان افتاد سخت
 ملک با نفرین نماند پایدار
 آن رسول و شاه شد با عدل جفت
 عدل و احسان کرد و بر خوردار شد 75^a
 دولت او با بقا دمساز شد
 آره بر پای درخت خود نهاد
 بی‌ستون هرگز نگردد خیمه راست
 عدل و جودست و شجاعت بی‌گمان
 بس شجاعت جود هم با خاص و عام
 زیبد او را شاهی و فرمان‌دهی

خطاب ثانی در نصیحتِ ارکانِ دولت و محافظتِ ملک و ملت

- ای که از ارکانِ شاهی در جهان
 1855 شه ترا شغلِ جهان تفویض کرد
 چون مفوضِ آمدی در کارِ خلق
 عدل و احسان و سیاست پیشه کن
 تو ستم‌کش بهر پستی‌های خلق
 خصمِ شه را کن به نیکی دوستش
 1860 دار در دستی رعیت را نگاه
 عاملان را در مقامِ ضعف‌دار
 هم‌امینان را ز خاین کن شمار
 از رعیت گر عوارض دور نیست
 میرِ سنجق را مهل بر ظلم و حیف
 1865 لشکری را دار خایف از عتاب
 نی غنی‌دار و نه مفلس‌دارشان
 مردمانِ درگه اهلِ خدمتند
 شاه را ترغیب کن بر قهرشان
 گه بترسان گه بکش زیشان یکی
 1870 نیک و بد را در مقامِ خویش‌دار
 با تکبر کن تکبر جانِ من
 هر که جبار و قوی گردن بود
 عالمِ کامل‌شناس او را و بس
 اهلِ علمی کش قضا باشد مُراد
 1875 چون ملک کن خوی و خلقِ خویش را
 هر که با خلق و خرد همراه شد
- نیست راحت از تو در خور یک‌زمان
 بر شبِ دیجور یوم‌البیض کرد
 بایدت بودن به هر جا یارِ خلق
 روزِ شب در کارِ ملک اندیشه کن
 تا نگرده غرقه کشتی‌های خلق
 75^b و نگرده دوست بر کن پوستش
 باز در دستی دگر شاه و سپاه
 تا قوی گردد مُهمّ روزگار
 زآنکه می‌دزدند مالِ شهریار
 ملکِ آن شه در جهان معمور نیست
 بیم ده از پادشه یعنی به سیف
 زآنکه بیرونند آن قوم از حساب
 تا بود خوف و رجا در کارشان
 گر نباشد بیم‌شان بی‌حرمتند
 تا به هر مسکین نریزد زهرشان
 تا بیاساید رعیت اندکی
 چشمِ رحمت بر دلِ درویش دار
 تا چو ابراهیم باشی بُت‌شکن^{۴۶۳}
 76^a جور بر وی چون غزا کردن بود
 کش نباشد در قضا اصلا هوس
 طالبِ دنیا است عقب‌ا شد به یاد
 پیشوا کن عقلِ دور اندیش را
 در پناهِ رحمتِ الله شد

حکایتِ میر علی شیر المشهور به نوایی که وزیرِ اعظم سلطان حسین بن تیمور که گفته می

شود، بود در بابِ عوارض

در زمانِ دولتِ سلطان حسین کرد تا چل سال و هفت آن سروری آنچنان عدل و عدالت بی‌گمان عاقبت پیری به‌حالش راه یافت	1880
بود فرزندِان فراوان شاه را دخل کم شد خرج بی‌حد چون کند پس عوارض بر ممالک او فکند پس علی شیر نوایی اشتهار	1885
داد یکسر آن عوارض را ز خویش آنکه باشد پادشاه را نیکخواه	
در خراسان بود بی‌حد زیب و زین عقل و دولت دایما در رهبری واقعاً کم بود در روی جهان سرکشان ملک را گمراه یافت	
هر یکی بستی ز یک سوراخ را شاید ار دل را ازین غم خون کند نفسِ خود را در مهالک او فکند بود سلطان را وزیر نامدار	76 ^b
تا نگردد طبع خلق از شاه ریش مال چه بود جان دهد در راه شاه	

خطاب ثالث با لشکریان و منع ایشان از ستمکاری و عصیان

ای که هستی از صُنُوفِ لشکری با ولی نعمت دل اول صاف کن با ولی نعمت هر آنکو راست نیست قبضه حیدر چو در کف بایدت	1890
تیغ بندی را فتوت لازم است تیغ حرز سیفی آمد ای پسر بی وضو آن به که ننشینی به زین هر چه آن با نفسِ خود داری روا	1895
گر رهانیدی ز دستِ ظالمی تشنه‌ای را گر کنی سیراب تو مانده‌ای را گر کنی در ره سوار	
در تو می باید شعارِ عسکری بعد از آن از شیر مردی لاف کن نزدِ خالق کارِ او جز کاست نیست صد جلادت نیز در صف بایدت	
هم شجاعت هم مروّت لازم است بی وضو چون حرز بندی در کمر چون وضو آمد سلاح المؤمنین ^{۴۶۴} غیر از آن با کس مکن بهر خدا	
عاجزی را از بلاها سالمی می‌خوری از حوضِ کوثر آب تو از صراط می‌شود آسان گذار	77 ^a

^{۴۶۴} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر «الوضوء سلاح المؤمن»

قـدـرتـی دارد سـپـاهی در اـمـور
 آن سـپـاهی نیـست کـز دـخـل حـرام
 1900 از پی غارت میان بندد چو مور
 از رعیت مال ناحق خواستن
 یا غنم را چون غنیمت از رمه
 یا ستادن قرض و نادادن به پس
 یا به یاران بهر دنیا بد شدن
 1905 در نماز و روزه کردن کاهلی
 گر شعارت این بود اندر غزا
 قبضه حیدر چو کردستی قبول
 هرچه ایشان کرده باشند آن کنی

پس چرا خود را کند از خیر دور
 پر کند شکم چو گاو و خر مدام
 او ز خلق و خلق از و یکسر نفور
 تن بدان مال حرام آراستن
 بردن و خوردن چو گرگان در دمه
 خاصه از همسایه ها ای هیچکس
 یا به هر اندک نزاعی دد شدن
 ره سپردن بر طریق جاهلی
 خونت ار ریزد کسی باشد جزا
 کوش تا باشی چو اصحاب رسول
 ترک ظلم و بدعت و عصیان کنی

حکایت در حق نمک نگاه داشتن

رفت دزدی در سرای مهتری
 1910 پشته ای زان مال اندر کول بست
 تا بدان سوراخِ نقب آمد فراز
 دید افتاده بیاضی همچو شید
 لب گشود و در دهان آورد زود
 حل شد و در خلق او ریزنده شد
 1915 گفت من چون زین سرا خوردم نمک
 ریخت یکسر بار و بیرون شد ز غار
 هر که می سازد حق نعمت تبه
 آنکه در راه ولی نعمت ز دزد

یافت مال بی کران از هر دری
 چون دواب اندر زمینش پای و دست
 کاندرا آنجا کرده بود آن حیلـه باز
 گفت باشد دُری آن شئی سفید
 خود نمک بود آن دُر و گوهر نبود
 دزد را آه و فغان خیزنده شد
 چون کنم حق نمک ای خواجه حک
 بنگر از دزد ای برادر کار زار
 گم کند راه و فتد لابد به چه
 کم بود کی یابد از الله مُزد

خطاب رابع با علمای دینِ رضوان الله تعالی علیهم اجمعین

- ای شده از علم و دانش بهره‌مند
 1920 جوهرِ علم از نبودی در جهان
 علم چون بر ذاتِ یزدان رهبرست
 عالمان بر گنج دانش حارثند
 باید ایشان را شعارِ انبیا
 از ضلالتِ خلق را کردن خلاص
 1925 گرنه امر و نهی^{۴۶۶} را اجرا کند
 امرِ حق چون پیشوای ره کند
 امرِ حق را گر ز شه پنهان کند
 گر سعادت‌مند باشد پادشاه
 گر شقی باشد نباشد از سعید
 1930 بعد از آن بر خاص و عام اجرا کند
 اینچنین کردند چون پیغمبران
 لیکن اول کارِ خود نیکو کند
 خانهٔ تو پُر ز خار و خس تمام
 تو زکاتِ مالِ خود می‌ده نخست
 1935 استطاعت هست حج کن اختیار
 مالِ خود را در جهان بیشی مده
 غلّه در انبار می‌داری نگاه
 جُبّه در صندوق و اندر کیسه زر
 چون به‌علم خود کند عالم عمل
- هم به‌صورت هم به‌معنی ارجمند
 78^a کس ندانستی زمین از آسمان
 انبیای مرسلین را زیورست
 انبیاءِ مرسلین را وارثند^{۴۶۵}
 خلق را کردن به‌ایشان اقتدا
 ره نمودن بر جمیع عام و خاص
 خلق را بر ناروا اغوا کند
 امر و نهی^{۴۶۷} اول به‌شاهنشاه کند
 رخنه‌ها در دین و در ایمان کند
 سر نیچاند ز فرمانِ اله
 به که در دستش شود عالم شهید
 بر سر هر امر صد غوغا کند
 شغلِ وارث نیز می‌باید چنان
 آب از آن پس خلق را در جو کند
 78^b پاک چون سازی سرای خاص و عام
 تا ز تو حکمِ زکات آید درست
 تا به حج آرند روی اهلِ دیار
 مردمان را بار با خویشی مده
 تا یکی پنج آورد سودت ز راه
 عالمان را نیست لایق ای پدر
 گردد از وی مشکلِ آفاق حل

^{۴۶۵} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر «العلماء ورثة الأنبياء»

^{۴۶۶} اشاره به آیه قرآن کریم سوره آل عمران - ۱۰۴ «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

^{۴۶۷} اشاره به همان آیه. «آل عمران - ۱۰۴»

حکایتِ جعفرِ صادق با کودکیِ حاذق

1940	جعفرِ صادق مگر در بدو حال بود بارانی و هر جا گل شده گرم بازی کودکی فارغ ز لغز باش حاضر تا نه‌افتی در وحل گفت تو از بهرِ خویش اندیشه کن
1945	گر من اُفتم در وحل مادر روان ور تو افتی در وحل رسوا شوی زین حدیث آن شیخ دین افکار شد گشت معلومش که از جایی دگر گر بلغزد کودکی زان نیست ریب
79 ^a	بود اندر سیرِ آن صاحب کمال عالم از بارندگی بسمل شده گفت امامش کای تو طفل پاک نغز جامه و رخت شود از گل چیل چشم بگشا استقامت پیشه کن شوید و پاکم کند مانندِ جان شهره شهر و شه غوغا شوی گویی از خواب‌گران بیدار شد آمد این گفتار نامد از پسر ور بزرگی او فتد عیست عیب

خطاب خامس با قضات و تاکید به اجرای شریعتِ سید کاینات علیه افضل الصلوات و اکمل

التَّحِيَّات

1950	ای نهاده بر سریرِ شرع پا بر بساطِ شرع بنهاده قدم جایگاه بس بلند آمد قضا آنچه قرآن گفت و گوید مصطفی ^{۴۶۸} راست رو در صدق چون صدیق باش
1955	چون عُمر عدل و عدالت پیشه کن
	والی احکامِ شرع مصطفی جملگی محکوم و تو گشته حکم نیست اینجا ذره‌ای روی و ریا غیر از آن اصلا مکن قولی خدا حامی حق قاتلِ زندیق باش یکدم از روزِ پسین اندیشه کن

⁴⁶⁸ Bu beyitin ilk mısrasının ikinci mısra ile kafiye oluşturmadığı tespit edilmiştir. İlk mısranın sonunda nüshada « رسول » kelimesi ikinci mısranın sonundaki « خدا » kelimesiyle kafiye oluşturmadığı tespit edilince nüshanın geri kalan beyitleri taranmış ve benzer kullanımlar gözden geçirilmiştir. Müellifimizin « رسول » kelimesi yerine sıklıkla « مصطفی » ، « مصطفی » ، « مصطفی » isimlerinden faydalandığı tespit edilmiştir. Bizde burada « رسول » kelimesi yerine « می » fiilinde bulunan « می گوید » kelimesini / ismini mısra sonuna ekleyerek kafiye yeniden oluşturmuş olduk. Bu değişiklik sırasında mısramızın veznini bozmamak maksadıyla « می گوید » haline getirdik. Bu yaptığımız küçük ancak yerinde olan değişiklik ile hem beytimizde anlam bozulması gibi bir durumla karşılaşmamış hem de veznimizi yeniden oluşturmuş olduk.

همچو عثمان با حیا و حلم باش آنچه کردستند یارانِ رسول چون شوی عامل به‌امرِ مصطفی گر چو یارانِ نبی گیری حرام ره چو در محراب و در منبر کنی از تو می‌جویند فتوی بر حلال فرق کن نیکو ذهب را از رصاص این قضا راهیست دشوار ای عزیز کرد ابونعمانِ کوفی اختیار ور خلافِ شرع باشد رایِ تو	1960 1965
همچو حیدر بابِ شهرِ علم ^{۴۶۹} باش بعد فقدِ مصطفی آن کن قبول خلق گردند از تو راضی هم خدا آید از ارض و سماوات سلام کوش تا افعالِ پیغمبر کنی باش واقف تا نه‌افتی در وبال زانکه بر تو چشم دارد عام و خاص هم ز مو باریک و هم از تیغ تیز حبس و می‌کرد از قضا دایم فرار ^{۴۷۰} وای بر رسوایی فردای تو	79 ^b

حکایتِ قاضی با تُرک پر حیل و تحفه دستیِ غسل

نزد قاضی رفت ترکِ پر حیل ساخت کارش قاضی و دادش سجل بود کرده ریگ آن ترکِ دغل خورده شد چون شهد و پیدا گشت ریگ با چو من قاضی چه بازی ساز کرد روزِ دیگر دید در راهش دوان کان قصوری دارد اصلاحش کنم گفت ای قاضی سجل را نیست عیب گر قصوری هست در دستیست بس	1970
برد پیشش تحفه یک دستیِ غسل رفت تُرک و کرد قاضی را به حل در سبو و بر سرش لختیِ غسل گفت قاضی بین که تُرکِ مُردِ ریگ حیله و دستان و مکر آغاز کرد گفت حُجّت را بیاور ای فلان غم مخور از هیچ گونه بیش و کم دور نبود در سبو گر هست ریب اندرین حُجّت نیابد عیب کس	80 ^a

خطاب سادس با حکیمِ الهی و رجوع با طاعتِ فرمانِ نامتناهی

^{۴۶۹} اشاره به حدیث حضرت پیغمبر «أنا مدينة العلم و علیّ بابها فمن اراد العلم فلیأت الباب» یا «انا دار الحکمة و علیّ بابها»
^{۴۷۰} در نسخه - فراز

1975	شد حکیم آنکس که اشیا را تمام هم به تشخیص مرض ماهر بود هم به تکرار آن همه ازبر کند پس کند بر قدر علم خود شروع گر قدم نیکش ارزانی بُود	سربه سر داند خواص ای نیک نام رنج پنهان نزد او ظاهر بود نقش لوح سینه چون دفتر کند در مرض ها از اصول و از شروع نیست آن کسبی که یزدانی بود از کریمان فاقه و رنج از حکیم
1980	ای به حکمت همچو لقمان آمده وارد آمد از نبی المرسَلین کوش تا حکمت الهی باشدت حکمتی کان در ره خالق بود هست یکنام ربوبیت حکیم	دُرّ این دریای عَمّان آمده علم الأبدان گفت و آنکه علم دین ^{۴۷۱} نز برای مال و جاهی باشدت بر همه علم و عمل فایق بود بندد از حکمش به هم عظم رمیم چون مسیحا زنده گردد نام تو با گدایان نیز باید آن کنی رفعت قدر مسیحا یافتی شمع حکمت گر فروزی از قس ^{۴۷۲} کس مکش بالله ز بهر امتحان روشنی بخشد تراب پای تو اختلافی در ضمیرت هست بد عالم آرد در وجود ای نامدار
1985	هر علاجی کز پی سلطان کنی بر همه یکسان چو خور گر تافتی موسوی بد باشی و عیسی نفس ترس از ایزد ای حکیم کاردان	هفت ارض و روضه و گلشن کند گفت شد گوید مَشَو انکار نیست هم به یک نهیش نماید تار و مار چیست بادی از هوا اندر هوا
1990	گر به شرع افتد موافق رای تو ور بود در حشر ارواح و جسد خالقی کو از عدم هیجده هزار نه سپهر و مهر و مه روشن کند	80 ^b
1995	حشر جسمانی برو دشوار نیست شد به امر کن ^{۴۷۳} چو کونین آشکار سوختن یا ساختن نزد خدا	81 ^a

تمثیل در انکِ حکمتِ نا آزموده خامست و علمِ بی عمل نافر جام

^{۴۷۱} اشاره به حدیث حضرت پیغامبر « العلم علمان، علم الأبدان و علم الأديان ».

^{۴۷۲} اشاره به آیه قرآن کریم سوره نمل - ۷ « وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضًا مِنْ غَيْرِ سَوَاءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ »

^{۴۷۳} اشاره به آیه قرآن کریم سوره بقره - ۱۱۷ « بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ » و اشاره به آیه قرآن کریم سوره یس - ۸۲ « إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ »

- 2000 گشت در تبریز طاعون آشکار
هم حکیمی بود فخرالملّه نام
گر بُدی مطعون و گرنی در زمان
بود اندر شهر عالی همّتی
نام، سید احمد ارباب کمال
خلق نَزْد او دویند از وبا
فخرملّه با وبا گشت^{۴۷۴} ست یار
- 2005 گر دعایی خلق را تلقین کنی
میر گفتا فخر را نفرین کنی
فخر را نفرین بخواهید از خدا
نیست این مردم ربایی را
هر حکیمی کش چنین باشد علاج
هر حکیمی کش حذاقت کم بود
2010 بُوریا بافی که آن زیبا بود
چون شناور نیستی در آب تیز
آنکه بی افسون زند در مار دست
تو که قرآن را نمی‌دانی درست
2015 تو مریدی را نیاوردی به‌جا
- 81^b خلق می‌مردند بی‌حد و شمار
بر سر هر خسته کو بنهاد گام
جان نَبردی از قدومش بی‌گمان
سید و عالم مبارک طلعتی
معتکف بر خاکِ کویش ماه و سال
کای تو شیخ دین و قطبِ اولیا
کس نخواهد ماند اندر روزگار
زان دعا شاید وبا تسکین کنی
کان دعا باشد وبا تسکین کنی
هست آن نفرین دعا بهر وبا
لوحه شَآلله قِابُضِ الْأَرْوَاحِ را
می‌رسد گر گیرد از عزریل باج
خسته را از وی افاقت کم بود
به ز کج‌بافی که در دیبا بود
غرقه گردی گر کنی با ما ستیز
یابد از زهرش به یک ساعت شکست
ختم انعام از برای چیست چست
از چه می‌خواهی که گردی پیشوا

خطاب سابع با زهد و التماس سترِ قبایح و اخفای فساد

- ای که از زهد و ورع دم می‌زنی
زین فغانِ غاله لالا کردنت
از می غفلت چنین بی‌خود مشو
بهر دنیا این همه فریاد چیست
2020 نانت از دخلِ حرام خواجگان
میوه‌ات آورده رندان بی‌بها
- ۴۷۵ آتش بدعت به‌عالم می‌زنی^{۴۷۵}
نیست درخور ذکرِ اعلی کردنت
82^a پیش چشمِ اهلِ بینش دد مشو
چون توان در زهد بی‌فریاد زیست
گوشست از انعامی تمغاجیان
چون مُحِبّت از سرای بیوه‌ها

^{۴۷۴} در نسخه - کست

⁴⁷⁵ Nüşhada bu beyit bir önceki mesnevinin son beyti konumundadır. Ancak bu beyite "muahher" ardından gelen başlığa "mukaddem" notu düşülerek beytin yerinin yanlış olduğu belirtilmiştir. Bu düzeltmeyi neşrimizde esas aldık.

مستی این نان و آش و میوه‌ات
 گرچه باشی غرق شوق اندر سماع
 چشم و گوش و دل به سوی در کنی
 2025 ظن چنان سازی که میری آمدست
 صوفیان در ذکر مستغرق شوند
 بر خلاف ظن مریدی باشد آن
 شیخ را چون اوفتد بر وی نظر
 صوفیان را خارج اُفتد ذکرشان
 2030 چون ز ذکر و از سماع آیند باز
 هم بد آوازی که از صوت الحمیر^{۴۷۶}
 سامعان را گوش پُر زیبق کند
 بعد از آن شیخ اندر آید در کلام
 گرچه او طومار معنی وا کند
 2035 نی بُود در نزد خالق روی او
 بی فضیحت چون توان ای خواجه زیست
 از خدا ای شیخ دین شرمی بدار
 چند گویم چون من از تو بدترم

می‌کند مخمور از آه بیوه‌ات
 گر کنی آواز پایی استماع
 ذکر را آوازه افزونتر کنی
 یا سخی مشرب وزیری آمدست
 از صدای پا به حق مُلحق شوند
 یا مسافر یا غریبی در جهان
 گوید ای رهن بر زینجا به در
 انتظار خواجه باشد فکرشان
 نای و دف بر دارد آهنگِ حجاز
 82^b مرغ و ماهی را در آرد در نفیر
 گنبدِ هفت آسمان را شق کند
 گوید از شوقِ می کأس الکرام
 لیک شپادی را رسوا کند
 نی پسندد خلق گفتگوی او
 پیش خلق و خالق این تشنیع چیست
 یا ز خلقان نیز اُزرمی بدار
 ترک این زهد و ورع کن از کرم

تمثیل در باب زهاد

نقل از شیخ‌ست کو در گلستان
 2040 چار صد دینار آحمر نذر کرد
 خادمی را داد کین دنیا ز زرد
 خادمی بسیار زیرک طبع بود
 پایه تختِ شهنشاه بوسه داد
 شاه گفت این زر به زهاد ای پسر
 2045 گفت شاه زاهد اندر شهر نیست
 شاه گفتا آنچه من دارم خبر
 گفت شاه آنکه می‌گیرد درم

گفت شاهی بود در دور زمان
 تا دهد زهاد را آن نیک مرد
 زاهدان را ده روان و باز کرد
 همچو آتش رفت و باز آمد چو دود
 83^a کیسه زر را روان پیشش نهاد
 می ندادی از چه آوردی دگر
 زر چنان ریزم که سنگِ نهر نیست
 هست پانصد زاهد اینجا بیشتر
 نیست زاهد خاک راحت افسرم

^{۴۷۶} اشاره به آیه قرآن کریم سوره لقمان - ۱۹ «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْصِ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَمَوْتُ الْحَمِيرِ»

زر ندادم بی تکلف ای امیر
 گفت زاهد از کجا و زر کجا
 2050 لاجرم آوردم این زر نزد شاه
 شاه گفت ای شوخ چشم بی حیا
 وانکه زاهد بود گفتم زر بگیر
 رو به ما زحمت مده بهر خدا
 از شهبان عفو از فرو دستان گناه
 می نگشتی تو به زهاد آشنا

خطاب ثامن منجمین و با مقلبان قلوب مکین

2055 ای مُنَجِّمِ خود تو مرد ره نه‌ای
 غیب می‌گویی ولی جز کاست نیست
 خویش را شناختستی در زمین
 زآنکه می‌گویی ز سیر آسمان
 2060 خویش را گم کرده‌ای از ابله‌ی
 عاجزی گر کدخدایی می‌کنی
 علم غیبی را بجز پروردگار
 شد خلاف حکم قرآن قول تو
 2065 در رقم‌کش آنچه استخراجیست
 در ده و دو برج سیر مهر و ماه
 از کسوف و از خسوف ماه و مهر
 لیک در دیگر تصرف‌ها مپیچ
 در تصور کار ماهر می‌کنی
 2065 هم رقم‌کش از شریعت دوریست
 گر به‌شرع آبت ندارد اتحاد
 گر مسلمانی مرو بیرون ز شرع
 چون نصیر طوسی آن ارباب جود
 خواست استقبال و تعظیم تمام
 2070 شیخ نی تعظیم و نی تکریم کرد
 پس مریدان پیر را گفتند کین
 حرمت او بیش بایستی گرفت
 از قضا و از قدر آگه نه‌ای
 هرچه می‌گویی یک از صد راست نیست
 478^{83b} چون خبر⁴⁷⁷ گویی ز چرخ هفتمین
 به که یابی در زمین گنج نهان
 می‌دهی از سیر گردون آگهی
 از چه دعوی خدایی می‌کنی
 کس نمی‌داند تو تن زن شرم‌دار
 می‌زنم کف بر هم از لا حول تو
 گرچه آن‌را هم نگویم ناجیست
 نیست دور از عرضه داری نزد شاه
 شاید از گویی ز آثار سپهر
 کان تصرف نزد دانا هست هیچ
 خویش را در شرع کافر می‌کنی
 خط برو درکش ترا دستور یست
 همچو آتش بر سر آن خاک باد
 زآنکه اصل اینست و دیگر هاست فرع
 479^{84a} آمد از ره پیش پیر سردرود
 طوسی از پیران ، امام خاص و عوام
 سخت ازو رنجید طبع نیک مرد
 آگه‌ست از سیر چرخ هفتمین
 ماند از بی حرمتی اندر شگفت

⁴⁷⁷ Bu kelime nüshada ilk olarak سخن şeklinde yazılmış daha sonra nüsha üzerinde خبر olarak düzeltilmiştir.

⁴⁷⁸ Bu varaktan sonra eserde varak eksilmesi yaşanmıştır. Ancak eserin üzerinde varakların numaraları belirtilmediği için varak eksildiğine dair kesin kanıya reddadelerden ulaştık. 83b varağından sonra kaç tane varağın eksildiğine dair kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir.

⁴⁷⁹ 83b varağından sonra kaç varak eksildiğine dair kesin bir sonuca ulaşamadığımız için peşisıra gelen varağı 84a olarak numaralandırdık.

- 2075 شیخ گفتا هست دانائتر کسی
اینقدر حرمت بس است این قوم را
زین سخن طوسی ازو رنجید سخت
دید در ره سبزه و آب روان
منزلی خوش بود بار آنجا گشاد
آسیابان نزد او نزدیک شب
گفت امشب سخت باران عظیم
یا درون آسیاب آرید رخت 2080
خواجه گفتا نیست انظارِ مطر
از چه می گویی که می بارد سحاب
گفت می دانم که می بارد مطر
بر در آید مرا نبود خبر
گفت رو دانا ازین گفتار خام 2085
آسیابان رفت شد چون نیم شب
در زمان بنیاد رعد و برق شد
خواجه با خدام خویش اندر شتاب
بی عدد فریاد کردند و فغان
چون درون شد گفت ای خصم آسیاب 2090
گفت دارم خر کبودی در جهان
هر زمان کز چشم او می ریزد آب
اشک ریزی کرد و من دادم خبر
خواجه از ره در زمان برگشت زود
گفت علم هیئات و ضبط رصد 2095
گر مسلمانی به علم دین گرای
ای منجم کس نمی داند خبر
- خر کبود آسیابان زو بسی
تا برون آرند از سر نوم را
جانب شهر مراغه بست رخت
آسیابی اندر آنجا ای جوان
صحبتی می داشت با خدام شاد
آمد و بهر ثنا بگشاد لب
می شود نازل به فرمانِ علیم
یا به سوی ده روید ای نیکبخت 84^b
نی سحاب اندر سپهر ای بی خبر
می برد رخت شما را یکسر آب
گوش من سنگین و باشد بسته در
عیب آن از من مگیرید از هنر
فارغست ای آسیابان والسلام
ابری از دریا بر آمد ای عجب
خواجه در سیلاب محنت غرق شد
رخت خود برداشت سوی آسیاب
تا اصم بشنود و در بگشادشان
از چه دانستی که می بارد سحاب
به نباشد واقعا از حاضران
بی شک و بی شبه می بارد سحاب
لیک نامد بر تو قولم معتبر 85^a
سود رُو بر پایِ پیرِ سردرود
نزد صاحب حال ناید در عدد
کو سر آمد، علم دیگر دست و پای
جز خدا از موت ارجام و مطر

خطاب تاسع با سازنده‌ها که ارباب عیش و طربند و دافع طیش و تعب

مطربا بردار آهنگِ حجاز
 در نواکش پُردۀ غُشّاق را
 2100 گر به‌غیر از سازِ عصیانیت نیست
 ساز دل را سوز و تاب می‌دهد
 سوز دل را کارِ سازی می‌کند
 عاشقی را کش بود سوز و گداز
 گر همین سازی و سوزی باشد
 2105 از تصرف‌های دیگر دور باش
 پنج نوبت چون رسد وقتِ نماز
 دل چو نبود خالی از یادِ وُدود

زانکه منزل هست دور و ره دراز
 شاد و خُرم کن دل مشتاق را
 فارغی تشویش چندانیت نیست
 دیده را هم اشک و آبی می‌دهد
 اشک هم تن را نمازی می‌کند
 بر حقیقت می‌کشد عشقِ مجاز
 وه چه وقتِ دلفروزی باشد
 85^b بعد از آن کو فکرِ ساز و سور باش
 ساز را بگذار و با طاعت بساز
 خواه در چنگِ تو قانون خواه عود

حکایتِ پیر ربابی و عنایت الهی در بارۀ او

یاد دارم این حکایت از کتاب
 تن ز پیروی در گداز انداخته
 2110 نی ربابِ او وجودی یافتی
 گرسنه روزی سوی مسجد شتافت
 گفت یارب بندهٔ پیرِ توام
 چهره‌اش از اشک غرقِ آب شد
 نزدِ شیخِ مهنه‌مردِ نامور
 2115 شیخ آن زر خادمی را داد و گفت
 این زر او را ده که او اهلِ صفاست
 سازش ار شد سوی بر جا مانده بود
 حق ز غیبش داد آن وجهِ حلال
 هر دلی کش ساز و سوزی داده‌اند
 2120 نزدِ اهلِ طاعت و اهلِ نیاز

بود پیروی اوستاد اندر رباب
 هم ربابش را ز ساز انداخته
 نی ز کس انعام وجودی یافتی
 خوش خوشی بهرِ خدا فصلی نواخت
 هم تو سازم را نوازش از کرم
 و اندر آن مسجد خوشی در خواب شد
 رفت و بُرد آن روز صد دینار زر
 در فلان مسجد فقیری رفت و خفت
 زآنکه او سازندهٔ بزمِ خداست
 86^a جز خدا دست از همه افشاند بود
 سوز پیدا کن چو ساز از دل بنال
 در شبِ یلداش روزی داده‌اند
 ساز صد ره بهترست از حرص^{۴۸۰} و آز

خطاب عاشر با دعا یاد سکنة بلاد المسلمين و ترغیب به او امر و نواهی « أَطِيعُوا اللَّهَ وَ اطِيعُوا

الرسول و أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ»^{۴۸۱}

ای که از سُکَّانِ شهرِ خسروی در دلت از خُبِّ مادر هم پدر هر دعا کز بهرِ فرزندانی کنی شه شبان و تو رمه اندر مثال شکرِ سلطان لازمت شد هر زمان مالِ سلطان را به حق می کن ادا روز [او] شب بی حقد کسب و کار کن هر عرق کان ریزد از رخسارِ تو هر کفِ گل کان به ناخن می کنی می دهی یک دانه هفتصد می بری می زند شمشیر اسپاهی به زور ^{۴۸۲} می کند قربان سپاهی جانِ خود پس چرا فرصت غنیمت نشمری خالقی کز بهرِ آسایش ترا شکرِ احسانِ خدا کن لایزال حقِ سلطانی به خوش خویی بده پنج نوبت را ادا کن بر دوام گر زکاتِ مال می داری نگاه استطاعت گر بود حج کن ادا در حقِ همسایه آن کن ای پسر میهمان را بر جُلُوگیری گرای گر شود مالت تلف افزون منال که زمین نفعت دهد گردون زیان شکر می باید به هر چه آید ز دوست گر ته نانی بود در کف تو را	2125
کوش کز فرمانِ سلطان نگذاری دوستی شاه باید بیشتر بهرِ شه باید دو صد چندان کنی گر شبان نبود غنم را چیست حال چون زمین در شکرِ فیضِ آسمان تا نگریدی عاصی امرِ خدا کاهلی زشتست از وی عار کن ابرِ نیسان است بر گلزارِ تو روضه ای در خلد حاصل می کنی در کجا حاصل کنی این تاجری تا تو در مسکن نشینی با حضور تا تو خوش باشی به فرزندانِ خود در سپاس و شکرِ شاه و لشکری چاکران دادست از شاه و گدا که که از خرجی رسد از شه مثال مَنّت احسانش بر گردنِ بنه شکر و ذکرِ حق به جای آور مدام می شود هر چیز از امواتت تباه تا نگریدی عاصی امرِ خدا کان به شفقت دیده باشی از پدر میهمان داری نُمایش در سرای خواه از ایزد دیگر از وجهِ حلال که زیان از ارض و سود از آسمان زانکه نیک [او] بد ازو یکسر نکوست سایلان را لقمه ای زان کن عطا	86 ^b
	2130
	2135
	2140
	2145

^{۴۸۱} اشاره به آیه قرآن کریم سوره النساء - ۵۹ « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا »

^{۴۸۲} در نسخه - روز

دار فرزندانِ خود را با ادب
هر زنی کو پور نا هموار زاد
دولتی دان اینکه جباریست نیست
بهر کسب و کار خود اندیشه کن
2150 هر چه می‌آید به آن خُرسند باش
آنچه در روز ازل تقدیر شد
رزق اگر بودی به مقدار کسی
کارِ عالم چون یمِ اخضر بود
آن یکی بی رنج گنجی می برد
2155 گر به گفتارِ حسن تن سر شدی
بی سبب آمد خدا را کار و بار

تا نبینی در بزرگیشان تعب
به که گویند آن زن امشب مار زاد
جز به کسب و کار خود کاریت نیست
صبر و شکر و استقامت پیشه کن
همچو سرو آزاد و بی پیوند باش
آن رسد زیرا که بی تغییر شد
کی شدی ز اربابِ دولت هر کسی
گوهرش در زیر و خس بر سر بود
وین دگر بی گنج رنجی می خورد
87^b قدرِ من از جمله بالاتر شدی
دخلِ توفیقِ خدا دارد نه کار

حکایت در آنکه فعلِ ربانی از علت دور است و بیننده علت از ملت دور

گفت در عهدِ شهی از اهل دید
برد نزدِ میر و میر با عطا
باغبانی دیگرش همسایه بود
2160 گفت شوهر را که بر خیز و بگیر
بلکه پُر سازد کنارت را ز سیم
شوهرش گفتا که انجیرِ خوشاب
یک سبد انجیرِ تر بگرفت شاد
پیشِ شاه آورد و لختی خورده شاه
2165 گفت تا دستارِ فرق باغبان
شه برو انجیر باریدن گرفت
میوه می‌افکند بر وی نیکبخت
مرد بی طاقت شد و برجست زود
دید زن را گفت ای زن زینهار
2170 صد هزار انجیر بر سر خورده‌ام
گر به جای آن همه انجیر خام
سرکه از انجیر گردد سُست و مُست

باغبانی رفت و لختی نار چید
کیسه زر از کرم کردش عطا
عورتِ آن باغبان چون این شنود
یک سبد نار و ببر نزدیکِ میر
واره‌سیم از فاقه و رنجِ الیم
می‌برم کز به بود در آب و تاب
رو به درگاهِ شه عالی نهاد
پیشِ خود می‌داشت لختی را نگاه
دور کردند از سرش چون سایبان
سنگ‌خارا را بخاریدن گرفت
88^a چون مُر و دو سیبِ خام از باد سخت
دل پر آتش سویی مسکن شد چو دود
شکرِ حق کانه‌جیر بردم نی انار
زنده پنداری مرا من مرده‌ام
نار بودی کارِ من گشتی تمام
از تگرگِ نار کی ماند دُرست

- 2175 چون بسی از بد بتر بسیار هست
می برد این یک به ناری بدره ای
آن یکی انجیر بر سر می خورد
آن یکی غرقه می سازد به آب
بی سبب آمد خدا را کار و بار
زاهدان را گر فرستد سویی نار
فاسقان را گر فرستد در بهشت
2180 چون جهت اندر جهات کبریا
چون همه کار خدا بی علتست
گر گشتد و می گذارد بی سبب
گنج بر شذاد و قارون می دهد
هم بهاران را زمستان می کند
2185 ناقه می آرد ز سنگی بر زمین
گاه موری را سخندان می کند^{۴۸۴}
مالک المُلک است و فرمان آن اوست
- شکر واجب شد به هر چه آید به دست
می خورد آن یک به خواری زهره ای
وان دگر یک بدره پُر زر می برد
وین دگر لب تشنه می زد در سراب
کیست کو پُرسد سبب از کردگار
حاکمست و نیست کس را اختیار
در ازل این کرده باشد سر نوشت
88^b نیست چون وجه کجا باشد روا
و آنکه علت دید کبر ملت است
در خداوندی نمی باشد عجب
رنج بر موسی و هارون می دهد
هم در آتش صد گلستان می کند^{۴۸۳}
می گشاید نافه از آهوی چین
گه رسولی را به زندان می کند^{۴۸۵}
هر چه بینی جمله در فرمان اوست

خطاب خارج الفصول با قلندران خارج الاصول

- 2190 خارجی چون ای قلندر از اصول
ای قلندر از کدامین مَلّتی
از صلات و صوم و از حج و زکات
موسُتُردن داغ سوزاندن به دست
بنگ و شرب و می مساحت از چه شد
از تجرّد بر شما نبود تعب
قلبشان از فسق چون فولاد شد
2195 چون نصیحت هست بر نا اهل حیف
- زان نکردم داخلّت اندر فصول
یا ز اعداد کدامین اُمّتی
نیست خالی اُمّتی در کاینات
نیست نزد هیچ گبر بت پرست
89^a وُسعت سیر و اباحت از چه شد
در پس هم می کنید این شد عجب
قولِ ناصح اندر آنجا باد شد
ناصحی نبود شماریه ز سیف

⁴⁸³ Beyitte Hz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesine telmihi vardır.

⁴⁸⁴ Bu mısırada Hz. Süleyman'ın hayvanlarla konuşması hadisesine telmihi vardır.

⁴⁸⁵ Bu mısırada Hz. Yusuf'un zindana düşmesi olayına telmihi vardır.

حکایتِ واعظ با روستایی

- واعظی بر منبر از هرگونه حرف
اهلِ مجلس سویی او ناظر همه
ابلهی از روستا می ریخت آب
گفت واعظ سوز از آن بی خان و مان
2200 اشک می ریزد چو ابرِ نوبهار
روستایی دید واعظ سویی اوست
گفت ای واعظ ندانم قالِ تو
داشتم ماده بُزی دی فوت شد
بود ریش او شبیه ریشِ تو
2205 ریشِ آن بُز یاد می آید مرا
اهلِ دنیا را سراسر ای پسر
فارغند از ریشِ واعظ در جهان
با رسول و با خداشان کار نیست
نی بگفتارِ تو رقت می کنند
2210 چشم با تو لیک دل جایی دگر
بهرِ مال و جاه می ریزند اشک
اشک ریزی کز پی مالت بُود
اشکِ آن کز خوفِ حق ریزنده نیست
از سر سوز ار نبودی اشکِ شمع
2215 آنکه تن ز اشکِ ندامت شسته کرد
اشکِ غسلِ تن دهد از سیئات
چشم از اشکِ ندامت وا کند
قطره اشکِ ندامت در نهان
در سحر اشکی که می ریزد تُرا
2220 هر که می ریزد سرشک از چشم تر
- از خدا و مصطفی می کرد صرف
بهرِ امر و نهی^{۴۸۶} او حاضر همه
از دو دیده بی کران همچو سحاب
هر کس آموزد فروزد شمع جان
ای جماعت زو بیاموزید کار
بر زبانش جمله گفت و گویِ اوست
ناظرم اما به حسبِ حالِ تو
فوتِ او بر من بتر از موت شد
89^b چون تو جنبانی سر از تشویشِ تو
رقتِ فریاد می آید مرا
ذره ای از سوزِ دین نبود خبر
اشک ریزان از غمِ بُز چشمشان
فکرشان جز درهم و دینار نیست
نی ز سوز و شوق دقت می کنند
تو خبر گویان و ایشان بی خبر
نز پیِ الله می ریزند اشک
در قیامت بدترین حالت بود
زُو گیاه معرفت خیزنده نیست
کی از و فروختی دل های جمع
گلبنِ دولت ز بستان رسته کرد
رهبرست این قطره بر آبِ حیات
90^a قطره قطره چشمه را دریا کند
به ز صد دریای عُمان در جهان
سبزه اقبالی می خیزد تُرا
می شود نخلِ امیدش با رور

^{۴۸۶} اشاره به آیه قرآن کریم سوره آل عمران - ۱۰۴ «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

در فواید زاری و بُکا

- 2225 سالکی گفتا که در راهِ اله
شیخ فرمودش که در راهِ خدا
ای طلبکار اندر آن پیشانِ کار
ذکر و تهلیل و ثنا باشد بسی
لیک سوزِ دل در آن عرشِ عظیم
سوزِ دل گر می‌بری مستحسن است
پس ز طاعت‌های خُشک ای بی‌خبر
هر که سوزِ دل بُرد نزد اله
اشکِ حسرت گر بُرد آنجا کسی
- چیسست و چه رایج ای بینای راه
تحفه‌ای بهتر نباشد از بُکا
طاعتِ روحانیان شد بی‌شمار
علم و اسرار و دعا باشد بسی
کم بود با اشک چون دُرِ یتیم
اشکِ چشم و دردِ دل‌ها احسن است
سوزِ دل صد ره به‌ست و چشم‌تر
ره گشایندش رود تا پیشگاه
آبرو یابد در آن حضرت بسی
- 90^b

گفتار در خاتمتِ کتاب و شکایت از ابنای روزگار

- 2230 بعد ازین ختمِ حکایت می‌کنم
از حدیثم همدمی آگاه نیست
حالِ من با دوستداران دغل
دوستند آن را که بنوازد^{۴۸۷} فلک
گر به‌ظاهر ریشخندی می‌کنند
حالِ من با دوستانِ خویشتن
هست مولودم ز تبریز ای عزیز
نامم اسماعیل و هستم خاکِ راه
اندرین نامه بسی جان کنده‌ام
سُفته‌ام دُرِ ثنایی دوستِ من
از قبُول و ردِّ خلقان فارغم
- 2235
- 2240
- گرچه لختی هم شکایت می‌کنم
در دلش جز ظنّت و اکراه نیست
روستایی دان و واعظِ فی‌المثل
دشمنند آن را که بنوازد فلک
در خفا یا خُبثِ چندی می‌کنند
اینچنین است ای جوان دور از وطن
آنکه فایق شد به‌هرجا از تمیز
والدم را نام ابراهیم شاه
کوه‌کن گردیده و جان کنده‌ام
مغزِ معنی دارم اندر پوستِ من
نیست چون حاجت بجز بر خالقم

^{۴۸۷} در نسخه - بنوازد

91^a تا نماید خالقم از لطفِ راه در نخستین غوطه فانی شد دلم سیر گردید از سرای آب و گل هست اُمیدم روضه دارالسلام	هرچه گفتم بود توحیدِ اله چونکه غواصِ معانی شد دلم لبِ بیندم از سخن زیرا که دل ختم بر نامِ خدا کردم کلام
--	--

زبانِ معذرت جهتِ خطای گفتار گشودن و التماسِ نظرِ قبول نمودن

اهلِ استعداد و اربابِ هُشند چون ببینند اندرین فرخنده فال بر قبولِ طبعش ارزانی کنند پرده پوشند از خلل باشد درو بد بپوشانند از نیکیِ خود زآنکه نبود بی سواری هر بیاض نیک و بد کردست اندر هم نهان 91^b در حقیقت بر سرِ انکار شد عیب مشمرِ نشاء غیب آمدم تا شود از لطفِ تو عیبم هنر	2245 از بزرگانی که صاحبِ دانشند هست مأمولِ آنکه از روی کمال چون نظر بر حمدِ یزدانی کنند عفو سازد از زلل باشد درو هست در هر چیز چون نیکو و بد 2250 دور باشند از طریقِ اعتراض خالق خلقِ زمین و آسمان آنکه جویای عُیوبِ کار شد من که از سر تا به پا عیب آمدم کن به چشمِ لطف بر عیبم نظر
--	---

خاتمتِ سخن به نگینِ نعتِ محمدی آراستن و از آن حضرت عنایتِ شفاعتِ سرمدی خواستن

از شبستانِ خیالم لاله رُست این رساله بر همه دل‌ها قبول هم به نامِ او کنم ختمِ خطاب صاحبِ معراجِ هادی سُبُل رهنمایِ اولین و آخرین شق شده ز انگشت و فرمان مَهَش	2255 چون کتابم شد به فضلِ حق درست شد ز حمدِ ایزد و نعتِ رسول نعتِ سید بود چون صدرِ کتاب سیدِ کونین و سلطانِ رُسُل پیشوایِ انبیا و مرسلین 2260 حلقه کوبانِ عقلِ کُل بر درگهش
--	--

تا شود رخسارِ هر مُنکر سیاه
 آسمان قدری که هست اندر زمین
 بر سر از عَزّ لَعْمَرک^{۴۸۸} تاجِ او
 در شبی کو اسبِ همت پیش راند
 2265 خواست همراهی چو صدرِ محترم
 چون به جانان یافت وصلت بی‌شکی
 چون حدیثِ آنجا ز ما و من نبود^{۴۹۰}
 گرچه موسی نورِ او از طور دید
 در قیامت چون نباشد نورِ روز
 2270 دیگر اندر گرمی روزِ جزا
 چون درِ فردوسِ اعلی واکنند
 صد سلام ای شاهِ کونین آمده
 ای زمانِ بهترینِ هر زمان
 ای شفیعِ اُمّتان روزِ شمار
 2275 باشد آن یومِ یفر^{۴۹۲} از دوستان
 اشکریزان هرکسی در کارِ خویش
 چون شفاعت را کمربندی چو کوه
 هست امیدم کز شفاعت این غریب
 از معاصی گرچه هستم شرمسار
 2280 گرچه در کویِ جفا ره کرده‌ام
 حمد و نعتم بود چون دایم شعار
 شاعری کو شعرِ نبود پیشه‌ام
 چون ثنای مصطفی شد حاصل
 ختم بر نامِ نبی کردم سلام

هست مهر و مه به صدقش دو گواه
 خاکِ راهش آسمانِ هفتمین
 قُربِ او ادنی^{۴۸۹} شده معراجِ او
 92^a جبرائیل از سرعتِ او باز ماند
 گفت ازین پیش ار روم سوزد پرم
 شد دُویی آنجا نبود الا یکی
 صحبتِ جان بود جایِ تن نبود
 آن شب او خود را یکی با نور دید
 روی او باشد مهِ عالمِ فرور
 در ظلالِ او نشینند اولیا
 اُمّتِ او اول آنجا جاکنند
 شهبوارِ قابِ قوسین^{۴۹۱} آمده
 و اُمّتانست بهترینِ اُمّتان
 چون شود روزِ قیامت آشکار
 دل نخواهد سیرِ باغ و بوستان
 چاره جویان بهر کارِ زارِ خویش
 92^b بار برداری ز پشتِ هر گروه
 اندر آن ساعت نگرده بی‌نصیب
 لیک دایم حمد و نعتم بود کار
 دم به دم استغفرالله کرده‌ام
 دارم امیدِ عنایتِ بی‌شمار
 نیست غیر از حمد و نعت اندیشه‌ام
 شاید از آتش رهد آب و گلم
 صد سلام از جان به روحش والسلام

^{۴۸۸} اشاره به آیه قرآن کریم سورة حجر - ۷۲ « لَعْمَرُکَ اِنَّهُمْ لَفِی سَكْرَتِهِمْ یَعْمَهُونَ »

^{۴۸۹} اشاره به آیه قرآن کریم سورة النجم - ۹ « فَکَانَ قَابَ قَوْسَیْنِ اَوْ اَدْنٰی »

^{۴۹۰} Nüshada bu mısra üzerinde düzeltme yapılmıştır. آنجا kelimesine "mukaddem", ز ما و من kelimesine "muahher" notu düşülerek kelimelerin yerlerinin yanlış olduğu belirtilmiştir. Bizde bu düzeltmeyi neşrimizde esas aldık.

^{۴۹۱} اشاره به آیه قرآن کریم سورة النجم - ۹ « فَکَانَ قَابَ قَوْسَیْنِ اَوْ اَدْنٰی »

^{۴۹۲} اشاره به آیه قرآن کریم سورة عبس - ۳۴ « یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ »

نگین مقصود در خاتم مراد گشودن و از مطالعه کنندگان طلب دعا نمودن

- 2285 بعد ازین در خاتمت گویم سخن
شد به‌عشرینی مُرتَّب این کتاب
ادهمی سفتی ز هر وادی دُری
چون صدف هر دل که گوهر پرورد
دیدن و گفتن بسی زیبا بود
- 2290 گر به‌چشمِ جان نظر در دل کنی
گر به‌چشمِ حق کنی در ره نظر
هرچه می‌بینی همانی در صفت
طوفِ این بستان کن اول سربه‌سر
روضه‌ای زین گونه داری بارور
- 2295 تا نگیرد خاطرت از یک مزه
چون شوی فایض ز تاکِ میوه‌دار
- شکر کاغاز حدیث آمد به بُن
مشمول بر ده مقال و ده خطاب
لایقِ سمع قبول گوهری
از سحابِ فیضِ این یم بر خورد
گفته از نادیده نابینا بود^{93a}
فیضِ اربابِ نظر حاصل کنی
سنگ ره گوهر نمایی خاکِ زر
خودشناسی چیست اصلِ معرفت
بعد از آن بر گو ز الوانِ ثمر
هر زمان کن دست در شاخی دگر
گه بنوش انگور و گاهی خربزه
رحمتی کن بر روانِ میوه‌کار

SONUÇ

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız Deh Hîtab adlı eserinden 16. yy. Osmanlı sahasında yaşamış olduğu anlaşılan Edhemî hakkında inceleme yapmak, O'nu ve Deh Hîtab adlı eserini edebi çevrelere tanıtmaktır. Çalışmaya başladığımız ilk andan itibaren müellif hakkında daha detaylı bir bilgiye ulaşabilmek amacıyla tezkireler incelenmiştir. İran sahasında te'lif edilmiş tezkirelerden olan Sam Mirza Safevî'nin Tuhfe-i Samî'si ve Emin Ahmed-i Razî'nin Tezkire-i Heft İklim başta olmak üzere dönem tezkireleri incelenmiş olup müellifimize ait olması muhtemel bilgiler derlenmiş ancak daha sonra eserin incelenmesi sırasında kaynaklardan derlenen bilgilerin müellifimizin hayatı hakkında olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kendisiyle ilgili olarak eserinde verdiği bilgilerden ve babasıyla ilgili olarakda Ali Şîr Nevâî'nin Mecalisü'n-Nefaîs eserinde geçen bilgileri dikkate aldığımızda Tebriz ehlinden ve Türk soylu olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Yine aynı şekilde eserinden edindiğimiz bilgileri derlediğimizde adı İsmail babasının adı ise İbrahim'dir. Bununla birlikte Edhemî, Deh Hîtab adlı mesnevisini Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf ederek bize 16.yy Osmanlı sahası şairlerinden biri olduğu mesajını vermektedir. Bu yüzden kendisini Osmanlı sahası şairi olarak tanımlamamız mümkündür. Deh Hitab adlı eserinden anlaşıldığı üzere kendisinden önce ahlak konulu eser yazan şairlerden ve onların eserlerinden etkilenmiştir. Edhemî her ne kadar kaynaklarda adı geçmeyen, pek tanınmamış bir şair olsa da yazmış olduğu beyitlerden ilmî kadri ve kudreti kolaylıkla anlaşılmaktadır. Anlaşılır bir dil ile eseri te'lif etmesine rağmen yer yer kapalı ifadelerin de olduğu görülmüştür. Eser Sebk-i Irakî ile Sebk-i Hindî arasında vuku' bulan bir ara dönem üslubu ile kaleme alındığı söylenebilir. Metnin içeriksel ve düşünsel olarak vermiş olduğu ahlakî mesajlar Sebk-i Irakî'de sıklıkla rastladığımız öğüt edebiyatından izler taşımaktadır. Bununla birlikte teşbih ve mefhum açıklamalarıyla Sebk-i Hindî'nin özellikleri de bu mesnevide görülmektedir. Edhemî, Sa'dî, Mevlânâ ve Molla Camî gibi ahlakî tarzda eser veren usta şairlerin eserlerinde geçen bir takım hikayelerden kendi eserinde bahsetmiştir. Hayatı hakkında bilgi veren herhangi bir kaynağa ulaşamadığımız için onun yaşamında ahlâk ve öğütün yerini tam olarak bilemesek dahi eserinde anlattığı hikayelerden cihetle üslup olarak okuyucuya sürekli bir öğüt verme çabası içindedir.

Çalışmamızın devamında ise Deh Hitab adlı eseri inceledik. Eserde görülen dil özelliklerini aktardık. Eserin içerisinde geçen ayet, hadis ve darb-ı meselleri listeleyip bunlarla ilgili açıklamalarda bulunduk. Daha sonra eserde geçen şahıs ve

yer adlarını listeledik ve Deh Hitab'ın içerdği beyitlerdeki edebi sanatlardan örneklere çalışmamız içerisinde yer verdik.

Sonuç olarak üzerinde çalıştığımız bu eser her ne kadar fazla tanınmış bir şair tarafından yazılmış olmasa dahi okuyucuya anlatmış olduğu ahlakî mesajlar neticesinde Osmanlı sahasında yazılmış Farsça ahlakî eserler arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî: **Keşfu'l-Hafâ**, C. 3, Beka Yay.
- Afîfî, Rahim: **Ferhengname-i Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bsk., C.1, 1391 hş.
- : **Ferhengname-î Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bsk., C.2, 1391 hş.
- : **Ferhengname-î Şi'rî**, İntişarat-î Surûş, 3. Bsk., C.3, 1391 hş.
- Ahmed, Zahîruddîn: **İranî Edeb**, Merkez-î Tahkîkat-î İran ve Pakistan, İslamabad, 1375 hş.
- Akgündüz, Ahmet: **“Ebüssuûd Efendi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1994
- Aksoy, Hasan: **“Kınalızade Ali Efendi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara 2002
- Azerî, Gulâmrıza: **Zarbo'l-Meselhay-î Meşhûr-î İran**, İntişarat-ı Erguvan, y.y., 1368 hş.
- Azîmî, Sadık; Muhakkîk, Mehdi: **Ferhengi Bist Hezar Hikmet, Emsâl ve İstilah**, İntişarat-ı Ferhengi İrşâd-î İslamî, Tehran, 1382 hş.
- Bağdatlı Ahdî: **Gülşen-î Şuâ'râ**, haz. Süleyman Solmaz, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2018,
- Bostan, İdris: **“Preveze Deniz Muharebesi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, İstanbul 2007
- Bursevi, Şeyh İsmail Hakkî: **Şerhu'l-Muhammedîye el-müsemmâ bil-Ferah-ur-rûh** C.2, Matbaa-i Fünûn-i Ulûm, 1870.
- Câmî, Abdurrahman: **Mesnevî-yî Heft Evreng**, Sazıman-î Çap ve İntişarat-î Vezaret-î Ferheng-î İran, c.1, 1978 hş.
- Cezar, Mustafa: **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay. C.2, Ankara 2010
- Coşkun, Vildan: **“Zâtî”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, İstanbul 2013

- Çavuşoğlu, Mehmet: “**Bakî**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1991
- Çelebioğlu, Amil: **Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı**, MEB Yay., İstanbul, 1994
- Çetin, Abdülbaki: **Şeyh Mahmud Bin Edhem ve Tuhfetü’l Edeb’i**, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2015,
- Çiçekler, Mustafa: “**Mesnevi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara 2004
- Fihristigan-î Noshehay-î Hattî-yî İran: FENHA**, Haz. Mostafa Derayatî, Sazıman-ı Çap ve İntişarat-ı İran, 1390 hş.
- Fihristvare-yi Dest-Neviştay-i İran: DENA**, Haz. Mostafa Derayatî, Müessese-yî Ferhengî Pejuheş-î el-Cevad, 1389 hş.
- Dihhuda, Ali Ekber: **Emsâl û Hikem**, C.1, Çaphne-i Sipehr 6. Bsk., Tahran, 1363 hş.
- : **Emsâl û Hikem**, C.2, Çaphne-i Sipehr 6. Bsk., Tahran, 1363 hş.
- el-Ankaravî, İsmail: **Kitab-ı Minhac el-Fukara**, y.y., 1840.
- el-Askalanî, Bârî İbn. Hacer: **Fethu’l-Bari**, C.1, Mektebetü’l Melik Fahdel-Vataniyye, Riyad, 1421 h.
- el-Halebî, Ali Hasan; Murad, Hamdi Muhammed; el-Gaysa, İbrahim: **El-Hadisu’l Zaife ve’l Mevzû’a**, Mektebetül Mearif ve Neşrül tevarih, C.14, Riyad,
- el-Trablusî, Muhammed b. Halil; Ebu el-Mehasîn: **Lû’luû’l-Mersu û Mevzû**, t.y., y.y.
- Emecen, Feridun: “**Selim I**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul 2009
- : “**Mercidâbık Muharebesi**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, Ankara 2004
- : “**Ridâniye Savaşı**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.35, İstanbul 2008
- : “**Süleyman I**”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul 2010,

- : **“Mohaç Muharebesi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, İstanbul 2005
- : **“Selim II”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul 2009
- Ergün, Sadettin Nüzhet: **Türk Şairleri**, C.3, Suhulet Basımevi, İstanbul, 1936
- es-Segatî: **Mevduât-î Segatî**, y.y., t.y.
- eş-Şerekavî, Abdullah b. Hicazî: **Şerhu Viridi's-Settâr ve Şerhü'l-Esmaû'l-Hüsna**, Darûl Kûtûbil İlmiyye, 2008, Beyrut
- Etrafî, Mes'ud: **Edebiyat-ı Dârî**, İntişarât-î El-Ezher, 1383 hş.
- Evhadî, Taki-î: **Arafatü'l-Âşîkîn û Ârafatü'l-Ârifîn**, C.1, Brill, 2019
- Fesayî, Mansûr Rûstegâr: **Envâ-î Şî'ri Farsî**, İntişarât-î Nevîd, 2.bsk., Şiraz, 1380 hş.
- Firdevsî: **Şahname**, haz. Ferîdûn Cûneydî, Sazıman-î Çâp-û İntişarât-î Vezaretî Ferheng-û İrşâd-î İslamî, Tahran, 1383 hş.
- Gencevî, Nizamî: **Mahzenü'l-Esrar**, haz. Behruz Servetiyân, İntişarât-î Emîr Kebîr, Tahran, 1389 hş.
- Gök, İlhan: **Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri**, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Gündüz, Harun: **Mehmet Nail Tuman ve Tuhfe-î Nailî'si (İnc. Met. İndeks 1-100)**, Balıkesir Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009
- Güzelyüz, Ali; Nîrî Hasanzadeh: **Farsça-Türkçe Deyimler Sözlüğü**, Demavend Yayınları, İstanbul 2019,
- Halman, Talat Sait: **Şiir Sanatının İmparatoru: Bir Şair Olarak Muhteşem Süleyman**, Türkler Ansiklopedisi, C.11, Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- Hümaî, Celaledin: **Fünûn-i Belâgat ve Sînâât-ı Edebî**, Çaphane-î Setâre, 10. bsk., Tahran ,1373 hş.
- İbnü'l Cevzî: **Mevduât-î İbni Cevzi**, C.2, Mektebetü's Selef, Beyrut, 1418 h.

- Kaleli, Lütfü: **Atasözleri, Deyimler, Değişler ve Öğütler Sözlüğü**, Berfin Yay., İstanbul 2015
- Kanar, Mehmet: **Farsça-Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, 4.bsk., İstanbul, 2015
- Karahan, Abdülkadir: **“Bakî”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.13, İstanbul 1996
- Karataş, Turan: **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Avcı Ofset, İstanbul, 2001
- Kaya, Bayram Ali: **“Şehrengiz”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul, 2010
- : **Taşlıcalı Yahya**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, İstanbul 2011
- Köprülü, Mehmed Fuat: **Türk Edeyatı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, 2. bsk., 1980
- Kut, Günay: **“Lamîî Çelebi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003
- Kur’an-ı Kerim Mealî**, Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 12. bsk., Ankara, 2011
- Kütükoğlu, Bekir: **“Murad III”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, İstanbul 2006
- : **“Âlî Mustafa Efendi”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, Ankara 1989
- Mehmed, Süreyya: **Sicill-i Osmanî**, haz. Nuri Akbayer ve Seyit Ali Karaman, C.2, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996
- Mülayim, Selçuk: **“Sinan”**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, İstanbul 2009
- Naci, Muallim: **İstîlâhât-ı Edebiyye**, y.y., 1307 h.
- Nevâî, Alî Şîr: **Mecâlisü’n-Nefâis**, Haz. Kemal Eraslan, A. Naci Tokmak. TDK yay., 2. Bs., Ankara 2015 s. 506
- Olgun, Tahir: **Edebiyat Lûgati**, nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994
- Öztürk, Necdet: **Hadîdî ve Tevârih-i Âl-i Osman**, M.Ü. Yay. İstanbul, 1991

- Pala, İskender: **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, 1998
- Rûmî, Mevlana
Celaledin: **Mesnevi-yî Mâ'nevi**, Haz. Muhammed Ramazanî, Çaphane-î Haver, 1319 hş., Tahran
- Saraç, Yekta: **Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgât ve Biçim, Ölçü, Kafiye**, TDK Yayınları, Ankara, 2019
- Sefercioğlu, Nejat: **"Nev'î"**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.33, İstanbul 2007
- Şemîsa, Siriûs: **Envâ-î Edebî**, Neşr-î Mitra, 4. bs., 1386 hş., s.293;
- Şirazî, Sa'dî: **Gülistan**, Haz. Muhammed Cevâd Meşkur, İntişarât-î Eqbâl, 1342 hş.
- Şükürzade, İbrahim: **Deh Hezar Mesel-i Farsi ve Bist û Penc Hezar Mûadil-î Ânha**, Sazıman-î Çap ve İntişarat-î Âstan, Meşhed, 1372 hş.
- Tokmak, Abdurrahman
Naci: **Teleffuzlu Türkçe – Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü**, Simurg Yay., İstanbul, 2001
- Turan, Şerafettin: **"Bayezid II"**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1992
- : **"Şehzade Bayezid"**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1992
- : **"Kemalpaşazade"**, TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara 2002
- Vanlıoğlu, Mehmet: **İran Edebiyatında Dahnâmeler ve Kâtibi'nin Dahbabı**, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1987
- Weinstein, Gilles: **"Süleyman"**, Brill The Encyclopaedia of Islam, C.9, Leiden 1997
- Yılmaz, Mehmet: **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü I**, Sütun Yay., İzmir, 2008

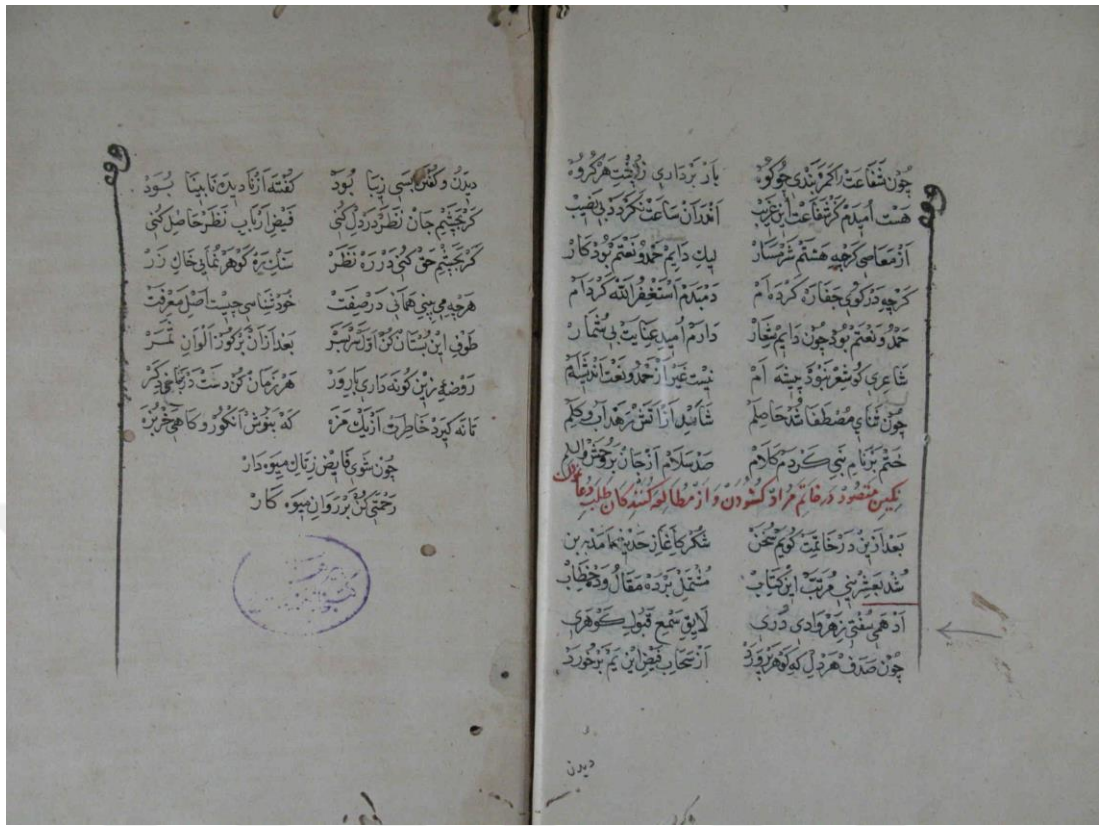
Çevrimiçi Kaynaklar:

- Akçay, Gülçiçek **“Edhemî”** Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2014;
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi-mdbir> (Son erişim:
10.10.2020)
- Çakır, Emine: **“Edhemî”** Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2014;
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi-mdiki> (Son erişim:
10.10.2020)
- İsen, Mustafa: **“Şehzade Cihangir”** Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2020;
<http://teis.yesevi.edu.tr/%20madde-detay/sehzade-cihangir> (Son
erişim: 14.11.2020)
- Kaplan, Yunus: **“Edhemî”** Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, 2013;
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi> (Son erişim:
10.10.2020)

EKLER

Kütüphane mühürlü ve vakıf hatlı nüsha başlangıç varakları.

Kütüphane mühürlü ve vakıf hatlı nüsha son varakları.